

På Politilegens venteværelse

Sosialhistorisk prostitusjonsforskning som myteskaper

Albertine på Politilegens venteværelse, Chr. Krogh 1886

Masteroppgave i historie

Kjell Ivar Brynildsen

IAKH, UiO
Høsten 2005

Jeg har avsluttet et krevende og morsomt arbeid, og det er mange jeg vil takke for å ha hjulpet meg igjennom det. Min kone Bente har stått oppreist i stormens sentrum når det har buttet og frustrasjonene ble for påtrengende. Hun har tatt del i oppturer og nedturer med samme ro og gode humør. Til Lars-Erik og Petter, gode studiekamerater og medlemmer i "geriatrisk forening"; uten dere hadde jeg gitt opp. Derneft er det selvsagt på sin plass – og det er med stor glede jeg gjør det - å takke mine veiledere for den innsats de har lagt ned, til tross for min av og til noe uortodokse arbeidsmetode, mine mange innfall og min skippertaksmentalitet; Hilde Sandvik, som ga meg god støtte i starten, og dessuten visste når det var på tide å sende meg videre, og til Gro Hagemann, som med sin innsikt og store kunnskap hjalp meg til å avslutte en oppgave som ikke var i nærheten av å ligne på den jeg startet med. Takk til dere begge for romslighet og tålmodighet, gode råd og ikke minst grensesetting; det blir man aldri for gammel til å få hjelp med. Og til slutt; takk til deg som nå er i ferd med å skulle lese den teksten jeg har arbeidet så hardt med; håper du får utbytte av den. Og jeg håper du ikke er alt for enig; meningen med denne teksten er ikke å prøve å fastslå noen sannhet, men om mulig å bidra til litt bedre oversikt over mangfoldet av meninger som fantes – og finnes – om et lite tema innenfor dette fantastiske faget vi kaller for historie.

De fleste mennesker er gode og ønsker andre vel, prøv å huske det når du skal forsøke å finne ut *hva som egentlig hendte*.

Ås, den 31. Oktober 2005

Kjell Ivar Brynildsen

Kapittel 1: Om oppgaven, metode og tidligere forskning	4
Tema og problemstilling	5
Tidsmessig plassering	6
Tidligere forskning	6
Problemstillinger	12
Kildemessige og metodiske problemer	13
Sedelighetspolitiets kilder	17
Analysepopulasjonen	18
De venerisk syke	19
Avgrensning og definisjoner	20
Gangen i oppgaven	22
Kapittel 2: Den sosialhistoriske prostitusjonsforskningen	23
Forskningsperspektiver	23
Funksjonalistisk perspektiv.....	23
Sosialhistorisk / feministisk perspektiv	25
Sosialt interaksjonsperspektiv	27
Det sosialhistoriske perspektivet ved UiO på slutten av 1970-tallet	28
Kristianiaprojektet	29
Feministiske uttrykk i historieskrivningen	31
Kapittel 3: Historisk bakteppe	33
Lovgrunnlag og sanksjoner	33
Politiets arbeid	34
Den reglementerte prostitusjonen	36
Den offentlige debatten	39
Kapittel 4: Drøfting av metodebruk i Aina Schiøtz' hovedoppgave "Prostitusjonen i Kristiania 1870-1890"	43
Sosial bakgrunn	44
Geografisk bakgrunn	46
Erhvervsmessig bakgrunn	49
Kjønnssykdommer.....	51
Barnedødelighet	59
Dødelighet blant de prostituerte	65
Økonomiske konjunkturer og prostitusjon	69
Skjebne.....	77
Oppsummering av kapittel 4.....	80
Kapittel 5: Myter	82
Strukturell tvang, virkelighet eller myte?	82
Seksualmoralen – noen betydning for prostitusjonen?	82
Samfunnets kontrollapparat som årsak til prostitusjon.....	86
Økonomien	90
Predisposing factors	93
Myten om forførereren og den ugifte mor.....	95
Avslutning og konklusjon	100
Litteratur	108

Kapittel 1: Om oppgaven, metode og tidligere forskning

”Pigestrøget i Vika havde sin eiendommelige Romantik. Manges ung Pige av god Familie, der som ud på Letsindighedens Glatis, har begravet sin Fremtid under den privilegerede last. Saa hendte det ogsaa, at en af Byens Borgere forelskede sig i en ung, smuk Pige der nede, som var ny i Træden, og troede paa det gode i hende i den Grad, at han rykkede hende op af Prostitutionen og tog hende til Hustru. Og man hører viterlig, at disse vovelige Experimenter i de fledste Tilfælde er løbne heldig af.”

Rudolf Muus, 1906¹

Folkeskribenten Rudolf Muus, (1862-1935), som var en av de mest produktive og populære forfattere i sin tid, skrev i 1906 en liten retrospektiv skildring av prostitusjonen i Kristiania. Gjennom det lille heftet *Kristiania hemmelige prostitution og Lastens Planteskoler*² lar han oss ta del i sine observasjoner og betraktninger omkring dette fenomenet. Da, som nå, var temaet prostitusjon gjenstand for stor offentlig debatt og oppmerksomhet.

Det overraskende ved sitatet som er gjengitt over, er den optimistiske tonen og antydningen til en ”happy ending”, noe som strider mot mange av de konklusjonene som tidligere forskning rundt temaet har kommet opp med.³ Først de senere årene har forskere kommet med antydninger om at en opptreden som prostituert ikke nødvendigvis var en sikker veg til undergang for den det gjaldt, og slik sett fulgt tråden fra Muus’ betraktninger i 1906.⁴ Denne vendingen er også utgangspunktet for mine egne arbeider; jeg vil se på forholdene i Kristiania på slutten av attenhundretallet og forsøke å danne meg et bilde av hvilket liv de som prostituerte seg, fikk. Dette bildet vil jeg analysere i forhold til det bildet som den sosialhistoriske og feministiske forskningen på 1970 og -80 – tallet var med på å

¹ Muus 1906:4

² Muus 1906

³ Se for eksempel Schiøtz 1977

⁴ Se for eksempel Kopperdal 2003, Pedersen 1999

konstruere. I denne sammenhengen er Aina Schiøtz' hovedoppgave fra 1977 sentral, noe jeg kommer tilbake til nedenfor.

Jeg har derfor valgt å bygge opp oppgaven slik at leseren får en innføring i de grunnleggende forutsetningene som Aina Schiøtz' måtte forholde seg til når hun skrev sin avhandling. Innledningsvis, i kapittel 1, redegjør jeg for mitt eget arbeid og eksisterende forskning, metode og analysepopulasjon. Deretter redegjør jeg i kapittel 2 for det historiefaglige ståsted som 1960 – og 70 – tallets sosialhistorikere ved UiO hadde og de forskjellige betraktningvinkler prostitusjonen har blitt analysert ut i fra. I kapittel 3 tar jeg for meg viktige elementer ved prostitusjonslovgivningen, politiets arbeid og de offentlige debatten omkring reglementeringsspørsmålet. Dette burde til sammen sette leseren inn i rammene omkring den drøftingen jeg så innleder i kapittel 4. Denne bygges omkring den metodiske vinklingen Schiøtz benytter på sin oppgave, og drøfter denne i lys av nyere forskning. I kapittel 5 drøfter jeg forestillingene om den strukturelle tvang som drev kvinner inn i prostitusjon, samt det jeg har valgt å kalle for "forførermyten". Avslutningsvis oppsummerer jeg analysen, og ser denne i lys av de myter jeg altså hevder har blitt underbygget av tidligere feministisk forskning.

Tema og problemstilling

I denne oppgaven vil jeg sette søkelyset på en del av de mytene som er dannet rundt prostitusjonen på 1880-tallet. Når Christian Krogh i "Albertine" skildret en ung sypikes harde liv, brukte han kunstnerens blikk på enkelte forhold som var gjengangere i debatten omkring den reglementerte prostitusjonen i Kristiania; de vanskelige kårene som mange kvinner levde under, borgerskapets dobbeltmoral og politiets av og til brutale behandling av samfunnets svake. "Albertine" er ikke tema i denne oppgaven. Det er derimot den forskningen som i andre halvdel av 1970-tallet ble gjort omkring prostitusjonen og den tvungne reglementeringen. En forskning som, etter min oppfatning, også er preget av oppblomstringen av en feministisk retning innenfor historiefaget. Sett med dagens blikk vil jeg påstå at denne forskningen inneholder konklusjoner som bør kunne diskuteres i lys av nyere forskning på temaet. Ettersom jeg på ingen måte vil avvise at kjønn medvirker til ens virkelighetsforståelse, vil dette selvsagt også bli en manns versjon. Ikke mannens versjon, men min. Heller ikke dreier denne analysen seg om prostitusjon generelt, men av en liten bit av dette

eldgamle fenomenet, ettersom jeg stort sett tar for meg situasjonen til de kvinnene som var registrert av politiet som prostituerte over en kort periode på 1870 – og 80 – tallet.

Problemstillingen blir da hvorvidt den forskning som på 1970-tallet ble utført på prostitusjonen i Kristiania i tiden rundt 1880, bidrar til å underbygge myter som senere tids forskning avviser. Jeg utdyper dette nedenfor.

Tidsmessig plassering

Som nevnt bygger jeg hovedsakelig på den forskningen som ble utført på 1970-tallet omkring prostitusjonen i Kristiania i perioden ca. 1870 – 1900. Dessverre var denne forskningen meget begrenset, så vel metodisk som i antall publiserte rapporter. Ettersom perioden er godt kjent gjennom skjønnlitterære verker, har derfor Aina Schiøtz' hovedoppgave fra 1977 som representant for historikerens versjon stått relativt alene, og derfor blitt flittig brukt som referanseverk når andre historikere og forfattere har søkt opplysninger om dette temaet.⁵ Mine kilder er således hentet fra tre forskjellige perioder; primærkilder fra Kristiania ca. 1860 – 1900, hovedfagsoppgaver fra 1970-tallet samt forskning og hovedfagsoppgaver fra de senere årene.

Tidligere forskning

Lite forskning er gjort på forholdene i Kristiania omkring prostitusjon, reglementering og debatten omkring denne etter at Aina Schiøtz⁶ og Kari Melby⁷ skrev sine hovedfagsoppgaver ved UiO i 1977. Særlig Schiøtz skrev etter min mening i en utpreget feministisk tradisjon der de prostituerte først og fremst fremstilles som ofre for samfunnsstrukturene, fremfor som selvstendig tenkende aktører. Videre får vi et bilde av de prostituerte som fortapte individer hvis skjebne nærmest var forseglet så snart de hadde begynt å prostituere seg.⁸ En av årsakene til dette kan som nevnt være at hovedoppgavene er preget av den tiden de er skrevet innenfor, men det kan også være kildemessige årsaker. Om det er tatt utgangspunkt kun i politiets kilder, vil de aller svakeste i gruppen være overrepresentert. Det er viktig å huske at en rekke

⁵ For eksempel Alnæs 2000

⁶ Schiøtz 1977

⁷ Melby 1977

⁸ Schiøtz 1977, s. 174-177

”finere” prostituerte aldri ble oppført i disse registrene. Forskning fra Danmark konkluderer tvert i mot med at en relativt stor gruppe prostituerte klarte seg ganske bra, og at dødeligheten blant de prostituerte ikke var nevneverdig større enn blant kvinner ellers innenfor samme samfunnslag.⁹

Om vi begynner med den forskningen som ble gjort som en del av Kristiania-prosjektet¹⁰ er det hovedoppgavene til Aina Schiøtz og Kari Melby – begge leverte i 1977 – som tar for seg forholdene i Kristiania i siste halvdel av 1800-tallet. Aina Schiøtz’ oppgave blir drøftet i kapittel 4, og jeg skal ikke komme nærmere inn på den i denne oversikten.

Kari Melby skrev en analyse av den debatten som forekom rundt kontrollen av de prostituerte i Kristiania i perioden 1860 – 1900. Hun sier selv i sitt forord til oppgaven at den er et resultat av hennes engasjement i kvinnebevegelsen. Hun hevder i oppgaven at man kan tenke seg to innfallsvinkler for å analysere prostitusjonen; en hvor man ser prostitusjonen som et særtrekk for en gruppe kvinner, og en hvor man ser prostitusjonen som resultat av en samfunnsmessig undertrykkelse av kvinnen.¹¹ Hun avviser innledningsvis en rekke forskjellige tilnæringsmåter for å forstå prostitusjonen, men konkluderer med at den mest fruktbare betraktningssmåten er basert på en grunnleggende antagelse om at kvinnen er undertrykket, hennes situasjon er ufri ettersom hun er prisgitt et patriarkalsk samfunnssystem hvor en universell asymmetri mellom kjønnene dominerer.¹² Hun utdyper dette ved å vise til at det dreier seg om to forskjellige samfunnssfærer; husholdningssfæren og den offentlige sfæren. Disse har ulik betydning og domineres av hvert sitt kjønn, med det resultat at man får så vel psykologiske, økonomiske, sosiale og kulturelle forskjeller mellom kjønnene. Melby hevder at denne tilnæringsmåten ikke bare er egnet til å differensiere mellom kjønnene, men også mellom aktørene innenfor hvert kjønn; den er egnet også til å skille mellom ”vanlige” kvinner og de prostituerte.

⁹ Pedersen 1999: 123, 134.

¹⁰ Se kap.2

¹¹ Melby 1977, s. 11

¹² Melby 1977, s. 13

Astri Witsøs hovedfagsoppgave i historie *Prostitusjon i Trondheim i 1870 – og – 80 åra*, levert ved Universitetet i Trondheim i 1983 har tydelig brukt Schiøtz' oppgaven fra 1977 som mal. Denne oppgaven gir et bilde av prostitusjonen i Trondheim som for mitt vedkommende er egnet til å se tallene i Kristiania i forhold til. Selv om Trondheim og Kristiania ikke kan sammenlignes direkte, er en sammenlikning likevel interessant – særlig om en ser de i lys av de resultater nyere forskning kommer opp med.

Det er også utgitt flere hovedoppgaver om emnet prostitusjon og "utugt" ved Universitetet i Bergen de senere årene¹³. I 2003 utkom det to relevante hovedoppgaver i Bergen. Den ene; *Med utugt som levevej* av Bente Kopperdal¹⁴, er en undersøkelse av livsløpene til en gruppe prostituerte kvinner i Bergen i perioden 1877 til 1894. Denne gir et godt innblikk i de prostituertes liv. Kopperdal har benyttet det hun beskriver som en mikrohistorisk metode¹⁵, definert som historie på individnivå, og fulgt de prostituertes livsløp. Hun deler sine kilder inn i fire hovedtyper; demografiske kilder, kilder ført i sammenheng med tildeling av sanksjoner, lister over pasienter som var innlagt på sykehus pga. veneriske sykdommer, samt hjemstavnsforhør og korrespondanse omkring disse. Hun har bygget opp en analysepopulasjon basert på fastlagte kriterier¹⁶ og fulgt denne. I den forbindelse er det tatt i bruk et databaseverktøy som blant annet ble benyttet for å systematisere de prostituertes karriereløp. Totalt var det 314 kvinner som oppfylte minst ett av kriteriene for å bli med i analysepopulasjonen. Etter ytterligere avgrensning ble dette tallet redusert til 267. Denne analysepopulasjonen utgjorde de kvinnene som var aktive som prostituerte i perioden 1877 til 1894, og disse er dessuten fulgt frem til 1900. Kopperdal ser på flere faktorer for å vurdere hvordan de prostituerte klarte seg i forhold til andre, hvorav levealder og giftemål er to vesentlige faktorer. Hun konkluderer med at de prostituerte i snitt hadde langt lavere levealder enn kvinnene i befolkningen ellers, men her kommer det inn et usikkerhetsmoment idet mange av kvinnene flyttet fra Bergen etter å ha sluttet med prostitusjon. Det er derfor i følge Kopperdal umulig å spore disse, og hun har derfor avgrenset populasjonen ytterligere, til kun å omfatte de som ble værende i Bergen.

¹³ Kopperdal 2003, Koren 2003, Bastiansen 1995.

¹⁴ Bergen 2003

¹⁵ Kopperdal 2003, s. 6

¹⁶ Kopperdal 2003, s. 35

Metodisk har Kopperdal i sitt arbeid støtt på en del utfordringer, utover det faktum at den "hemmelige" prostitusjonen bare unntaksvis er synlig i kildene.

Hovedutfordringen har vært mangelen på lister vedrørende kontrollen av de prostituerte. I Bergen, i motsetning til hva som er tilfelle for Kristianias del, finnes det ikke slike kilder. Dette har hun forsøkt å avhjelpe ved å benytte andre kildetyper, slik jeg viser over. Disse er satt inn i et særskilt dataprogram utviklet for formålet, og hun har derfor klart å nyttiggjøre seg de store mengdene data hun har hatt tilgang til. Oppbyggingen av analysepopulasjonen var komplisert, og Kopperdal viser også til muligheten for at det her har kommet med personer som ikke var prostituerte, for eksempel ved at de har hatt opphold på Magdalenahjemmet.¹⁷ Det var heller ikke alltid slik at de som ble betegnet som prostituerte av myndighetene, faktisk var det. Også det motsatte kunne være tilfelle, en gift kvinne eller enke som var prostituert, kunne gjerne bli kalt for *madam*, *kone* eller *enke*.¹⁸ Videre er det som nevnt vært vanskelig å spore hovedparten av analysepopulasjonen etter avsluttet prostitusjonskarriere, noe som har medført at det var nødvendig med en ytterligere reduksjon. Dette resulterte i en analysepopulasjon for deler av arbeidet på bare 82 personer, noe som er lite om man skal trekke generelle konklusjoner.

Konklusjonen på Kopperdals hovedoppgave er interessant, idet denne, i likhet med bl.a. Bøge Pedersens, går imot Aina Schiøtz i synet på hvorvidt de prostituerte hadde muligheter til å gjøre noe med sin egen situasjon, dvs. komme seg ut av prostitusjonen og leve et normalt liv innenfor aksepterte normer. Kopperdal konkluderer således med at det store flertallet av de prostituerte debuterte i tidlig alder, vel 40 % debuterte før fylte 25, og holdt på som prostituerte i mindre enn tre år. Dog er variasjonene slående, men det fremtrer likevel et tydelig mønster: en gruppe hadde en kort karriere, og klarte seg etter forholdene bra. En annen gruppe, som utgjorde en kjernegruppe blant de prostituerte fordi de holdt ut lenge i yrket, klarte seg forholdsvis dårligere. Det er likevel interessant å merke seg at såpass mange som 40 % av analysepopulasjonen kom seg raskt ut av prostitusjonen, særlig når man vet at de finere prostituerte, "holdte" kvinner eller luksusprostituerte ikke figurerer i grunnlaget for studien.¹⁹ Det er blant annet på basis av dette, samt det

¹⁷ Magdalenahjemmet var et "redningshjem" for prostituerte kvinner i Bergen, etablert i 1879.

¹⁸ Kopperdal 2003, s.35

¹⁹ Kopperdal 2003, s.85

faktum at mange av de prostituerte altså ble gift, at Kopperdal konkluderer med følgende:

Trass i dette kan me konkludera med at dei aller fleste kvinnene i analysepopulasjonen i utgangspunktet var vanlege jenter som på eitt eller anna tidspunkt i livet valde å verta prostituerte. Etter ein relativt kort prostitusjonskarriere vende dei fleste attende til eit normalt liv. Dei prostituerte kvinnane var på ingen måte fortapte eksistensar.²⁰

Kopperdal er klar i sin konklusjon. Mens Aina Schiøtz skriver at "prostitusjonen var et yrke som de færreste klaret å komme seg helskinnet ut av",²¹ ser vi her at Kopperdal konkluderer med det motsatte. Jeg vil drøfte dette nærmere i kapittel 4 i denne oppgaven.

Videre bør også nevnes Elisabet Korens hovedoppgave, også fra Bergen 2003. Den har tittelen *En trusel for selve samfundene*, og tar for seg utbredelsen av kjønns sykdommer, tiltak, medisinsk forståelse og moraldebatt i Norge 1880 – 1927. Denne fremstillingen gir et godt innblikk i en av de prostitueres "svøper", syfilis, samfunnets syn og hva som ble forsøkt gjort for å redusere problemene. Det er ellers utgitt lite litteratur om temaet i Norge. Det lille som er, er gjerne rettet mot et bredere publikum. Om man løfter blikket og ser mot våre naboland, er det utført noe mer forskning på temaet prostitusjon. Et eksempel på en bok som for mitt vedkommende vil være nyttig, er *Den reglementerede prostitution i København 1874 – 1906* av Dr.art. Merete Bøge Pedersen. Konklusjonene på denne boka samsvarer for en stor del med min problemstilling om sosial mobilitet, og undergraver ytterligere tidligere forsknings feministisk / deterministiske syn. Ellers er det også en del annen forskningslitteratur fra Danmark og Sverige som er relevant og kan gi nyttige ideer og innspill. Av disse kan jeg nevne Dr. med. Grete Hartmanns bok " *Boliger og bordeller*", " *Sosiale Studier. Kriminalitet, prostitusjon og fattigdom i Århus 1870 – 1906*" av Lilla Voss, Jens Hugaard Jensen og Erik Hansen, samt Gunilla Johanssons artikkel "Prostituerade kvinnors levnadsforlopp. En delstudie rörande de kvinnor som varit registrerade av Stockholms prostitusjonspolis mellan åren 1859 – 1875" i *Studier och handlingar rörande Stockholms historia VI*, Stockholm 1989.

Hovedvekten av stofftilfanget vil altså for min del komme fra eksisterende forskning, men jeg tar også til en viss grad for meg historisk materiale hvorav en del utvilsomt

²⁰ Kopperdal 2003, s. 115

²¹ Schiøtz 1977, s. 177

også faller innenfor kategorien forskning. Jeg tenker her særlig på de historiske statistikker jeg benytter. Her vil politiets journaler og protokoller være vesentlige; det finnes fortegnelser over prostituerte, gjerne ordnet på tema – innflyttede, de som ble behandlet for kjønns sykdommer, de som ble sendt til redningshjem etc. Jeg ser også på visitasjonsprotokoller og beretninger fra Politilegen. I de sistnevnte finner man også en rekke opplysninger om de prostituerte som vil kunne danne grunnlag for en dypere forståelse av levekår og bakgrunn. Opplysningene er basert på intervjuer med de prostituerte selv, noe som delvis også er tilfelle med journaler og beretninger fra de institusjonene hvor prostituerte ble innbrakt for behandling eller avsoning av straff. Eksempler her kan være Arbeidsanstalten,²² hvor forstanderen har bidratt med sitt for at vi skal få et innblikk i de prostituertes dagligliv.²³ Videre er det etter 1888 Sundhetskommisjonens rapporter som kan gi informasjon. I tillegg vil det i norsk offentlig statistikk kunne finnes opplysninger av interesse, for eksempel lønningsforhold, demografiske data, sunnhetstilstanden i Norge etc.

Til slutt finnes det mye tilgjengelig materiale om det offentlige debatten omkring reglementeringen og de forskjellige grupperingenes argumentasjon for eller imot denne. Dette er interessant materiale om man skal forsøke å danne seg et bilde av de rådende mentaliteter innenfor forskjellige interessegrupper, kvinnesaksforeninger, sedelighetsforeninger, kirke og legestand. Et problem er at denne debatten er ensidig, det er borgerskapets og samfunnsmaktens stemmer som høres i beretningene, protokollene, debattinnleggene og foredragene.

Å danne seg et inntrykk av de prostituertes eget syn er selvsagt ikke enkelt, selv om de i en del kilder selv kommer til orde. Deres beretninger er i mange tilfelle nedtegnet av bl.a. Politilegen. Det finnes også hjemstavnsavhør, og ikke minst gir intervjuene til fattighusets direktør en tilsynelatende tydelig stemme til de prostituerte selv. Men om man ser kritisk på disse kildene, kan vi ane at selve rammen om intervjuene bidrar til såpass usikkerhet at de prostituertes egne historier dessverre heller ikke kan sees på som førstehånds. Historiene kan ha vært pyntet på eller gjort verre, avhengig av konteksten. Ellers må man her gjøre seg sine egne betraktninger ut fra det

²² Arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde. Stiftelsen ble opprettet 1809, og kjøpte Mangelsgaarden i 1812 for å etablere tvangsarbeidsanstalt der.

²³ Se bl.a. Omsted, A: *Arbeidende kvinner og prostitusjon*, Kristiania 1906

kvantitative materialet. Dette gir ofte overraskende svar, bl.a. konkluderer Pedersen for Københavns vedkommende med at de prostituerte på mange måter ikke skilte seg særlig ut, sett i forhold til arbeiderklassen for øvrig hva for eksempel giftemål, barnefødsler og dødelighet angikk.²⁴ Bøge Pedersen advarer samtidig om at denne statistikken må betraktes med et særdeles kritisk blikk, idet små tall og forhold som at prostituerte som ble alvorlig syke av annet enn veneriske sykdommer gjerne opphørte å eksistere i protokollene.

Problemstillinger

Som jeg har nevnt innledningsvis vil jeg sette søkelyset på en del av de mytene som er dannet rundt prostitusjonen på 1880-tallet. Oppgavens overordnede problemstilling blir da hvorvidt deler av den forskning som på 1970-tallet ble utført på prostitusjonsfenomenet i Kristiania i tiden rundt 1880, har bidratt til å underbygge det jeg kaller myter, dvs. enkelthistorier, litterære fremstillinger eller andre konstruksjoner som trekker frem unntak som ikke er representative for den "virkeligheten" vi gjerne forsøker å danne oss et bilde av når vi forsker i historien. Når jeg skriver "deler av...", sikter jeg spesielt til Aina Schiøtz' hovedoppgave fra 1977, ettersom hun i denne oppgaven bl.a. benytter seg nettopp av henvisninger til skjønnlitterære arbeider for å underbygge sine hypoteser.²⁵ Dette er vel neppe feil i seg selv, men jeg velger å se det i sammenheng med at hun gjør arbeiderkvinner generelt, og de prostituerte spesielt, til offer for en slags strukturell kvinneundertrykking, en kvinneundertrykking som etter min oppfatning fremstilles som mer bevisst og ondskapsfull enn hun har dekning for å hevde. Gode eksempler på slike "myter" kan være borgerskapets gutter og menn som typiske forførere av arbeiderklassens unge piker, det jeg kaller "forførermyten". Andre vinklinger på denne kunne være at hushjelper ble forført av arbeidsgiver, for så å bli kastet ut og som følge av dette tvunget inn i prostitusjon. En annen mulig myte kunne være at politiet og politilegens arbeide bidro til å skape prostituerte, ved at kontrollen av kvinner var tilfeldig og nedbrytende. Den viktigste av disse mytene - en myte som Aina Schiøtz underbygger ved å hevde den i sin konklusjon²⁶ - var at de færreste som ble involvert i prostitusjon, kom seg helskinnet ut av den igjen, og at dette skyldes en strukturell tvang som et mannsdominert

²⁴ Pedersen 1999: 123, 134.

²⁵ Schiøtz 1977, s. 81

²⁶ Schiøtz 1977, s. 177

samfunn hadde bidratt til at eksisterte. Senere forskning for byer som Bergen²⁷ og København²⁸ konkluderer med at dette ikke var tilfelle. Min egen drøfting vil også ha som utgangspunkt at det for Kristianias del heller ikke var slik Schiøtz hevder.

Løsrevet fra syttitallets sosialhistoriske og feministiske blikk, og godt hjulpet av nyere forskning, håper jeg å avlive – eller i alle fall moderere - enkelte av de mytene jeg mener har fått lov til å leve lenger enn forsvarlig er. Som nevnt over, tar jeg spesifikt for meg myten om den strukturelle tvang, men jeg ser også på ”forførermyten”. Her er det borgerskapets menn som får skylden for å drive arbeiderklassens kvinner ut i prostitusjon.

Kildemessige og metodiske problemer

Ettersom denne oppgaven i hovedsak tar for seg resultatene av tidligere forskning, har jeg bygget mye av mitt arbeid over dette materialet. En utfordring i så henseende har vært at den forskning som har foregått på prostitusjon er begrenset, og at jeg derfor har vært henvist til å benytte materiale med stor spredning så vel geografisk, som tidsmessig. Jeg har derfor måttet være svært bevisst på at det da ikke foreligger direkte sammenligningsmuligheter, men har likevel forutsatt at selve fenomenet prostitusjon har spesielle trekk som gjør at en sammenligning for eksempel mellom Kristiania, Trondheim, Bergen og København, vil gi en pekepinn om holdbarheten av de konklusjoner som trekkes. Spørsmålene jeg drøfter i denne oppgaven dreier seg mye om strukturell tvang kontra aktørenes bevisste valg, og ikke en direkte demografisk sammenligning. Jeg forholder meg da også for en stor grad til de kvalitative analyser og slutninger de forskjellige forskerne har foretatt.

Jeg også benyttet meg av noen av de samme primærkildene som Aina Schiøtz brukte; de håndskrevne rapportene fra politilegen, og avhørsprotokollene til sedelighetspolitiet. Særlig i årene 1882 til 1884 skriver han omfattende beretninger hvor han taler varmt for visitasjonsordningen. Dette er i seg selv et interessant fenomen som må tas med i betraktningen når man leser tekstene. Ellers er hovedproblemet at enkelte år mangler. Schiøtz' hovedkilde, Politilegens beretninger, finnes fra 1878 til 1885, men mangler utover dette. Om det finnes flere, har jeg ikke lyktes å bringe på det rene foreløpig. Aina Schiøtz har i sin hovedoppgave fra 1977 benyttet årgangene 1881 – 1885. Visitasjonsprotokollene finnes fra 1864 til 1888, og

²⁷ Kopperdal 2003

²⁸ Bøge Pedersen 2000

er således et godt utgangspunkt for mitt arbeid. Omfanget av nedtegnelsene er imidlertid varierende, og det er heller ikke noe representativt utvalg av de prostituerte som fremkommer her.

Dette fører oss til hovedproblemet med Schiøtz' fremstilling, ja, forskning omkring reglementeringen generelt: mange prostituerte ble ikke registrert i visitasjonsprotokollene, slik at gruppen som synes i dette materialet neppe kunne være representativ, store variasjoner til tross. Hvem som etter hvert havnet her, kunne være tilfeldig, men kan også ha sammenheng med hvor aktiv man var. Jo lengre man var prostituert, jo synligere var det lett å bli ettersom man måtte anstrenge seg mer for å kapre kunder. "Markedsverdien" sank, og det ble tyngre å tjene såpass at man kunne opprettholde en standard som var forventet av de finere prostituerte. Man kunne også, etter et hardt liv, bli mer synlig i sammenheng med andre lovbrudd som fyll, gatebråk og tyveri. Eller man kunne bli angitt av en tilfeldig kunde, og havne i rullene relativt raskt. Imidlertid synes det som man gjerne var aktiv en stund, opp til et par år, før man første gang kom i kontakt med Politilegen. Kort sagt ville inntjeningen til en prostituert følge en nedadgående kurve som etter en stund passerte et kritisk nivå for lønnsomhet og derfor ga for dårlig økonomi. Valget kunne være å ta flere kunder, eller redusere sine kostnader til klær og bolig. Begge deler deklasserte den prostituerte og førte henne inn i en ond, nedadgående spiral hvor forhold som sykdom, alder og rykte også trakk ned. Som nevnt er paradokset at den historiske synligheten øker med den enkelte prostituertes deklassering, fra den nesten usynlige "holdte" kvinne, til gjengangeren hvis navn lett gjenfinnes i samfunnets arkiver. Dette utgjør også en vesentlig del av de metodiske problemene Kopperdal og Pedersen påpeker i sine arbeider.

Jeg vil ofte i mitt arbeide være nødt til å trekke slutninger ut fra rent statistiske opplysninger, og det kan derfor virke som om jeg i min grunnleggende kvalitative analyse blander inn det kvantitative aspektet i større grad enn jeg kanskje burde, men dette har ikke vært til å unngå. Aina Schiøtz har en hovedsakelig kvantitativ base for sine betraktninger, og jeg forholder meg til denne når jeg drøfter hennes konklusjoner. Når det gjelder å forstå det samfunnet som personene i min oppgave måtte forholde seg til, er også statistikker et viktig hjelpemiddel for meg. Tallene gir et sosialhistorisk bakteppe jeg forsøker å benytte meg av for å forstå tiden jeg skriver om.

Nå gikk de færreste av kvinnene i undersøkelsen direkte ut i prostitusjon. Derimot ser det for de flestes del ut til at det dreide seg om en gradvis prosess. Dette underbygges av så vel Politilegens beretninger, som de prostituertes egne forklaringer. Interessant nok har ny forskning på dagens prostitusjon konkludert mye med det samme. I en hovedoppgave i sosiologi – denne omhandler riktig nok prostitusjonen i Oslo på 1990-tallet, men gir et godt innblikk i de prostituertes egne tanker, og er således relevant for meg - har Mai-Len Skilbrei kommet frem til at vegen inn i prostitusjon for "vanlige" jenter – dvs. ikke rusavhengige prostituerte – lett går via å inneha roller i utkanten av prostitusjonsmiljøet. Dette kunne være arbeide som resepsjonist på et massasjeinstitutt hvor det også selges sex, eller gjennom engasjement innenfor telesex. Det har vist seg at om man først kommer i kontakt med de prostituerte, så oppklares en del myter, normer endres og det er således lettere å benytte seg av den åpenbare muligheten til inntjening som foreligger.²⁹

En stor del av de foreliggende data er som nevnt allerede grundig analysert av bl.a. Aina Schiøtz. Hennes fremstilling er i stor grad preget av statistiske og demografiske fakta, men fortolkningen av disse kan etter min oppfatning med fordel betraktes i en mer moderne perspektiv.

De prostituerte kan like gjerne betraktes som aktører, fremfor som ofre for strukturene i samfunnet. Et aktørperspektiv vil basere seg på tanken om at det er summen av enkeltindividers tanker og handlinger som utgjør samfunnet, altså slik at sosiale fenomener forklares ut fra individenes frie valg og rasjonelle handlinger. De detaljerte kildene³⁰ gir anledning til å innta dette perspektivet, gjerne med mikrohistorisk tilsnitt ettersom det finnes temmelig detaljerte beskrivelser av de prostituertes bakgrunn, livssituasjon og egne forestillinger. Det er interessant at historiene er nedtegnet av myndighetenes representanter, eksempelvis politilegen og straffeanstaltens leder, og således er å regne som representative for myndighetenes syn, samtidig med at de også bærer preg av de samme menneskenes høyst personlige oppfatninger. Et strukturperspektiv kan også være nyttig, eksempelvis for å se på de mekanismer i samfunnet som bidrar til at prostitusjon kan drives mer eller mindre med myndighetenes velsignelse, gitt at man aksepterer de kjøreregler som er fastsatt. Et strukturperspektiv – eller metodisk kollektivismen – hevder at mennesket

²⁹ Skilbrei 1996, s. 118

³⁰ For eksempel visitasjonsprotokollene og Politilegens innberetninger, se kildeliste for nærmere detaljer.

er sosialisert inn i et tanke – og handlingsmønster styrt av samfunnet. I denne forbindelsen er også ytterligere handlingsteoretiske betraktninger en nødvendighet, noe jeg kommer tilbake til nedenfor. Hvilke strukturelle elementer begrenset kvinners valgmuligheter i samfunnet? Kan det påvises strukturell undertrykkelse av et slikt omfang at kvinner så å si ble presset inn i prostitusjonen? Jeg tenker her på så vel Chr. Kroghs fremstilling av den prostituerte som offer for borgerskapets dobbelmoral, som Politilegens yndlingstema; det moralske forfallet blant arbeiderklassens unge piker.³¹ Dette er forestillinger som så vel i samtiden, som senere har preget deler av debatten omkring prostitusjonen, og som jeg håper å kunne redegjøre nærmere for i fremstillingen.³²

Å velge kun aktør eller strukturperspektiv, vil etter min oppfatning være feil. Som Knut Kjeldstadli skriver, er det mulig å knytte betydelige innvendinger mot begge metodene.³³ Ettersom vi skal ta hensyn til handlinger og samfunn, aktører og strukturer må vi i stor grad bevege blikket mellom det kollektive og det individuelle for å få et inntrykk av de forskjellige interesser som ligger til grunn for handlingene, og forstå disse. Problemstillingen vil avgjøre vinklingen. Etter min oppfatning er samspillet komplisert, en dialektisk virkning hvor reaksjon og motreaksjon baseres på de foreliggende forutsetningene og mer eller mindre rasjonelle vurderinger ut fra den enkeltes register av handlingsalternativer. De ressurser som disponeres, strukturelt eller individuelt, vil også være av betydning. Hvilke alternativer så en sosialt, kulturelt og økonomisk "uformuende" ung jente for seg når hun ønsket seg et bedre liv? I hvilken grad hadde hun kjennskap til valgmulighetene, eller – for å trekke inn den strukturelle siden – i hvilken grad hadde hun særlige valgmuligheter i det hele tatt?

Som jeg nevner innledningsvis, representerer arbeidet med å analysere prostitusjonen i Kristiania i denne perioden en spesiell utfordring. Mye av prostitusjonen som forekom, var hemmelig. Dette var de finere prostituerte, de som opererte som "holdte" damer og hadde en eller flere kunder av den mer betalingsdyktige sorten. Dels ville vi nok i dag karakterisert en del av disse som elskerinner som fikk hjelp til livsopphold, og som i et kjærlighetsforhold til en velstående mann kunne holde en høyere levestandard enn hva hun ellers hadde

³¹ Schjøtz 1977, s. 89

³² Se bl.a Schjøtz 1977 s. 73 og Pedersen 1999 s. 60

³³ Kjeldstadli 1992, s. 33

kunnet gjøre. For de fleste ville nok dette på ingen måte oppfattes som, eller for den saks skyld, lede inn i et liv som prostituert. Dels er det nok i mange tilfeller snakk om en ordinær, og muligens betydelig, del av prostitusjonsvirksomheten som normalt ville kommet inn under min definisjon. Likevel er det vanskelig å anslå omfanget av denne virksomheten. Det er da etter min mening heller ikke andre grunner til å ta med denne skjulte virksomheten i forskningen, enn det at det kunne representere inntreden i prostitusjonsvirksomheten for en del kvinner. I den grad et forhold til en velstående herre medførte videre prostitusjon på et lavere nivå i de prostituertes sosiale hierarki, vil antagelig dette på et senere tidspunkt likevel fanges opp av politiet. De som måtte komme seg ut av en slik tilværelse på et tidlig tidspunkt, vil jeg hevde at forskningsmessig sett er av mindre interesse. Dette vil jeg underbygge med at de samfunnsmessig sett ikke representerte noe problem. En diskusjon om disse ville lett bli normativ. Ikke desto mindre er det viktig å ha denne gruppen i tankene når man går igjennom politiets materiale, ettersom den skjulte prostitusjonen altså kan representere en inntreden i en virksomhet som kan være sosialt deklasserende.

Sedelighetspolitiets kilder

Når jeg beveget meg bort fra nyere forskning, og gikk "ad fontes", fant jeg at hovedvekten av primærkildematerialet ligger i sedelighetspolitiets arkiver som er deponert i Statsarkivet i Oslo. Det samme materialet som jeg har benyttet meg av, dannet også hovedgrunnlaget for Aina Schiøtz' hovedoppgave fra 1977, og består blant annet av spaningsprotokoller fra perioden 1882 til 1900, fortegnelser over prostituerte fra 1876 til 1907, visitasjonsprotokoller fra 1864 – 1888, samt Politilegens beretninger for perioden 1878 til 1885. Beretningene for perioden 1886 til 1888 har dessverre ikke vært tilgjengelige for meg.

Fortegnelsen over prostituerte har vært særlig nyttige, ettersom det her er innført en rekke anmerkninger på hver enkelt person, hva straffereaksjoner, avhør og visitasjon angår. Arbeidet med sedelighetspolitiets kilder har vært basert på to forskjellige fremgangsmåter. Dels har jeg benyttet den fra Politilege Boecks hånd allerede utarbeidede statistikken som finnes i kildene. Fordelen ved denne metoden er at materialet for disse kvinnene er av god kvalitet og må kunne vurderes som

rimelig sikkert. Ulempen er at mange faller utenfor; de som ikke har kunnet la seg gjenfinne utenfor politiets materiale, eller som kun fremkommer tilfeldig i materialet. Som tilfeldig mener jeg at vedkommende prostituerte ikke dukker opp i materialet mer enn en gang, eller ikke gjenfinnes i mer enn en av kildene.

Det faktum at Politilege Boeck i sin tid nedtegnet livshistorien til et stort antall prostituerte, det dreier seg om flere hundre, har rimeligvis forenklet arbeidet en del når det gjelder å fastslå hvorvidt kvinnene faktisk kan defineres som prostituerte. I Politilegens protokoller var det gjerne oppgitt en del personlige data, navn, alder, bosted, familiebakgrunn, og fødested. Av og til er det oppgitt en normal yrkesbetegnelse, eller begrepet "p.p." – puella publica, dvs. prostituert, er benyttet. I tillegg fremkommer det gjerne opplysninger omkring årsaken til visitasjonen, og resultatet av denne.

Den viktigste funksjonen disse kildene har hatt for meg, er i kontrollen av Schiøtz' metodiske og kildemessige arbeid. Jeg har bare i mindre grad kunnet benytte dette materialet direkte, ettersom det er av begrenset omfang og allerede vel gjennomarbeidet av Schiøtz i hennes oppgave fra 1977.

Analysepopulasjonen

Analysepopulasjonen slik den fremstår i Aina Schiøtz hovedoppgave er hovedsakelig basert på de kvinnene som navngis i politiets kilder. Som jeg nevner overfor, er disse gjennomgått med det for øyet å trekke ut de som med minst mulig grad av tvil helt eller delvis mottar økonomiske gjentelser for sex med tilfeldige menn. Det vil alltid forekomme en usikkerhet omkring hvorvidt de som i politiets registre er oppført som prostituerte, virkelig var det i en slik forstand at de faller innenfor min definisjon. Dog er det overraskende mange av de avhørte kvinnene som erkjenner denne rollen i avhørene med sedelighetspolitiet eller i de nedskrevne samtalene med Politilegen. Av de 612 kvinnene som fremkommer i politiets kilder som mistenkte prostituerte i 1878, dvs. at de var innkalt til visitasjon, gikk 445 under betegnelsen "hemmelige". Denne gruppen omfatter kvinner som var kjente prostituerte, så vel som de som av en eller annen grunn var innkalt på grunnlag av mistanke. Tallene i tabellen nedenfor er hentet fra Aina Schiøtz hovedoppgave, og stammer fra Politilege Boecks årsberetninger for tiden frem til 1885 og Sundhedskommissionens årsberetninger for tidsrommet 1886-1887.

Oversikt over registrerte prostituerte 1870 - 1887

År	Bordellpiker	Privatboende	Hemmelige	Sum
1878	49	21	542	612
1879	51	16	529 ³⁴	596
1880	42	13	464	519
1881	36	9	407	452
1882	33	4	386	423
1883	22	65	424	511
1884	97	32	437	558
1885 ³⁵		129	405	534
1886		123	383	506
1887		68	336	404

Kilde: Politilege Boechs årsberetninger 1878-1887

I 1867 tilkom det en ny kategori prostituerte i politiets registre. Dette var kvinner som var henvist bolig av politiet, hvor det var meningen at de skulle betjene sine kunder. Disse kvinnene fikk betegnelsen "puella publicae privatae", og utgjorde et relativt lite antall. Aina Schiøtz anslår i sin hovedoppgave antallet til å være mellom 4 og 129, med kun 4 i 1882. Antallet steg kraftig etter 1884, fra 32 dette året, til 129 året etter. Dette må sees i sammenheng med at det samme år ble forbudt med bordeller, slik at de som hadde sitt virke i disse antagelig ble registrert som privatboende i stedet. Siste registrering av privatboende prostituerte fant sted i 1887.³⁶

De venerisk syke

Frykten for utbredelse av venerisk sykdom kan vel hevdes å være mye av årsaken til de skritt myndighetene har tatt i retning av å ville kontrollere salg av sex. Selv om moralske argumenter ofte er fremhevet i debatten omkring virkemidlene, er det helsemyndighetene og legene som i første rekke har vært premissleverandører; argumentene for økt kontroll med prostituerte er hovedsakelig av medisinsk art. Det mest slående eksempel på tiltak for å hindre spredningen av kjønnssykdommer er nettopp innføringen av den tvungne reglementeringen i Kristiania i 1840, et system som i praksis gjorde det mulig for de prostituerte å holde på med virksomheten i en slags forståelse med myndighetene, selv om prostitusjon var forbudt ved lov. Det er

³⁴ 605 ble innkalt, 76 ble fritatt fordi de hadde fått tillatelse til å fremskaffe privat attest.

³⁵ Bordellene ble stengt i 1884

³⁶ Schiøtz 1977, s. 181.

interessant å merke seg at tvungen reglementering av prostituerte var tatt i bruk i Bergen allerede i 1816, og at man ved innføringen av tvungen reglementering i Kristiania således kunne trekke på erfaringer gjort gjennom 24 år.³⁷ Det er da også hovedsakelig fra protokoller nedtegnet i forbindelse med denne kontrollen, samt fra andre, nærliggende kilder,³⁸ at jeg har mine opplysninger. Når en prostituert fikk konstatert en kjønnssykdom, kunne vedkommende tvangsinnlegges på sykehus, et opphold som kunne vare fra 2 uker til opp mot 4 måneder, om man var riktig uheldig.³⁹ Plassering på Arbeidsanstalten i kortere eller lengre perioder kunne være konsekvensen om det ble ansett som nødvendig. Ofte skjedde dette der hvor det var andre sosiale problemer med kvinnene, som fyll, gatebråk, opphold på forbudte steder etc. Dog ble dette i de fleste tilfeller løst ved bøtelegging. Mangelsgaarden var et sted hvor noen prostituerte innimellom måtte finne seg i å bli plassert. Det var med hjemmel i "Fattigloven for Byerne" av 1863, § 61 at politiet i byene hadde anledning til å fengsle mennesker i inntil 6 måneder uten dom. Det er slått fast at de fleste av kvinnene var mellom 20 og 30 år, og at så mye som 67 % av de innsatte kvinnene hadde hatt befatning med prostitusjon.⁴⁰ I 1874 kom det også en lov som straffet de som overførte venerisk smitte, når de var klar over at de var smittet.⁴¹ Magdalenastiftelsen, "Nattely" og "Aftenhjemmet for Kvinder" var eksempler på veiledige institusjoner hvis idealistiske formål var å ta vare på de falne kvinnenes kroppslige og sjelelige behov. I følge Politilege Boeck ofte med mindre hell.⁴² Men det var altså hudsykeavdelingen på hospitalet som på kommunens regning tok i mot de smittede kvinnene for behandling.

Avgrensning og definisjoner

Denne oppgavens tema er hentet fra prostitusjonen i Kristiania i perioden 1860 – 1900. Denne perioden vil jeg definere som en primærperiode, ettersom jeg også benytter meg av kilder fra denne tiden. Men jeg har i min oppgave lagt hovedvekt på å drøfte den metode Aina Schiøtz benyttet, og de resultater hun kom til, da hun skrev

³⁷ Koren 2003, s. 46.

³⁸ Eksempelvis Beretning om sundhedstilstanden og Medicinalforholdene i Norge, 1880 – 1900, Politilegens beretninger etc.

³⁹ Schiøtz 1977, s. 104

⁴⁰ Schiøtz 1977, s. 105

⁴¹ Den norske straffeloven, lov angaaende forbrydelser af 20. August 1842 og lov inneholdende forandringer i samme af 3die juni 1874, Kristiania 1874, kap. 18, § 30. (Fra Schiøtz 1977, s. 100).

⁴² Boeck 1881, s. 42

sin hovedfagsoppgave på andre halvdel av 1970-tallet. Denne oppgaven ser jeg som nevnt i lys av nyere forskning som hovedsakelig er utført i løpet av de siste fem årene.

Å lage en definisjon på prostitusjon er enkelt nok, om man betrakter det å tilby sex mot en motytelse av økonomisk karakter som prostitusjon. I virkelighetens verden er det ikke så enkelt, ettersom en slik definisjon skaper mange nye spørsmål som vanskelig lar seg besvare, om man forsøker å gjøre det på generelt grunnlag. Man må sette et punkt på en skala som omfatter mangfoldet av mellommenneskelige forhold, for lengst avdøde menneskers dagligliv, kjærlighetsliv, deres seksualitet og moralske betraktninger; et punkt som skal representere skillet mellom prostitusjon og ikke-prostitusjon. Det ligger i kortene at dette uansett må bli galt; å definere en kvinne som prostituert fordi hun mottar ytelser av økonomisk art fra et menneske hun har et seksuelt forhold til, nytter ikke; det vil innbefatte de fleste kvinner i faste forhold på 1800-tallet. Vi kan velge å snevre inn på forholdet, og kreve at dette er tilfeldig, slik det ofte fremgår i politiets avhørsprotokoller at det var, men heller ikke dette er tilstrekkelig. Andre kvinner var "holdte", de hadde en eller flere faste elskere som de hadde et forhold til, og mottok økonomiske ytelser fra. Hvorvidt dette dreiet seg om ren prostitusjon, eller om det derimot bar preg av å være et kjærlighetsforhold, ville vært vanskelig nok å vurdere om man hadde hatt opplysninger om slike forhold. Det har vi nesten ikke, utover det som beskrives i politilegens egne betraktninger.

Så en definisjon er vanskelig. Aina Schiøtz definerer da heller ikke prostitusjon som fenomen, men nøyer seg med å redegjøre for samtidens syn på de kvinnene som ble omtalt som prostituerte i kildene.⁴³ Det dreier seg i hovedsak om to typer;

1. De "registrerte", altså kvinner som etter politiets vurdering kunne være spredere av venerisk smitte, og som derfor ble undersøkt og deretter registrert for videre kontroll. Kontrollen kunne være regelmessig, eller uregelmessig.
2. Videre fantes de "hemmelige" prostituerte, som politiet hadde liten oversikt over, men som de visste fantes. Dette var kvinner som var tilstrekkelig diskret til ikke å komme i politiets søkelys.

⁴³ Schiøtz 1977, s. 11-12

Foruten Schiøtz' definisjoner over, vil jeg selv holde meg til den enkle definisjonen av prostitusjon; at prostitusjon er ytelse av seksuelle tjenester mot en økonomisk godtgjørelse. Jeg benytter denne i vissheten om dens utilstrekkelighet, men gjør det fordi fenomenet krever en avgrensning, og fordi de kvinnene som omtales i denne oppgaven for en stor del var registrert av politiet som prostituerte.

Gangen i oppgaven

Som jeg har redegjort for over, er min målsetting med herværende arbeid å belyse myter omkring prostitusjonen i Kristiania i andre halvdel av 1800-tallet. Jeg har derfor valgt å bygge opp oppgaven slik at leseren får en innføring i de grunnleggende forutsetningene som Aina Schiøtz' måtte forholde seg til når hun skrev sin avhandling; eksisterende forskning og kilder (kapittel 1), hennes egen virkelighet, den sosialhistoriske retningen hun arbeidet i på 1970-tallet (kapittel 2), samt den historiske rammen rundt hennes, og delvis også min, forskning (kapittel 3). Disse tre kapitlene skal ikke bare sette leseren inn i den kontekst som Aina Schiøtz måtte forholde seg til under kildestudiene, men også den kontekst hun faktisk selv arbeidet innenfor, og som er vesentlig for min oppgave.

Etter de korte, innledende kapitlene kommer vi så til drøftingen av Aina Schiøtz' oppgave (kapittel 4), hvor jeg særlig tar for meg metodebruken. I kapittel 5 drøfter jeg så det jeg mener er myter omkring prostitusjonen på denne tiden.

Avslutningsvis oppsummerer jeg analysen, og ser denne i lys av de myter jeg altså hevder har blitt underbygget av tidligere feministisk forskning.

Kapittel 2: Den sosialhistoriske prostitusjonsforskningen

”Den traurige og empiriske sosialhistorie jeg observerte i Oslo på 1970-tallet tilfredsstilte knapt et eneste behov hos meg; mange tapte sin barnetro og sitt driftsliv når de ga seg den i vold”

Nils Johan Ringdal⁴⁴

Forskningsperspektiver

Historieforskningen har vært preget av forskjellige perspektiver, og kunnskapen om disse er vesentlig å ta innover seg om man har til hensikt å forsøke å forstå den vinklingen som de enkelte forskningsarbeidene ofte gis. Man må være seg bevisst at personlige forutsetninger, livssyn og politiske holdninger kan være med på å prege det som skrives. Utover dette kan forskeren bekjenne seg til et bestemt forskningsperspektiv som passer en selv, et forskningsmessig ”kart” som leder forskeren igjennom en skog av kilder, vinklinger og muligheter. Jeg kan trekke frem den feministiske forskningstradisjonen som et eksempel på dette, i denne oppgaven bl.a. representert ved Aina Schiøtz. Studenten eller forskeren følger da i større eller mindre grad en merket løype, for å komme seg trygt frem i villniset og kanskje for å havne et sted hun eller han i utgangspunktet ønsker å slå seg ned for en stund. Ulempen er selvsagt alle de steder man risikerer å gå glipp av, om man altså holder seg trygt til den metodiske stien som ligger foran en. En annen ting er at løypa kanskje er populær, og at mange andre også velger å følge den. Jeg vil nedenfor se litt på det ”kartet” som har veiledet prostitusjonsforskere opp gjennom årene, og redegjøre for hva man kunne komme til å oppleve på veien. Innenfor det sosiologiske / kriminologiske forskningsperspektivet finnes det tre forskjellige perspektiv som jeg skal redegjøre nærmere for.

Funksjonalistisk perspektiv

Dette perspektivet har lenge vært sentralt i forskningslitteraturen, og ble utviklet tidlig. Argumentene som benyttes finner vi igjen i debatten om prostitusjonen i Kristiania på

⁴⁴ Ringdal 1995, s. 114

1880-tallet, mye av forskningslitteraturen er produsert i mellomkrigstiden.⁴⁵ Ifølge den finske forskeren Margaretha Järvinen⁴⁶ kan den funksjonalistiske tradisjonen analyseres ut fra tre forskjellige aspekter; fra det prostitusjons – og seksualsyn som litteraturen representerer, fra de modeller som skribentene selv anvender for å forklare prostitusjonsfenomenet og fra skribentenes syn på fenomenet prostitusjonskontroll. Representanter for denne forskningstradisjonen er for eksempel Kemp, Kinsey, Benjamin & Ellis, Benjamin & Masters m.fl.⁴⁷ Det funksjonalistiske perspektivet gir seg ofte uttrykk i et spesifikt prostitusjonssyn; et prostitusjonssyn hvor kjønnshandel tilhører samfunnets normalsfære. Salg av sex har alltid funnet sted, og kjønnshandel kjennes fra alle kulturer. Ifølge Järvinen hevder forskerne innenfor denne tradisjonen at kjønnshandelen er styrt av lov om tilbud og etterspørsel; mannens seksualbehov sett i en samfunnsmessig sammenheng er større enn det som kan dekkes innenfor "legitime" forhold, og det vil derfor alltid finnes et marked for de som er villige til å tilby sex mot betaling. Ifølge sosiologen Kingsley Davis⁴⁸ vil familielivet begrense menns seksuelle utfoldelse og de seksuelle handlingsmønstre. Alternativet til prostitusjon skulle i følge dette perspektivet være full seksuell frihet innenfor samfunnets strukturer, en frihet som også innebærer at avvik av alle typer ikke fordømmes eller stigmatiseres. Der hvor det finnes perversjoner eller andre seksuelle avvik som ikke samfunnet aksepterer, vil det alltid finnes et "hemmelig" marked for dette. Konsekvensen er altså at et samfunn med en sterk familiestruktur også vil ha et omfattende prostitusjonssystem.⁴⁹

De funksjonalistiske forklaringsmodellene bygger på forskjellige modeller, hvorav den viktigste er "seksuell frustrasjon" innenfor ekteskapet. Dette innebærer at en gift mann forutsettes å ha et større behov for sex enn en gift kvinne vil ha, eller spesielle ønsker som en gift kvinne ikke vil tilfredsstille. En annen forklaring er "seksuell isolasjon", hvor mannen benytter prostituerte når ens vanlige seksualpartner ikke er tilgjengelig, eller man ikke har en slik. En annen variant - som også har blitt debattert nylig – er behovet for seksuell tilfredsstillelse hos for eksempel handikappede. Ved å tilfredsstille slike behov, vil den prostituerte fremstå som om hun eller han fyller en viktig sosial funksjon i samfunnet.

⁴⁵ Järvinen 1990, s. 11

⁴⁶ Järvinen 1990, s. 12

⁴⁷ Järvinen 1990, s. 12

⁴⁸ Davies 1937

⁴⁹ Davies 1937

Når det gjelder forklaringer på hvorfor kvinner prostituerer seg, vil forskere som arbeider innenfor den funksjonalistiske tradisjonen ofte tilby svært forskjellige forklaringsmodeller. De prostituerte kan være "hyperseksuelle" – altså prostituere seg for å få dekket egne behov, de kan også være fremstilt som det motsatte, dvs. lesbiske eller "frigide". De kan prostituere seg som følge av traumatiske barndomsopplevelser, misbruk, omsorgssvikt etc. Eller de kan rett og slett prostituere seg av økonomiske årsaker, sammen med teorien om traumatiserende forhold i oppveksten antagelig den mest brukte modellen blant dagens prostitusjonsforskere.⁵⁰

Hva synet på reglementeringen angår, så vil gjerne forskere innenfor denne tradisjonen ha en tendens til å betrakte denne som uhensiktsmessig, håpløs eller i verste fall som et bidrag til å forverre situasjonen. Ettersom prostitusjon betraktes som umulig å bli kvitt, og at den dessuten av og til kan fungere som en "sikkerhetsventil", er det bedre å bekjempe følgene av prostitusjonen, enn prostitusjonen selv.

Sosialhistorisk / feministisk perspektiv

Det feministiske perspektivet ble først og fremst formulert på 1970 og 1980-tallet, men argumentene kan også kjøres igjen fra debatter helt tilbake til på 1800-tallet. Järvinen viser til forskere som Davies, Rosenblum og Jennings, men også til nordisk forskning hvor Schiøtz, Finstad og Melby nevnes.⁵¹ I likhet med det funksjonalistiske prostitusjonsperspektivet, kan det feministiske analyseres ved å betraktes i lys av de modellene som forfatteren forklarer prostitusjon ut fra, og / eller ut fra skribentens eget ståsted.

Det feministiske prostitusjonssynet kjennetegnes ved påstanden om at prostitusjon som fenomen er basert på de ulikhetene som er mellom menn og kvinner i samfunnet. Kjønnshandel baseres på tilbud og etterspørsel, hvor mannen etterspør og kvinnen tilbyr. Denne vinklingen kan betraktes som logisk om man ser på samfunnet som grunnleggende patriarkalsk og kvinneundertrykkende, som en struktur hvor menns sosioøkonomiske makt inkluderer retten til å kreve seksuell tilfredsstillelse, selv om dette skjer på bekostning av kvinnen. Videre defineres ofte menn som seksuelle vesener, kvinner som aseksuelle. Ettersom den normale

⁵⁰ Se for eksempel. Skilbrei 1996.

⁵¹ Järvinen 1990, s. 14

seksualiteten også her hører hjemme innenfor ekteskapets rammer, og kvinner pr. definisjon heller ikke har noen seksualitet å snakke om, må en gruppe "unormale" kvinner stå til tjeneste utenfor ekteskapet, "unormale" i slik henseende at de er seksuelle vesener hvis kropp er handelsvare.⁵²

Når feministiske forskere skal komme opp med forklaringsmodeller, er det gjerne mannen og mannssamfunnet som får gjennomgå. Makt og ressursfordeling er nøkkelbegreper i de fleste av modellene. Den vanligste forklaringen på hvorfor kvinner prostituerer seg, er den økonomiske; forskning viser at prostituerte gjerne kommer fra familier med dårlig råd, de er dårlig utdannet og liten erfaring fra arbeidslivet.⁵³ Andre forklaringer kan gå på at kvinner foretrekker det fysiske lettere arbeidet som prostituert fremfor alternativene, de kan gå på at kvinner som prostituerer seg er sosialt rotløse eller at de mangler nettverk som kan være en motvekt mot fristelsen til lettjente penger. Prostitusjonsmiljøet kan da også bidra til å dekke et behov for tilhørighet, i tillegg til å skaffe midler til livsopphold. Et omdiskutert perspektiv er det hvor prostitusjon forklares med overgrep i barndommen, eller voldtekter. Her er forskningsresultatene tvetydige, ettersom enkelte forskere hevder at de prostituerte gjerne har vært utsatt for overgrep, mens andre viser til at de ikke har blitt utsatt for overgrep oftere enn kvinner som ikke prostituerer seg.⁵⁴ Imidlertid har ofte teoriene kvinnens underordnede situasjon felles.

Hva kontrollen av de prostituerte angår, er feministenes innfallsvinkel ofte at denne gjerne fremstiller en gruppe kvinner som avvikere fra en akseptert normal, aseksualiteten og monogamiet, mens kundens – mannens – kjøp av sex faller innenfor normalkategorien. Feministen vil derfor også ofte hevde at målsettingen med å fremstille prostituerte til kontroll, vil være å beskytte mannen mot konsekvensene av hans handlinger. Dette gjelder selvsagt den kjønns-selektive kontrollen. Et argument for kontroll som ofte påpekes, er at det er kvinnen som er den aktive parten i en kjønnshandel, og at hun har mange forskjellige seksuelle kontakter. Et annet argument er at den prostituerte er representant for et asosialt miljø som av samfunnsmessige hensyn må holdes under kontroll.⁵⁵ Kunden, derimot, tilhører vanligvis ikke et slikt organisert miljø, og er derfor en mindre risiko for samfunnet.

⁵² Järvinen, s.16

⁵³ Se for eksempel Høigård & Finstad 1986, Walkowitz 1980, Schiøtz 1977 m.fl.

⁵⁴ Järvinen 1990, s. 17

⁵⁵ Järvinen, s. 21

En del feministiske forskere ser også på kontrollen av de prostituerte som en kontroll av den kvinnelige seksualiteten generelt. En side ved dette er at det legges mer vekt på unge kvinners seksualitet, enn unge menns, og at det derfor utvikler seg forskjellige handlingsalternativer overfor de problemer som måtte oppstå, avhengig av kjønn. Et annet interessant aspekt er at det innenfor feministisk preget litteratur er fremstilt slik at den prostituerte er med på å bekrefte bildet av den "skikkelige" kvinnen, ved en slags motpol-teori. Kvinner med en avvikende oppførsel kan plasseres inn i en tradisjonell kvinnekategori; skjøgens. På denne måten unngår man å måtte håndtere annen avvikende oppførsel som rusmisbruk eller kriminalitet.⁵⁶ Dette slår etter min oppfatning begge veier, idet tradisjonell feministisk forskning på prostitusjon later til å nedtone avvikende sosial opptreden hos kvinner, for eksempel gateuro, alkoholisme, tyveri etc. til fordel for rollen som prostituert, slik at det kan konstrueres forklaringsmodeller hvor forskjellene mellom kjønnene kan tillegges avgjørende betydning.

Sosialt interaksjonsperspektiv

Det sosiale interaksjonsperspektivet har vært fremtredende i prostitusjonsforskningen på samme tid som det feministiske. De er ikke gjensidig utelukkende, tvert i mot er mange sosiale interaksjonsstudier gjort ut fra et feministisk perspektiv.⁵⁷

Det sosiale interaksjonsperspektivet kjennetegnes ofte ved at det er selve prostitusjonsbegrepets relativitet som legges under lupen. Det hevdes at fenomenet prostitusjon er en sosial konstruksjon hvis innhold vil variere, avhengig av tid og sted. Av denne grunn er en analyse av forskjellige prostitusjonskriterier nødvendig; hva skiller prostitusjon fra andre former for seksuell aktivitet i et samfunn?

For det andre legges det vekt på den sosiale kontrollens betydning for prostitusjonen. Ofte er det samspillet mellom det kontrollerende subjektet; myndighetene, og det kontrollerte objektet; de prostituerte, som undersøkes. En klassifisering av de prostituerte er nødvendig, noe som ikke alltid er like lett å få til, ettersom mye av virksomheten foregår i det skjulte. Den mest synlige prostitusjonen er ofte også den som er mest beheftet med andre sosiale problemer, rusbruk, vold, og vinningskriminalitet.

⁵⁶ Järvinen, s. 22

⁵⁷ Järvinen, s. 23

Det sosialhistoriske perspektivet ved UiO på slutten av 1970-tallet

Edvard Bull og Sivert Langholm var to viktige inspiratorer bak det sosialhistoriske oppsvinget som fant sted i norsk historieforskning fra 1960 –og 1970-tallet. Oppsvinger kan sees på som en "gjenfødelse" av den sosialhistoriske tradisjonen etter at den politiske historien hadde dominert i en årrekke.⁵⁸ Langholms store sosialhistoriske prosjekt på midten av syttitallet, som Aina Schiøtz' hovedoppgave var en liten del av, var først og fremst bygget på kvantitativ og strukturorientert sosiologi. Samfunnsvitenskaplige modeller, teorier og metode ble benyttet bl.a. i Kristianiaprojektet. En av Langholms målsettinger var å bidra til formidling mellom sosiologi og historie. Han fulgte således en internasjonal trend, historisk sosiologi, og målsettingen var å frigjøre sosialhistorien fra den politiske historiens dominans.⁵⁹ Innenfor det sosialhistorisk feltet var også Edvard Bull en fremtredende person. Han la vekt på integreringen av de forskjellige tilstøtende forskningsdisipliner, og la mindre vekt på inngående teoretiske refleksjoner. Innenfor sosialhistorie snakker Dagfinn Slettan i sin artikkel om to retninger; "Bull-retning" og "Langholm-retning", men han er forsiktig med å trekke dette lenger enn til å illustrere to forskjellige hovedretninger innenfor sosialhistorisk forskning på denne tiden.⁶⁰ Men sosialhistorie var ikke bare samfunnshistorie, men også nærmest et politisk program. Til å begynne med skulle den nye sosialhistorien bli kritisert for å isolere det sosiale fra andre deler av samfunnshistorien. Blant annet gikk marxisten Eric Hobsbawm kraftig ut i sin artikkel fra 1971 – "From Social History to the History of Society" – og hevdet at sosialhistorien måtte integreres i samfunnshistorien. Utover på 70-tallet skjedde det som mange mener var en politisering av sosialhistorien. Så vel marxistene, som feministene benyttet seg av sosialhistorien for å nå bestemte politiske mål. Inspirasjon var hentet fra mange felter; fra amerikansk sosialhistorie, fra annaleskolen i Frankrike og fra britiske forskeres oppgjør med marxismens strukturalistiske ideer. E. P. Thompson skulle i den forbindelse få avgjørende betydning for arbeider – og arbeidslivsforskning over store deler av Europa.⁶¹ På begynnelsen av 1970-tallet går Edvard Bull ut og påpeker at klasser ikke lenger er de eneste sosiale relasjoner som må tas hensyn til, det var også viktig å studere mindre

⁵⁸ Slettan 1995, s. 74

⁵⁹ Slettan 1995, s. 73

⁶⁰ Slettan 1995, s. 74

⁶¹ Slettan 1995, s. 78

samfunn og grupper. Bull åpnet også for en tolkningsvirksomhet som ikke enkelt kunne bygge på fakta eller data, men som krevde innlevelse og fantasi.⁶² Om vi ser Aina Schiøtz' forskning i lys av dette, er det lettere å forstå at hun kan tillate seg å komme med meningsytringer og løst funderte antagelser i den grad jeg i kapittel 4 hevder at hun gjør. Når man betrakter slikt, kan det være fristende å spørre seg om det var en tendens i hele den sosialhistoriske forskningen at den ga et visst "elendighetsperspektiv" på den tidlige industrialiseringen og konsekvensene av denne. Jeg mener det.

Schiøtz arbeider som vi har sett innenfor Sivert Langholms store prosjekt, et prosjekt som enkelte mener var et stort metodisk eksperiment.⁶³ En del av eksperimentet var det tekniske, ettersom elektronisk databehandling for første gang ble tatt i bruk i et større historisk forskningsprosjekt. En annen ting var det mikrohistoriske tilsnittet, studiet av individene, hvor variablene skulle knyttes sammen på individnivå og individet således skulle danne en kombinasjonsethet for variablene. Historikeren Finn Olstad skriver i sin artikkel "Sosialhistorien etter Langholm" følgende;

"jeg tror det er riktig å si at denne bevisste "distansering fra visse politiske tradisjoner" som Langholm skrev, ble ytterligere utvidet blant de yngre deltagerne på prosjektet. Det utviklet seg en oppfatning av at sosialhistorien måtte være et prioritert område – ja, at den var overordnet andre former for historisk erkjennelse. Erik Hobsbawms synspunkt om at sosialhistorie måtte være "totalhistorie" ble flittig sitert og kommentert, og ble nærmest en ideologisk overbygning på prosjektet – i hvertfall for de mer teoretisk anlagte forskersporene på prosjektet"⁶⁴

Kristianiaprojektet

Det såkalte "Kristianiaprojektet" var en del av det prosjektet som het "Norsk samfunnsutvikling ca. 1860 – 1900". Prosjektet tok mål av seg til å "utforske sosiale prosesser, på land og i by, under tidsrommet for industrialiseringen på 1800-tallet i Norge".⁶⁵ Prosjektet pågikk stort sett gjennom hele 1970-tallet ved Historisk Institutt i Oslo. Ett av grunnlagene for dette prosjektet var at folketellingen for 1875 var blitt EDB-bearbeidet. Dette var noe nytt, og flere forskere benyttet seg av muligheten til å bruke data fra denne folketellingen i sine arbeider. Blant de som er relevante for min

⁶² Slettan 1995, s. 84

⁶³ Olstad 1995, s. 94

⁶⁴ Olstad 1995, s. 94

⁶⁵ Olstad 1995, s. 93

oppgave, kan jeg nevne Kari Melbys *Prostitusjon og kontroll: en analyse av debatten omprostituasjon, kontroll av prostituerte kvinner og venerisk syke i Kristiania*, Aina Schiøtz' *Prostitusjonen I Kristiania ca. 1870 – 1890. En sosialhistorisk undersøkelse*, og Evy Helen Gaards *Kvinnelige fabrikkarbeidere i tekstilindustrien i Kristiania, med hovedvekt på tidspunkt 1875*. Kristianiaprojektet var en sosialhistorisk undersøkelse av de sosiale endringene som fant sted i byen under det industrielle gjennombruddet, og foregikk parallelt med Ullensakerprosjektet, som tok for seg endringene på landsbygda.⁶⁶ I Kristianiaprojektet ble det lagt vekt på studiet av klasser og sosiale gruppers vekst og vilkår. En rekke forskjellige emner ble tatt opp: utover dem jeg viser til ovenfor, ble det også forsket på arbeiderkulturen ved Kværner bruk, det nye industriborgerskapet og telegrafistene. I tillegg ble det arbeidet med tre bydeler, Sagene, Grünerløkka og Enerhaugen.⁶⁷ Det ble blant annet sett på hvilke vilkår arbeiderne hadde på arbeidsplassen, deres sivilstand, familiesituasjon og levevilkår, i tillegg til sosialt og geografisk opphav. En effektiv analyse av dette var nettopp gjort mulig ved hjelp av det i historieforsknings-sammenheng relativt nye EDB-verktøyet som Historisk Institutt på den tiden la til rette for bruken av. Bruken av folketellingen kunne by på visse metodiske problemer, som imidlertid ikke skyldtes edb-registreringen. Et av disse problemene var at gifte kvinner i folketellingen vanligvis ble sett på som forsørget av sine menn. Imidlertid kunne mange av disse stå for en betydelig produksjon, Gaard nevner bl.a. i sin hovedoppgave at Chr. Seildugsfabrik hadde arbeidersker som arbeidet utenfor fabrikkene, 300 koner satt hjemme og sydde sekker for hånd. Dette var ikke registrert i folketellingen i det hele tatt.⁶⁸ Det er også mulig at gifte kvinner unnlot å oppgi yrkesarbeide til folketellerne. Folketellinger som kilder har også sine svakheter; dels var opplysningene basert på at husholdsoverhodet skulle fylle ut et skjema selv, dels var det feilmarginer i forbindelse med sammenstillingen av skjemaene. Jan Myhre fant bl.a. ut at det forekom dobbelttelling for Kristianias del. I tillegg var det relativt store avvik på alder hos husstandsmedlemmene.⁶⁹ I tillegg fantes det folk uten fast adresse som kan ha unngått folketellerne.

Gaard nevner i sin hovedoppgave de meget store metodiske problemene hun har støtt på i forbindelse med undersøkelsen av fabrikkarbeiderskenes geografiske

⁶⁶ Gaard 1977, s. 1

⁶⁷ Gaard 1977, s. 1

⁶⁸ Gaard 1977, s. 17

⁶⁹ Gaard 1977, s. 24

og familiære bakgrunn. Disse problemene førte til at hun etter hvert måtte gi opp denne delen av undersøkelsen.⁷⁰ Hos Schiøtz nevnes det lite om tilsvarende type problemer. Selv om hun viser til at hun har hatt vanskeligheter, mener hun at hun har klart å etterspore 63 av de til sammen 103 kvinnene i sin forskningspopulasjon.⁷¹ Dette kan delvis skyldes at opplysningene som var registrert hos politiet var mer omfattende enn det Gaard hadde tilgang til for sine fabrikkarbeidere, og at dette derfor lettet gjenfinningsprosessen en del.

Feministiske uttrykk i historieskrivningen

Jeg finner det rimelig å plassere Aina Schiøtz' oppgave innenfor den feministiske grenen av sosialhistorien. Et spørsmål som melder seg for en som ikke selv har vært del av fagmiljøet i denne perioden, er i hvilken grad den feministiske vinklingen var vanlig blant kvinnehistorikere. Var det slik at forutsetningen om at kvinner sto i en særstilling som forskningsobjekt, fordi hun representerte en gruppe som var undertrykket i kraft av sitt kjønn, var generelt akseptert? Eller gikk feministenes forutsetninger på tvers av tidens øvrige historiske og metodiske forståelse av hva som var god forskning, ettersom de la vekt på at de psykososiale forskjellene mellom kvinner og menn var så betydelig at de ikke kunne behandles på samme vis?

Ida Blom – som i et foredrag i 1975 imøtegikk akkurat dette, fremsto som en representant for en sosialhistorisk retning som hevdet at studiet av kvinner som historiske subjekter ikke skilte seg fra studiet av menn.⁷² For de som bekjente seg til en marxistisk forståelse av historiefaget, var klasse motsetningene det primære sosiale differensieringsobjektet. Ettersom kvinner var "nye" som forskningssubjekter, skulle disse passe inn i de eksisterende kategoriene. Dette var ikke uproblematisk, ettersom det tilførte flere parametere å ta hensyn til. Feministisk oppfatning gikk ut på at den systematiske forskjellen på kvinner og menn i samfunnet var så betydelig at de historiske aktørenes kjønn måtte tillegges vekt som en selvstendig forklarende faktor. Blom var ikke enig i dette, og mente at ettersom kjønnsforskjellene i samfunnet var et resultat av økonomiske og sosiale forhold, var det viktig å ta hensyn til dette.⁷³ På denne måten fremsto Blom som en representant for en

⁷⁰ Gaard 1977, s. 28

⁷¹ Schiøtz 1977 s. 26

⁷² Melby 1995, s. 32

⁷³ Melby 1995, s. 32

sosialhistorisk retning som hevdet at studiet av kvinner ikke skilte seg fra studiet av menn, i motsetning til feministenes oppfatning av at kvinner sto i en særstilling som følge av å være priggitt et patriarkalsk samfunn, og derfor måtte behandles for seg. Det utviklet seg en egen sosialhistorisk retning som ble kalt Her-story-tradisjonen. Her skulle fokuset være på kvinnen og den sammenhengen hun inngikk i. Innenfor kvinneforskningen ved Historisk Institutt på Blindern representerte bl.a. Aina Schiøtz og Kari Melby oppfatningen om at kjønnsforskjellene måtte vektlegges, mens bl.a. Gro Hagemann vektla klasseforskjellene mellom kvinner.⁷⁴

Kari Melby skriver i sin artikkel at det var tilløp til feministisk kritikk mot det programmet som Ida Blom i 1975 la opp for kvinnehistorisk forskning, en kritikk hun hevder at i stor grad har blitt avist eller oversett. Hun forsøker i sin artikkel å problematisere dette, idet hun hevder at forskningen har vært mer mangfoldig enn det som man i etterkant kan få inntrykk av. Dog var det liten konflikt mellom fløyene, noe som ikke var tilfelle internasjonalt. Der gikk diskusjonen høyt om det var kvinners kjønn eller klasse som forklarte mest.⁷⁵

⁷⁴ Melby 1995, s. 33

⁷⁵ Melby 1995, s. 34

Kapittel 3: Historisk bakteppe

Lovgrunnlag og sanksjoner

Christian V's lov – som var fra 1687 og gjaldt frem til den nye straffeloven kom i 1842, forbød prostitusjon. Her kunne menn som ble påtruffet i "horehus" bli straffet med fengsel, mens kvinner som måtte drive sin virksomhet samme sted, skulle kagstrykes. Fengsel – spindehuset – var også en aktuell sanksjonsmulighet. Vi ser at selv om begge parter kunne straffes, var straffen for den prostituerte langt hardere enn for kundens del; enten pisking, eller et opphold i spindehuset som kunne vare inntil 3 måneder. Aina Schiøtz påpeker i sin hovedoppgave det faktum at menn kunne straffes for kjøp av sex, dette var enestående og uten paralleller i senere lovgivning.⁷⁶ Straffeloven av 1842 har i kapittel 18, § 26 klart definert et forbud mot prostitusjon, og foreskriver straffearbeid fra seks måneder opp til tre år for de som ble tatt for prostitusjon gjentatte ganger. Kjøp av seksuelle tjenester straffes imidlertid ikke lenger, i lovens forarbeider fremgår det klart at det ble ansett for bedre at en mann benyttet seg av de prostituertes tjenester, enn at han skulle la naturens rop om å oppfylle verden gå utover skikkelige damer.⁷⁷ Fattigloven ga også maktmidler til politiet i forbindelse med kontrollen av prostitusjonen. Politiet kunne fengsle mennesker i inntil seks måneder uten lov og dom. I loven het det blant annet at "I tvangsarbeidshuse kunne etter Politiets Foranstaltninger indsættes personer, der ere hengivne til Ørkesløshed og Drukkenskap og af den Grund ikke kunne lovlig ernære sig. De kunde ikke indsættes paa længere Tid end 6 Maaneder.." ⁷⁸ I 1874 kom det et tillegg til straffeloven som var ment å hindre spredningen av veneriske sykdommer. Her ble det klart understreket at overføring av smittsomme sykdommer ved utukt, og ved vitende og vilje, kunne straffes med fengsel eller straffarbeide fra seks måneder og opp til tre år.⁷⁹

Til tross for at prostitusjon altså var omfattet av lovverket og klart definert som forbudt, ble den likevel tolerert i en slik grad at de lokale politimyndighetene "fredet"

⁷⁶ Schiøtz 1977, s.11

⁷⁷ Schiøtz 1977, s.12

⁷⁸ Lov om fattigvæsenet i Kjøbstæderne, av 6 Juni 1863, §61.

⁷⁹ Den norske Straffelov. Lov angaaende Forbrydelser af 20de August 1842 og Lov indeholdende Forandringen i samme af 3die Juni 1874.

de prostituerte som underkastet seg faste kontroller. At lovene som forbød prostitusjon også tidligere i større eller mindre grad må ha blitt oversett av myndighetene, kan vi se av det faktum at det i hele perioden har eksistert bordeller. Myndighetene var ikke blinde for denne problemstillingen, og i 1865 vedtok Stortinget at bystyret i Kristiania selv skulle kunne avgjøre hvorledes man skulle forholde seg til prostitusjonen i byen. Man var således i den situasjonen at de lokale myndighetene hadde Stortingets velsignelse til å fastsette lokale regler i strid med straffeloven.⁸⁰ Dette skulle også bli et tema i debatten omkring reglementeringen.

Politiets arbeid

Fra starten av reglementeringen i Kristiania i 1840 ble det raskt innrullert et relativt stort antall prostituerte i systemet. Politilege Boeck skriver i sin rapport i 1878 at 119 prostituerte ble visitert i perioden fra november 1840 til april 1841.⁸¹ Dette antallet skulle etter hvert avta noe, det gjorde også antallet bordeller. Dette behøver ikke å si noe om antallet prostituerte totalt, idet den synlige delen av prostitusjonen ikke var synonymt med totalbildet. Den såkalt "hemmelige" prostitusjonen, dvs. den delen av virksomheten som ble betjent av kvinner som ikke var registrert hos politiet, eller som ikke var underlagt regelmessig visitasjon hos Politilegen, er vanskelig å fastslå omfanget av. Dog er det antydning at denne kunne være av betydelig omfang. En del av disse kvinnene ble pålagt undersøkelse, og noen ble undersøkt av private leger. Av den grunn ble også enkelte av disse fanget opp av statistikken, første gang i 1859. Mye av kritikken fra enkelte hold gikk på en vilkårlig politikk fra politiets side mht. å pålegge mistenkte kvinner legekontroll, men mye tyder på at rutinene i så henseende var bygget på inngående kjennskap og omfattende spaning på de mistenkte. Den gruppe prostituerte som det er mulig å forske på, utgjør en særlig del av "bransjen"; det var de mest slitne og ressursvake som var synlige i samfunnet, de som ikke hadde evne eller ressurser til å skjule sin virksomhet. Derfor blir også bildet feil, om vi kun forholder oss til disse når vi skal vurdere konsekvensene av prostitusjonen. Dels fordi vi vet at det fantes et stort antall skjulte prostituerte, jenter som ikke var synlige noe sted fordi de drev sin virksomhet på en diskret måte som dels var vanskelig å avsløre, dels lettere ble godtatt av samfunnet. Det finnes få anslag i forskningslitteraturen over den skjulte delen av prostitusjonen. Den svenske

⁸⁰ Kopperdal 2003, s. 10

⁸¹ Schiøtz 1977, s. 13

forskeren Torstein Eriksson antyder i sin bok at antallet hemmelige prostituerte – dvs. den gruppen som var ukjent for myndighetene – kunne være i størrelsesorden 5 – 10 ganger den registrerte.⁸² Ettersom Eriksson baserer seg på forskning utført i Stockholm på 1930-tallet, er disse tallene ikke direkte representative, men kan gi et inntrykk av hvilket omfang enkelte mener at den skjulte prostitusjonen faktisk kan ha hatt. Boeck skriver selv følgende om den hemmelige prostitusjonen:

Man maa, naar der tales om den "hemmelige prostitution" altid å erindre at herved menes kun de Kvinder, som møder efter inkaldelse. Den egentlige hemmelige Prostitutionen dannes af kvinder, som lever af Utugt for betaling, og som er lidet, til dels ikke kjendt, og som derfor ikke indkaldes.⁸³

Selv om det ikke foreligger tall for Kristianias del på den skjulte prostitusjonen, eller den "egentlig hemmelige prostitusjonen" som Boeck kaller den i sitatet over, er det et faktum at det fantes et stort antall ugifte, og til dels arbeidsledige kvinner i Kristiania. At det kunne være betydelige mørketall er derfor sannsynlig. Nå er det jo også slik at definisjonen "prostituert" neppe ville passe på alle de som fikk gjenytelser for seksuelle tjenester, men dette avhenger av fra hvilket ståsted vi betrakter det. Sett med dagens øyne, var det antagelig et betydelig antall elskerinner og kjærester som av sine mannlige venner og elskere fikk hjelp til livsopphold, uten at vi dermed ville betrakte dette som prostitusjon. Deltidsprostitusjon var vanlig, ofte i avgrensede perioder i livet, og det er rimelig å tro at mange av disse kvinnene neppe ville blitt betraktet som prostituerte i dag. Dette kommer jeg tilbake til nedenfor.

Vi står da igjen med en gruppe som ble fanget opp fordi de var synlige. Dette kunne de være fordi de også var sosialt belastet på grunn av fyll, husbråk eller gateuorden, de kunne være anmeldt for tyveri eller av kunder som var blitt smittet. En annen gruppe, antagelig et mindretall, men dog opphavet til mye diskusjon i kraft av sin symboleffekt, var de yngre pikene som ikke var engasjert i prostitusjon, men som hadde fått oppmerksomheten rettet mot seg på grunn av feil omgangskrets eller avvikende opptreden i forhold til hva som var forventet. Her kan selvsagt også kulturelle forskjeller spille inn, ettersom det i Kristiania på slutten av 1800-tallet nok kunne være avvik mellom en velsementert borgerskapets moral, og en stor arbeiderklasses mer liberale holdninger. Vi kan altså anta at politiets blikk først og fremst var rettet i to retninger; mot "kjenningene" fra gatebildet, og mot eventuelle

⁸² Eriksson, s. 31

⁸³ Boeck 1881, s. 37

nye jenter som kunne fanges opp før de havnet i prostitusjonstrafikken. Beveget de seg ute nattestid, ble politiets blikk skjerpet og en advarsel var ikke langt unna. Politiet var vel kjent med farene og fristelsene de unge jentene ble utsatt for ved byens kroer og restaurasjoner, og antallet jenter som måtte holdes et øye med, var neppe større enn at det lot seg gjøre for byens sedelighetspoliti. Nettopp dette er jo et av poengene i Christian Kroghs "Albertine", hvor den unge Albertine havner i dårlig selskap og blir innkalt til visitasjon hos Politilegen. Der blir hun så krenket at hun, i følge forfatteren, to år senere befinner seg blant mest elendige av byens prostituerte. Krogh hevdet selv at boken var bygget på en virkelig skjebne, og det er liten grunn til å trekke dette i tvil, selv om man kan spørre seg om det ikke er tatt visse kunstneriske friheter. Bruken av skjønnlitteratur som sosialhistorisk kildemateriale er naturligvis ikke uproblematisk, og krever sin egen kildekritikk. Man må spørre seg om forfatterens hensikter med å skrive det han gjør, hvilke kunstneriske friheter som han har tatt for å styrke sitt budskap. Romanens normative ideologi kan for historikeren lett forvandles til et tveegget sverd. Men ettersom kunstneriske friheter også bidrar til mytedannelse, er følelsesvekkende og egner seg godt i debatter, er de også til en viss grad relevante for meg. De er eksempler på marginale hendelser og skjebner som blant annet gjennom kunst og debattinnlegg har gått inn i historien og dannet sin egen virkelighet, adskilt fra de tall og harde fakta vi som historikere kan finne igjen i arkivene. Nå er det jo også slik, at vi aldri kan gripe fatt i det vesentligste ved perioden, annet enn perifert og på grunnlag av våre egne antagelser om hvordan tidsånden var. Hvordan de personene egentlig var, hvis levninger vi betrakter – levninger gjerne revet ut av sin sammenheng, sin tid og sitt miljø.

Den reglementerte prostitusjonen

Den reglementerte prostitusjonen har utgangspunkt i Frankrike så langt tilbake som i 1802, hvor det ble innført en offentlig kontroll med de prostituerte.⁸⁴ Denne praksisen, som var etablert med det formål å kontrollere spredningen av veneriske sykdommer, skulle raskt spre seg til en rekke byer i Europa. I Norge var Bergen tidlig ute, og innførte en lignende ordning allerede i 1816.⁸⁵ For Kristianias del skulle ikke

⁸⁴ Bullogh 1987, s. 188.

⁸⁵ Kopperdal 2003, s. 9

tvungen legek kontroll av de prostituerte innføres før i 1840. Etter dette var det kun Trondheim som innførte et lignende system, i 1844.⁸⁶

Til tross for at prostitusjon altså var omfattet av lovverket og klart definert som forbudt, ble den likevel tolerert i en slik grad at de lokale politimyndighetene "fredet" de prostituerte som underkastet seg faste kontroller. Myndighetene var ikke blinde for denne problemstillingen, og i 1865 vedtok Stortinget at bystyret i Kristiania selv kunne avgjøre hvorledes man skulle forholde seg til prostitusjonen i byen. Man var således i den situasjonen at de lokale myndighetene hadde Stortingets velsignelse til å fastsette lokale regler i strid med straffeloven.⁸⁷ Resultatet ble at Kristiania i 1876 innførte et detaljert reglement for de prostituerte. Om man ville drive sin prostitusjonsvirksomhet på politiets nåde, var det strenge krav som måtte følges. Aina Schiøtz har i sin hovedoppgave fra 1977 med et eksempel på en visitasjonsbok. Her kan vi på første side lese følgende:

"Besidderinden er paalagt, i alle dele at holde sig de hende af Politiet meddelte Ordres efterrettelig, at afholde sig fra af Støi og fra Alt, hvorved ofentlig Forargelse kunde vækkes, hvortil regnes at vanke i Gaderne ved Nattetider og at tage Bopæl i de bedre Dele af Byen eller i Nærheden af offentlige Stiftelser. Fremdeles maa hun ingelunde skifte bopæl uden i forveien at have meldt det hos Politiet og ikke udeblive fra den anordnede visitation. I Overtrædelsestilfælde fratas Bogen hende og hun bliver da efter Omstændighederne indsat i Arbeidsanstalten eller afstraffet efter Lovens Strenghed. Bogen medbringes hver Gang hun møder paa politikammeret eller Rigshospitalet."⁸⁸

Videre var det detaljerte regler for hvor man kunne bevege seg, til hvilke tider og i hvilke strøk. I forskriftene fra oktober 1876 reguleres ikke bare selve prostitusjonsvirksomheten, men også de prostituertes generelle bevegelsesfrihet innskrenkes kraftig:

- §1 De har at møde til lægevisitationene saa ofte og til de Tider, som bestemmes. (For Bordelpigerne dessuden: Ved Visitationen skal de medbringe den dem meddelte bog.)
- §2 Paa deres Værelse skal stedse findes rent vand, Sæbe og Håndklæde, og enhver af dem skal være forsynet med en Modersprøite.
- §3 De ska, naar de finder eller kjender sig smidsom syge, strax melde sig for Lægen og ikke gjøre Forsøg paa at skjule Sygdommen.
- §4 De skal bo paa det dem anviste Sted og ikke flytte uden Tilladelse.
- §5 De maa ikke forlade Byen uden spesiell Tilladelse, og naar denne er givet dem, melde sig ved tilbagekomsten.

⁸⁶ Witsø 1983, s. 3

⁸⁷ Kopperdal 2003, s. 10

⁸⁸ Schiøtz 1977, s. 189

- §6 De skal saa lidet som mulig vise sig paa offentlig Gade, og ikke uden Nødvendighed i de mer beferdede Gader, og – udenfor den i § 9 nævnte Tid af Døgnet – (denne Passus udeladt for Bordelpigernes vedkommende) aldrig for at søge Herrer. de maa ikke under noget som helst paaskud vise sig i Karl Johansgade, Kongens Gade, Kirkegaden, paa Fæstningen eller ved Slottet uden i Tidsrummet mellem kl. 8-10 Formiddag.
- §7 I Theatrene har de kun Adgang til de billigere Pladse (Christiania Theater 3ddie Logerad, Møllergaden Theater: Amfiteateret og 2den Logerad, Klingenberg Theater: 1ste og 2dre balkon.) Paa Koncerter maa de ikke vise sig. Ved andre offentlige Forestillinger og Forevisninger, som det tillades dem at overvære, maa de kun søge billigere Pladse. restaurationer maa de aldri besøge, og Sporvogne maa de ikke benytte.
- §8 De skal, naar de viser sig udenfor deres Bopæl, være anstændig klædte og ikke iført nogen Pynt eller Dragt, der tildrager dem Opmerksomhed, ligesom de i det Hele taget stedse maa opføre sig saaledes, at de ikke vækker Opsigt eller forulemper nogen.
- §9 Mellem Kl. 10-12 Aften i Maanederne mai, juni, juli og august og mellem Kl. 9-11 Aften i de øvrige Maaneder af Aaret er det dem tilladt at færdes ute (dog ikke paa de i § 6 opregnede Gader og Stræder), men de maa ikke gaa flere end 2 i Følge, ikke tiltale Mandspersoner og heller ikke paa nogen Maade søge at tiltrække sig Opmerksomhed ved deres Opførsel. (Denne § er udeladt i Forskriftene til Bordelpigerne).
- §10 I deres Bolig maa de ikke gjøre sig skyldige i Uorden af noget Slags. De maa ikke fra deres Bolig anraabe Forbigaaende, ikke vise sig i Vinduer eller Døre eller paa anden Maade gjøre sig bemærket. Vinduerne til deres Bolig maa være forsynede med tætslutende Lemmer, Jalousier eller Rullegardiner. Udenfor deres bolig maa de ikke drive Utugt, og paa sine Værelser skal de kun indtage enkelte personer og ikke beholde noen hos sig over 1 døgn uden derom at gjøre Anmeldelse til Politiasistenten. Efter Kl. 12 Midnat skal de stedse være hjemme. (Istedetfor denne Passus lyder det i forskriftene for Bordelpigerne: Efter Kl. 10 Aften lørdag og dage før Helligdage og efter Kl. 12 Midnat andre Dage skal de stedse være hjemme og paa deres Værelser. De maa ikke modtage besøg af Mandspersoner, der ikke er voxne, og ikke til sin Opvartning benytte Fruentimmer under 25 aar. Spiritus, Øl og Vin maa de ikke sælge.

Dette var bestemmelser som i utgangspunktet neppe kunne overholdes av de prostituerte, noe vi også får bekreftet når vi leter gjennom avhørsprotokoller, bøtere registre og samtidige beretninger. Politimannen Kr. Stensrud har nedskrevet en rekke historier hvor han hevder at de prostituerte kunne bli utnyttet av Politiet, eller oppnå privilegier om de hadde de rette kontaktene.⁸⁹ Men, de strenge og detaljerte reglene til tross, det som lå bak reglementeringen var ikke primært et ønske om å unngå å støte det bedre borgerskap, men heller behovet for å kontrollere spredningen av veneriske sykdommer. Det er ikke derved sagt at ikke det moralske aspektet også veide tungt, også blant legene som debatterte reglementeringen i 1899 ser vi dette tydelig.⁹⁰ Men det var andre forhold som til slutt skulle sette en stopper for reglementeringen i Kristiania. Fra slutten av 1870 – årene og frem til 1888 skulle reglementeringen bli mer og mer kritisert og omdiskutert. Kirken, politiske

⁸⁹ Schjøtz 1977, s. 100

⁹⁰ Det Norske Medicinske Selskab:1899

organisasjoner, kvinneaktivister, Sedelighetsforeningen, Sosialdemokratene og Arbeidersamfunnet kastet seg inn i debatten med forskjellig agenda, men mot reglementeringen. De lokale politimyndighetene og legene sto på barrikadene for en fortsatt kontroll. Engasjerte kunstnere som Christian Krogh og Bjørnstjerne Bjørnson bidro med sitt. Det skulle bli de moralske problemstillingene satt opp mot de hygieniske, menneskeverd mot samfunnets trygghet.

Den offentlige debatten

Som vi har sett, skulle reglementeringen få stadig flere motstandere. Utover på 1870- og 1880 – tallet ble prostitusjonen mer og mer ”offentlig”. Et detaljert regelverk som var ment å skulle begrense de prostituertes virksomhet, hadde også den virkningen at selve fenomenet prostitusjon ble mer synlig i samfunnsdebatten. Det skyldtes ikke at det var så mange flere prostituerte på 1880-tallet enn tidligere, men de var blitt definert som et offentlig problem i langt større grad enn tidligere. Et forhold var spredningen av veneriske sykdommer. I takt med at et offentlig helsevesen ble mer utbygget, og legevitenskapen generelt gjorde fremskritt i behandlingen av forskjellige sykdommer, ble det også satt fokus på helseproblemene i samfunnet.

Josephine Butler og organisasjonen hun var generalsekretær for, Verdensorganisasjonen til bekjempelse av statlig regulering av prostitusjon, satte dagsorden også i Norge. Det var den forargelige ” The Contagious Diseases Acts” fra 1864 som var utgangspunkt for etableringen av organisasjonen. Loven hadde skapt oppstyr blant engelske kvinner, og ble av mange sett på som del av en plan om å skape et utopisk samfunn, et samfunn hvor en gruppe kvinner ble plukket ut som smittekilde og samfunnsproblem.⁹¹ Loven var først og fremst laget som et forsøk på å kontrollere spredningen av venerisk smitte innenfor spesielle grupper, for eksempel soldater. Militærmakten Storbritannia var bekymret for sine soldater og sjøfolk, dårlig administrasjon av styrkene på 1850 og 1860 – tallet hadde medført store problemer, hvorav soldatenes helse var ett. Kjønnssykdommer florerte, og midlene til å kurere disse var sjeldent til stede i tilstrekkelig grad. Butlers organisasjon, som var etablert i England i 1874,⁹² fikk sin norske avlegger i 1882 i form av Sedelighetsforeningen. Her engasjerte en rekke fremtredende menn og

⁹¹ Walkowitz 1980, s. 70

⁹² Ringdal 1997, s. 316

kvinner seg i debatten om den offentlige prostitusjonen. Universitetsrektor Bredo Morgenstjerne, direktøren for Statistisk Sentralbyrå Anders Kiær og samfunnsengasjerte kvinner som Ida Welhaven og Dorothea Schjoldager var drivkrefter i foreningen. Medlem var også den markante samfunnsrefseren Jørgine Anna Sverdrup Krog, eller Gina, som hun vanligvis ble kalt. Gina Krog hadde markert seg kraftig som en av de mest aktive forkjemperne for opphevelsen av den tvungne reglementeringen allerede før Sedelighetsforeningen ble stiftet. Hun ble kjent med Josephine Butler i 1880, og debatterte ivrig i organer som Dagbladet og i Sedelighetsforeningens eget blad Nylende. I 1884 skulle Gina Krog bli den egentlige leder av Norsk Kvinnesaksforening, selv om en mann, Dagbladredaktøren Hagbart Berner, ble valgt som formann. Historikeren Nils Johan Ringdal henviser i sin bok *Verdens vanskeligste yrke* til forskjellene i argumentasjon som later til å ha preget menns og kvinners holdninger i debatten. Mannlige prostitusjonsmotstandere var ofte opptatt av å vise til de prostituertes dårlige moral, mener han. Bredo Morgenstjerne uttalte i 1882 at de prostituerte ” [...] nedværdiger Menneskets høieste Livsfunktion ved at vurdere den lavere end nogle kroner og Ører, Pynt og Forlystelser”. Mannen, derimot, nærmest var et viljesløst offer i de prostituertes grep. De mistet kontrollen over ” [...] den Naturdrift, der er menneskets sterkeste”.⁹³ Kristiania Arbeidersamfund debatterte også prostitusjonen. Både sosialdemokratene og Kristiania Arbeidersamfund hevdet at det var den økonomiske fattigdommen som var prostitusjonens egentlige årsak. Mens Sosialdemokratene fremhevet behovet for å bedre alminnelige arbeideres vilkår, var Kristiania Arbeidersamfund også opptatt av kampen mot reglementeringssystemet. De ønsket å gjøre kontrollsystemet mer rettferdig, uten at de kom med forslag til hvordan dette skulle skje.⁹⁴

Blant landets kunstnere var det også flere som engasjerte seg. Bjørnstjerne Bjørnson kastet inn en brannfakkell med skuespillet *En Handske* i 1883. Her er temaet like moralske krav til menn og kvinner. Like kjent er Christian Kroghs bok og maleriserie om ungjenta Albertine. Krogh visste hva han snakket om, som aktiv deltager i Kristianias sosiale liv hadde han god kjennskap til spørsmålet, og gikk da heller ikke av vegen for å hevde sin mening. Kirken var også i mot reglementeringen, mest fordi den ble oppfattet som en legitimering av prostitusjonsfenomenet, og at legekontrollene og visitasjonsboken fungerte som en slags garanti for at kundene

⁹³ Ringdal 1997, s. 324

⁹⁴ Melby 1977, s. 86

rimelig trygt kunne benytte seg av jentenes tilbud. Dette medførte igjen en synkende moral i befolkningen, noe som bekymret kirken.

Reglementaristene befant seg stort sett innenfor legestanden, og hadde ofte rene samfunnsmedisinske argumenter å underbygge sitt syn med, selv om det moralske aspektet også var med i argumentasjonen. Utgangspunktet for de fleste leger var franskmannen Parent-Duchatelets store bokverk om prostitusjon fra 1835. Han hadde studert over tolv tusen prostituerte, og på grunnlag av denne ekstensive studien trukket en rekke konklusjoner omkring fenomenet prostitusjon. Undersøkelsen var et banebrytende sosialmedisinsk arbeid som skulle bli lest av, og i mange tilfeller brukt som grunnlag for egne undersøkelser, av fagfolk over store deler av Europa. Også i Kristiania var innflytelsen fra Parent-Duchatelet til stede; Haakon Boeck sammenfattet mange av de ledende prostitusjonsforskernes arbeider og formidlet dette til norske leger og politikere.⁹⁵ Hovedbudskapet hos Parent-Duchatelet, bygget på den forskningen han hadde gjort i Frankrike på 1830-tallet, gikk i korthet ut på at prostitusjonen var et mangefasettert fenomen som på ingen måte kunne betraktes fra én enkelt synsvinkel. Han argumenterte sterkt for at prostitusjon måtte sees på som noe mange kvinner kom bort i som følge av utenforliggende sosiale forhold, det var et livsfasefenomen, og utgjorde sjeldent et brått sosialt fall. Få prostituerte endte opp som fortapte individer. De fleste kom seg derimot ut av prostitusjonen og etablerte seg ofte med en tilværelse forbløffende lik andre fra samme sosiale lag.⁹⁶ Denne konklusjonen er oppsiktsvekkende, sett med norske øyne, all den tid nyere forskning i en periode har kommet til den motsatte konklusjon. Aina Schiøtz, som i sin hovedoppgave fra 1977 ser på fenomenet prostitusjon i lys at et industrikapitalistisk samfunnssystem, konkluderer med følgende: "Prostitusjonen var et yrke som de færreste klarte å komme seg helskinnet ut av. [...]. Noen kvinner klarte aldri å komme seg ut av prostitusjonen, selv om de aldri så gjerne ville. Forsøkene var ofte mange, men forgjeves. Prostitusjonen krevde sine ofre – noen døde mens de holdt på, mens andre ble psykisk og fysisk lemlestet for livet – og ubrukelige til å kunne utføre noe som helst arbeid. Fattigvesenet måtte ta seg av disse fortapte."⁹⁷ Uten tvil har hun rett i denne konklusjonen når det gjelder deler av de prostituerte. Prostitusjon er noe som alltid har eksistert, og antagelig alltid

⁹⁵ Boeck 1888

⁹⁶ Kopperdal 2003, s. 120

⁹⁷ Schiøtz 1977, s. 177

vil eksistere, i de fleste lag av samfunnet. Og da kanskje i særdeleshet som et overlevelsesmiddel blant de minste og mest forkomne, som en del av et større bilde av fattigdom, sosial nød og menneskelig og samfunnsmessig utilstrekkelighet. Men nyere norsk forskning viser paradoksalt nok at Parent-Duchatelets konklusjoner fremdeles holder mål. Som vi har sett, viser Bente Kopperdal dette i sin hovedoppgave fra 2003.⁹⁸

Ringdal påpeker i sin bok at Parent-Duchatelets undersøkelser ofte ble misbrukt og at deler av konklusjonene ble tatt ut av sin sammenheng. Ikke minst var dette aktuell når det skulle argumenteres for et system som "fritok" menn for ansvaret for spredning av venerisk smitte. Fra 1865 til 1890 fastslo flere verdensomspennende legekongresser gang på gang at reglementeringssystemet måtte opprettholdes. De fant også støtte innen politi – og militærvesen om at tvungen reglementering overfor kvinner var det beste, endog det eneste virkelige effektive virkemiddelet når det gjaldt å begrense "umoral" og venerisk smitte.⁹⁹ Parent-Duchatelets tanker omkring kontroll av prostituerte hadde festet grepet og blitt normgivende for forsøkene på å kontrollere prostitusjonen. Først ut på 1870-tallet skulle det møte alvorlig motstand. Da fra en mer bevisst og slagkraftig kvinnebevegelse.

Prostitusjonsdebatten var i denne perioden bare en del av en generell moral – og likestillingsdebatt, og mange aktører var på banen med forskjellige mål. Ofte ble reglementeringsspørsmålet benyttet som prinsipielt ankerfeste for de forskjellige fløyenes spesielle krav, det være seg arbeiderrettigheter, helsespørsmål eller kvinnesak. Myndighetene hadde et noe ambivalent forhold til problemstillingen. Som nevnt var prostitusjon forbudt ved lov. Til tross for dette skulle altså de lokale myndighetene med Stortingets velsignelse få anledning til å håndtere spørsmålet slik de selv fant det formålstjenlig.

⁹⁸ Kopperdal 2003, s.120

⁹⁹ Ringdal 1997, s.319

Kapittel 4: Drøfting av metodebruk i Aina Schiøtz' hovedoppgave "Prostitusjonen i Kristiania 1870-1890".

"Men har det finnes én virkelighet i fortida? Svaret er nei, dersom dette skulle bety at historien samlet er tilgjengelig for oss. Svaret er nei, dersom dette skulle bety at verden hang helt integrert sammen. Svaret er også nei, dersom dette skulle bety at alle mennesker til samme sted og tid skulle ha oppfattet verden likt"

Knut Kjeldstadli¹⁰⁰

Skal det settes et kritisk lys på noen av de mytene som omgir prostitusjonen i Kristiania på 1880-tallet, mener jeg det er viktig med en gjennomgang av det arbeidet som i de senere år ofte har fungert som kilde for mer publikumsrettet historiefremstilling, nemlig Aina Schiøtz' hovedoppgave "Prostitusjonen i Kristiania 1870-1890". Denne oppgaven er skrevet som en del av det mer omfattende Kristiania-prosjektet, som var en sosialhistorisk analyse av hovedstaden på siste halvdel av 1800-tallet. Etter gjennomlesning første gang, slo det meg at oppgaven bar preg av en feministisk tilnæringsmåte som på mange punkter sto i kontrast til nyere forskning, bl.a. i Bergen og København. Jeg tar for meg denne forskningen på generelt basis i oppgavens avsnitt om tidligere forskning i kapittel 1, men vil i dette kapittelet drøfte de tall og konklusjoner Schiøtz legger frem, i lys av de konklusjoner som de senere årene har fremkommet omkring den samme problematikken. Særlig har de prostituertes levekår og skjebne vært gransket, og interessante resultater har blitt lagt frem.

Det faktum at jeg finner enkelte av påstandene til Schiøtz uriktige, har bidratt til at jeg ønsker å sette et kritisk søkelys på metodebruken i hovedoppgaven fra 1977. Jeg opplever at hun ser på denne delen av vår historie med et ikke bare faglig kritisk blikk, men også med mistenksomhet overfor de mannlige aktørene og deres motiver. En mistenksomhet som bunner i egne fordommer, og hvor resultatet blir mistenkeliggjøring, tilleggelse av motiver og løse påstander. Det kan virke som

¹⁰⁰ Kjeldstadli 1999, s. 376

Schiøtz av og til legger de menneskene vi får et så alt for begrenset innblikk i livet til, egenskaper vi som historikere ikke har mulighet til å vurdere. Jeg kommer tilbake til dette nedenfor. Følgende sitat fra hennes konklusjon i siste del av oppgaven kan stå som en illustrasjon:

”Men samtidig som mannssamfunnet trengte de prostituerte, så satte det også enorme restriksjoner for deres virksomhet – (for å rettferdiggjøre sine handlinger?) – ved hjelp av lover og forordninger som fratok kvinnene så godt som alle rettigheter. Dobbeltmoralen viste seg på sitt verste, samtidig som den fordømte, forfulgte og foraktet kvinnene, la den forholdene til rette for at kvinner ble prostituerte, og prostitusjonen ble ansett for en viktig og nyttig ”institusjon.”¹⁰¹

I denne drøftingen vil jeg også komme inn på arbeidene til Astrid Witsø, som i 1983 skrev en hovedoppgave ved universitetet i Trondheim, ”*Prostitusjon i Trondheim i 1870 og -80 – åra*”. Denne hovedoppgaven kjennetegnes etter mitt skjønn ved sitt mikrohistoriske tilsnitt og mye kan tyde på at Schiøtz’ hovedoppgave fra 1977 delvis har blitt brukt som mal. Oppgaven er etter min oppfatning interessant, fordi konklusjonene for Trondheims del på enkelte områder avviker mye fra de resultater som Schiøtz kommer frem til. Jeg kommer tilbake til dette nedenfor. Videre benytter jeg meg også i drøftingen av arbeidene til de som representerer de senere årenes forskningsinnsats. Denne forskningen har jeg redegjort nærmere for i kapittelet om tidligere forskning.

Sosial bakgrunn

Schiøtz hevder i dette første kapittelet av sin oppgave at man i samtiden stort sett var enige om at det var arbeiderklassen som var ”leverandør” av jenter til prostitusjonen. Schiøtz definerer arbeiderklasse som omfattende blant annet tjenestejenter, sypiker (kontraktører / underleverandører til tekstilindustrien) og industriarbeidere. Også husmenn, innerster og håndverkere er tatt med i denne gruppen. I den forskningspopulasjonen hun benytter seg av, finner hun opplysninger om familiebakgrunnen til bare 25 av jentene, eller snaut 25 %, ettersom kravet er at fedrenes status skal kontrolleres gjennom opplysninger fra så vel dåp, som fra visitasjonsprotokollene.¹⁰²

Et annet poeng er hvorvidt de prostituerte jentene er ektefødt eller uektefødt. Hun har her klart å identifisere 87 av jentene, og funnet at 73 av disse var ektefødt.

¹⁰¹ Schiøtz s. 180

¹⁰² Schiøtz 1977 s. 3530 – 48. Følgende bygger på dette kapittelet, om ikke annet er angitt.

14 er altså uektefødt. Hun går også her detaljert til verks for å undersøke bakgrunnen til fedrene til de uektefødte, og finner at disse i noe utstrekning sto høyere på rangstigen enn de ektefødte. Dette er interessant å huske på senere, når spørsmålet om forføreren og hans rolle skal analyseres.

Resultatet viser at av de ektefødte jentene hadde til sammen 61 av 71 jenter arbeiderklasse-bakgrunn, altså noe flere enn gjennomsnittet i Kristiania. Omtrent dobbelt så mange av de prostituerte var født utenfor ekteskap, som for landet for øvrig.¹⁰³

Disse tallene varierer også svært, avhengig av hvilken menighet de er hentet fra. Schiøtz oppgir prosenten i Jacobs menighet, som omfattet Fjerdingsgen og Vaterland, altså typiske arbeiderstrøk, til å være 22,3 % for 1888. Dette illustrerer etter min oppfatning at å føde barn utenfor ekteskap ikke var noe uvanlig fenomen verken på landet eller i byen. Tar vi i betraktning at de prostituerte ble rekruttert både fra by og land, er det, slik jeg ser det, rimelig å betrakte Schiøtz' funn på ca. 16 % som innenfor normalen. Dette, sammen med det faktum at forskningspopulasjonen er liten om man skal utarbeide en troverdig statistikk, gjør det etter min oppfatning rimelig å konkludere med at de prostituerte ikke var overrepresenterte når det gjaldt å være født utenfor ekteskap. Når vi analyserer den statistikken som Politilege Boeck førte i forbindelse med visitasjon og avhør av jentene, ser vi at hans tall tvert i mot er svært mye lavere enn gjennomsnittet. I 1881 fant han ved intervju av 114 "privatboende offentlige fruentimmere" at kun 10 av kvinnene, eller 8,8 %, var født utenfor ekteskap. Her hevder Schiøtz at hun har funnet at ytterligere 7 av de jentene Boeck intervjuet, var illegitimt født. Regner vi om dette, blir antallet likevel ikke mer enn 12,8 %. Schiøtz går for øvrig i denne forbindelse langt i å hevde at Politilege Boeck har – bevisst eller ubevisst – forfalsket resultatene, fordi han har forutinntatte holdninger til prostitusjonsspørsmålet.¹⁰⁴ Bestyrer Omstedt ved Prins Chr. Augusts stiftelse bidro også med statistikk: i følge en undersøkelse som han hadde foretatt blant innsatte prostituerte kvinner i perioden 1899 til 1904, finner han at bare 7,5 % av kvinnene var født utenfor ekteskap. Han underbygger på denne måten de tall som Politilege Boeck har lagt frem. Når det gjelder hvilke samfunnsgrupper de prostituerte kommer fra, finner han at de på ingen måte bare er fra arbeiderklassen. Hans tall viser at antallet prostituerte med opphav innenfor arbeiderklassen er drøyt 60 %, dvs.

¹⁰³ Av de prostituerte var 16,1 % født utenfor ekteskap, men det på landsbasis var mellom 8 og 9%.

¹⁰⁴ Schiøtz 1977, s. 39

omtrent tilsvarende byens befolkning for øvrig. Schiøtz påpeker en del svakheter ved disse tallene,¹⁰⁵ men jeg vil likevel hevde at de er med på å underbygge min konklusjon om at de prostituerte på ingen måte skilte seg ut, hva opprinnelse og familiebakgrunn angikk. Kanskje med unntak av at noen flere hadde sin bakgrunn i arbeiderklassen.

Hva sier så forskningen fra Bergen og Trondheim om de prostituertes familiebakgrunn? Astrid Witsø skriver i sin hovedoppgave fra 1983 at hun har identifisert 67 av de 94 jentene som sto i visitasjonsprotokollens register. Hun plasserer 77,5 % av jentene i arbeiderklassen, og viser til at arbeiderklassen i Trondheim i følge folketellingen for 1875 utgjorde 40,2 % av befolkningen. Av de ektefødte jentene, som utgjorde 74,5 %, er 86 % fra arbeiderklassen. Dette stemmer godt overens med Schiøtz' tall fra Kristiania, 85,8 %. For Bergens vedkommende finner Bente Kopperdal at minst 94 % av de prostituerte som var født i Bergen hadde arbeiderklassebakgrunn, og at 67 % av fedrene til jentene født utenfor Bergen hadde arbeiderklassebakgrunn.¹⁰⁶ Kopperdal påpeker at ettersom den siste gruppen ikke var sjekket på dåpstidspunktet, slik det var tilfelle for de som var fra Bergen, er det mulig at det hadde forekommet en viss sosial mobilitet i denne gruppen. Det kan derfor tenkes at prosenten var høyere ved dåpstidspunkt. Uansett bekrefter også Kopperdals tall trenden; det er rimelig å konkludere med at det kom forholdsvis flere "rekrutter" fra arbeiderklassen enn hva antallet i byen generelt skulle tilsi.

Det er imidlertid viktig å huske på at forskningspopulasjonen her stammer fra de kvinner som i utgangspunktet befant seg i politiets registre. Det kan således antas at prostituerte fra høyere samfunnsklasser i mindre grad pådro seg politiets oppmerksomhet i sin virksomhet, enn de som havnet i politiets lister.

Geografisk bakgrunn

Jeg tar i denne delen for meg den geografiske bakgrunnen til de prostituerte. Den omtalte perioden var preget av industrialisering og stor innflytning til byene, primært av en gruppe mennesker som kom fra enkle kår på landet. Mange var tjenestefolk som forsøkte å tilpasse seg en ny tilværelse i byene. Det er en rekke forhold som må

¹⁰⁵ Schiøtz 1977, s. 41

¹⁰⁶ Kopperdal 2003, s. 56

trekkes frem for å forklare hvorfor dette skjedde. Helt fra midten av århundret hadde det pågått en kamp mellom bygd og by om arbeidsplassene, en kamp som landbruket tapte. Store deler av landbruksproletariatet ble borte, og et nytt byproletariat tok form. Omlegging av jordbruksdriften ble presset frem, og det var i de rike jordbruksdistriktene, hvor denne omleggingen hadde begynt først, at ny velstand ble skapt. Depresjonen på slutten av 1870-tallet rammet først og fremst de av bøndene som hadde tatt opp store lån for å finansiere omleggingen til en mer moderne drift. Gjeldskrisen som fulgte toppet seg i 1879 - 80, noe som også fremgår av antallet utvandrede nordmenn, det steg fra 8615 i 1879, til 22880 i 1880.¹⁰⁷ Det var altså mot dette bakteppet vi må se tilstrømningen av arbeidsfolk til Kristiania. Menn reiste også ut på arbeid. Anleggsarbeid, skipsfart og fiske medførte et kvinneoverskudd i bygdene, og mange reiste inn til byen for å søke tjeneste.¹⁰⁸ Aina Schiøtz påpeker da også at de fleste av de jentene som flyttet inn til Kristiania, kom fra bygder på Østlandet. I sin forskning på 103 prostituerte kvinner, finner hun at halvparten, 50,4 %, kommer fra byer i Norge, inklusive Kristiania (20,4 %). Enkelte byer er overrepresentert, eksempelvis er hele 14 jenter fra byene i Smålenene, hvorav 6 bare fra Fredrikstad. Sarpsborg er også sterkt representert i statistikken, i tillegg til at mange kom fra bygdene i traktene ved svenskegrensen.¹⁰⁹ I underkant av 12 % av de prostituerte kom fra Sverige.¹¹⁰ Schiøtz undrer seg på om usedeligheten var spesielt stor i grenseområdene, noe det naturligvis kan være vanskelig å finne et svar på. En viss indikasjon kan man likevel få, ettersom Eilert Sundt beklaget seg over umoralen og usedeligheten i enkelte områder. Samtidig påpeker han at det fra de samme traktene er stor innflytning til Kristiania. Dette må sees i sammenheng med utviklingen i landbruket. Kvinneoverskuddet i byen økte, noe som representerte en solid utfordring for det tradisjonelle kjønnsrollemønsteret. Dette medførte i sin tur utviklingen av en egen kultur som det er viktig å ha i minnet når vi skal forsøke å forstå prostitusjonsfenomenet. Kombinasjonen overskudd av enslige kvinner, høy giftemålsalder og en hard kamp for tilværelsen ga de tradisjonelle borgerlige verdier noe å bryne seg mot. Men når mange er sammen om en felles skjebne, skulle man tro at det også ble utviklet en høy toleranse for enkelte

¹⁰⁷ http://www.ssb.no/emner/historisk_statistikk/aarbok/ht-020220-050.html, 14.07.2005

¹⁰⁸ Aschehougs Norgeshistorie, bind 9, s. 78-79.

¹⁰⁹ Schiøtz 1977 s. 50

¹¹⁰ Schiøtz 1977, s. 51

ting. Særlig det store tallet barn født utenfor ekteskap er et slikt fenomen som vi kommer nærmere inn på nedenfor.

For Trondheims del kommer 47,7 % fra byer, hvorav hele 40,3 % er innfødte trondheimsjenter. 25,3 % kommer fra de nærmeste bygdene, deretter kommer 19,4 % fra resten av Trøndelag. Vi ser altså at hele 85 % kommer fra Trøndelag.¹¹¹ Dette forklarer Witsø med at Trondheim ikke var noen stor by, og at kvinner antagelig heller ville foretrekke å reise til Kristiania, om målet var å prostituere seg. For Bergens del er 35,2 % fra Bergen. Disse utgjør samtidig 53,1 % av de jentene som kommer fra byer.¹¹² Ellers kom jentene primært fra områder som lå i relativ geografisk nærhet til Bergen, dvs. fylkene Hordaland (13,9 %), Sogn og Fjordane (9,4 %), Møre og Romsdal (12,7 %), Rogaland (9 %) og Sør-Trøndelag (9 %). Bare 10 % kom utenfra disse fylkene.¹¹³

Av tallene over fremkommer det klart at de prostituerte i byene i større grad enn sine medsøstere var innflyttere. For Trondheim og Bergens del ser vi at klart færre prostituerte er lokalt født, enn hva som er tilfelle for byens øvrige befolkning. Nå er det ikke tatt hensyn til at gruppen med de prostituerte kun bestod av kvinner, mens tallene for byens befolkning for øvrig består av både kvinner og menn. Skal oppstillingen bli presis må det tas hensyn til dette, ettersom vi vet at det var et kvinneoverskudd i byene, i alle fall for Kristianas del. Vi kan se at tallene avviker mest for Trondheims del når det gjelder tilflytning fra andre byer. Samtidig ser vi at det er i Trondheim de fleste prostituerte er lokalt født. Kopperdal griper fatt i dette og påviser en svakhet ved Witsøs oppgave. Som det fremkommer over, mener Witsø å ha funnet at ikke mindre enn 85 % av de prostituerte i Trondheim kommer fra selve byen eller landområdene rundt. Hun argumenter for dette ved å hevde at " lengre og dyrere reise til Kristiania, i alle fall fra Ålesund og nordover kan også forklare hvorfor jenter herfra¹¹⁴ heller drog til Trondheim, mens de som bodde lenger sør, helst dro til Kristiania".¹¹⁵ Svakheten Kopperdal mener å påvise, består i det faktum at det var Trondheim og Ålesund som utenom Bergen rekrutterte flest prostituerte til Bergen. Dette, mener Kopperdal, tyder på at prostitusjonsmarkedet var større og mer attraktivt enn markedet i Trondheim. Jeg vil til dette bemerke at noe av forskjellene

¹¹¹ Witsø 1983, s. 59

¹¹² Kopperdal 2003, s. 45

¹¹³ Kopperdal 2003, s. 45

¹¹⁴ Byene fra Ålesund og nordover.

¹¹⁵ Witsø 1993, s. 59

kan skyldes forhold omkring analysepopulasjonen. Witsø's analysepopulasjon er basert på tidligere tall, 1872 til 1886, enn Kopperdals 1877-1896.

Et spørsmål som faller utenfor denne oppgavens rammer, er hvorvidt personlige kontakter mellom de prostituerte jentene var noe av årsaken til at enkelte området kan synes å være overrepresenterte. Relativt korte avstander, som for eksempel mellom Fredrikstad og Sarpsborg, og Kristiania, kan ha muliggjort en hyppig kontakt mellom de som "søkte lykken", og de som ble igjen hjemme. En eventuell lokal påvirkning kan antagelig påvises gjennom å studere kirkebøkene, slik at man eventuelt kan finne tilknytning mellom de som kommer fra samme by.

Erhvervsmessig bakgrunn

Få av de prostituerte gikk direkte ut i prostitusjon, de hadde gjerne hatt andre yrker før de første gang ble fanget opp av sedelighetspolitiet og etter hvert ble gjort synlige gjennom Politilege Boecks velformulerte betenkninger og detaljerte statistiske funderinger. Det er derfor rimelig at deres erhvervsmessige bakgrunn er analysert. Jeg skal i denne delen av min drøfting ta for meg de resultatene Aina Schiøtz har kommet frem til, og se om dette stemmer med hva nyere forskning mener å slå fast. Aina Schiøtz har klart å identifisere de aller fleste: Politilegen selv noterte ned opplysninger om 71 av Schiøtz' 103 jenter, og av de resterende 32 har Schiøtz selv funnet opplysninger om 14. Hun finner at hele 46,7 % av alle yrkesaktive kvinner i 1875 var tjenestejenter. Den tilsvarende prosenten for de prostituerte var litt lavere, 43,5 %. 43,8 % av kvinnene var ellers sysselsatt i "alminnelig næringsdrift" i samme tidsrom, her var det tilsvarende tallet for prostituerte 50,6 %. Hun kunne på basis av dette slå fast at fordelingen mellom de prostituerte altså lå nær opp til den i samfunnet ellers.¹¹⁶

Ettersom de aller fleste kvinnene som flyttet inn til Kristiania måtte ta til takke med tjenerjobber, er det nettopp fra denne standen som de fleste som figurerer i visitasjonsprotokollene kommer fra.¹¹⁷ Imidlertid er det lite som tyder på at de som var i tjeneste kunne drive denne virksomheten samtidig med at de prostituerte seg, men rekrutteringen fra denne gruppen var altså betydelig.¹¹⁸

¹¹⁶ Schiøtz 1977, s. 64

¹¹⁷ Schiøtz 1977, s. 64

¹¹⁸ Schiøtz 1977, s. 64

Det er etter min oppfatning svært viktig å huske på at det antagelig var et fåtall som livnærte seg på heltid som prostituerte, slik vi oppfatter dette, men det ligger i sakens natur at mørketallene på dette området er betydelige. En del kvinner var elskerinner til en eller flere menn, som holdt de med så vel bolig, som nødvendige midler til livsopphold. Andre – antageligvis mange flere enn den foregående kategorien – drev prostitusjonen som en slags sesong, bi – eller deltidsgeskjeft. Her var kombinasjonen syarbeid eller annet, tyngre arbeid, for eksempel vask, vanlig. Boeck selv kommenterer de unge kvinnenenes karriere slik:

Enskjønt altsaa en Mængde Piger begynder i en ung alder af omtrent 15 Aar, er i følge mine journaler de fleste i en alder af 18 Aar, naar de hengiver sig aldeles til Prostitutionen. Da har de i Almindelighed været i Tjeneste i nogen Tid, men har ikke fundet sig tilfreds i sin Stilling¹¹⁹

Vi kan lese ut av dette at mange begynner sin prostitusjonskarriere gradvis, gjennom å være utilfreds med livet som tjenestejente. Dette er ikke til å undre seg over, tilværelsen for en tjenestejente beskrives ofte som preget av så vel hardt arbeide og liten fritid, som det at jentene for en stor del var overlatt til seg og sitt den tiden de ikke arbeidet, uten et nettverk som kunne bidra med støtte og veiledning.

I lys av dette er det forståelig når Aina Schiøtz i sin oppgave viser at 43 % av de prostituerte var tjenestepiker. Blant yrkesaktive kvinner var det i 1875 46,7 % tjenestepiker (antagelig noe lavere på 1880-tallet, ettersom det ble etablert flere kvinnearbeidsplasser i industrien). Slik vi har sett over, var det jo nettopp tjenestejentene som hadde størst sjanse for å bli sittende som eneforsørger for et barn. Tjenestepiker hadde jo også betydelig dårligere mulighet for å kunne fungere som deltidsprostituert, i forhold til de som for eksempel arbeidet som sytiker eller med klesvask. Politilege Boeck hevder dette når han skriver følgende;

Mange arbeide lidt om Dagen, de arbeide paa st Strygeri eller have en maanedskondition, de hjælper i et hus for kosten, eller udfører et eller annet Arbeide, hvilket dog ikke skaffer dem meget Fortjeneste. De foretrække ved Nattesværmeri at tjene ofte indtil 10 Kr. om Aftenen.¹²⁰

I Schiøtz' statistikk er det tidligere yrker som er oppgitt. At tabellen da samsvarer bra med gjennomsnittet for arbeidende kvinner generelt, er logisk, og dessuten egnet til å underbygge at de prostituerte kom fra ulike deler av befolkningen.

¹¹⁹ Boeck 1881, s. 67, gjengitt etter Schiøtz 1977 s. 68.

¹²⁰ Boeck 1879, s. XLIII, gjengitt etter Schiøtz 1977 s.69

Et poeng som det i denne sammenhengen er verdt å ta med seg, er at Bente Kopperdal i sin hovedoppgave fra Bergen viser til at de prostituerte bare i liten grad ser ut til å ha hatt barn før de startet prostitusjonen, og at graviditet derfor ikke kan sees på som noen stor årsak til at kvinner havnet i prostitusjon.¹²¹ "Forførermysten", hvor borgerskapets herrer setter barn på sine uskyldige hushjelper, for så å sende disse ut på gaten, har også her blitt i motsagt av realitetene. Jeg drøfter dette nærmere i neste kapittel.

Schiøtz tar i sin oppgave for seg noen av de faktorene som Boeck og Omsted¹²² hevdet at kunne være årsaker til at kvinner prostituerte seg. Hun tar innledningsvis et oppgjør med politilege Boeck, som, til tross for at han påpekte de vanskelige forholdene som mange av de prostituerte levde under, likevel ikke, som hun skriver " [...] var villig til å innrømme at noe måtte være galt med selve samfunnssystemet."¹²³

Her må man spørre seg om Schiøtz glemmer konteksten, hva var politilegens ståsted, hva ønsket han å oppnå? I en historisk avhandling av den typen som vi her drøfter, er slike normative krav fra tilskueren uten interesse. Etter min oppfatning krever historieforståelse en nøytralitet som i Aina Schiøtz arbeider kan være vanskelig å spore. Når man benytter kvalitative teknikker, der en på basis av en hermeneutisk tilnæringsmåte søker å tolke meninger ut i fra vissheten om at det forelå en kulturell struktur, er det urimelig å forlange at en politilege i 1880-årenes Kristiania skal ha holdninger som tilfredsstillende en ung feministisk forsker nesten hundre år senere. Hans argumenter om at arbeiderklassen manglet "sann moralsk oppfatning"¹²⁴ må sees i lys av klasseforskjeller og forskjellig sosial praksis innenfor borgerskap og arbeiderklasse.

Kjønnsykdommer

Spørsmålet om veneriske sykdommer er uløselig knyttet til de prostituerte kvinnene og den forskning som er gjort omkring deres liv og levnet. Enten forskningen har dreiet seg om de prostituerte kvinnenenes liv og virke, slik den gjør hos Schiøtz,

¹²¹ Kopperdal 2003 s. 88

¹²² A. Omsted, forstander ved Prinds Christian Augusts Minde, som i perioden 1899 til 1904 foretok en undersøkelse omkring bakgrunnen til de prostituerte kvinnene som var innsatt ved anstalten. Totalt dreide dette seg om 304 personer.

¹²³ Schiøtz 1977, s 85

¹²⁴ Schiøtz 1977, s. 85

Kopperdal, Witsøe og Bøge Pedersen, eller den er rettet mot de medisinske og venerologiske aspektene, slik som hos Elisabeth Koren,¹²⁵ er samfunnets anstrengelser for å få kontroll med sykdommen, sentral. Noen har skrevet om debatten omkring opphevelsen av reglementeringen, slik som Kari Melby¹²⁶ og Wenche Rand-Øyre¹²⁷ har gjort. Uansett er frykten for kjønnsykdommer der. Den ubehagelige og potensielt invalidiserende gonoréen, de plagsomme veneriske sårene ulcus molle, som gjerne ble blandet sammen med gonoré til utpå 1890-tallet, eller den livsfarlige syfilis. Sistnevnte har spredd seg epidemisk i Europa fra inngangen til 1500-tallet. Kunnskapen om de veneriske sykdommene var økende på 1800-tallet. I 1832 oppdaget den franske legen Philippe Ricord at syfilis og gonoré var to forskjellige sykdommer.¹²⁸ Ulcus molle og gonoré ble først atskilt som separate sykdommer på slutten av 1800-tallet.

På 1800-tallet begynte man å innføre tvungen visitasjon av de prostituerte. I Bergen skjedde dette allerede i 1816, Kristiania fulgte etter i 1840. Dette fant sted samtidig med at prostitusjon faktisk var ulovlig i Norge, og må vel sies å innebære mye realpolitikk; en erkjennelse at spredningen av kjønnsykdom behøvde ekstraordinære tiltak. Og det er helt klart at legekontrollen ikke var til for de prostituerte selv, eller utført av hensyn til samfunnets moralske krav, selv om akkurat dette skulle bli et tema da debatten omkring visitasjonen i Kristiania sto på som verst på 1880-tallet. Det var et tiltak som skulle begrense spredningen av smitte så mye som mulig, ved å gå direkte på de største smitekildene; de prostituerte kvinnene. Debatten omkring denne visitasjonen har ofte dreiet seg om det faktum at det var de prostituerte, og ikke kundene, som ble visitert. Bak dette vil jeg hevde at det ikke lå noen bevisst kvinneundertrykkelse, slik bl.a. Aina Schiøtz går langt i å antyde,¹²⁹ uten at hun underbygger dette i særlig grad. Derimot var systemet en realpolitisk erkjennelse av at de prostituerte var betydelige smittespredere, og at smittespredningen best kunne dempes ved å forsøke å kontrollere disse. Og det var i utgangspunktet, og i motsetning til hva Schiøtz hevder¹³⁰ når hun skriver at systemet

¹²⁵ Koren, Elisabeth: En Trusel for selve Samfundene – Venerisk sykdom: tiltak, medisinsk forståelse og moraldebatt i Norge 1880-1927. Hovedfagsfremstilling i historie, Universitetet i Bergen, våren 2003.

¹²⁶ Melby, Kari: Prostitusjon og kontroll: en analyse av debatten om prostitusjon, kontroll av prostituerte kvinner og venerisk syke i Kristiania, Oslo 1977

¹²⁷ Øyre, Wenche Rand: *I lidenskapens storm*. Hovedfremstilling Bergen 1995.

¹²⁸ Koren 2003, s. 21

¹²⁹ Schiøtz 1977, s.125, 179 etc.

¹³⁰ Schiøtz 1977, s.134

var svært lite effektivt, eller egnet til å fange opp og sende til behandling, eller på arbeidsanstalt, de prostituerte som utøvet sitt yrke når de var smittet.

Imidlertid ble systemet motarbeidet på mange vis, prostituerte som visste de var smittet forsøkte å skjule det, mange unndro seg kontroll og ikke minst var det mange prostituerte som aldri ble registrert hos politiet. Det er imidlertid slik at mange faktisk kom i politiets søkelys etter at kunder hadde meldt fra om smitte, og således ble fanget opp. Dessverre var behandlingen som de prostituerte ble tilbudt, utilstrekkelig, og mange ble etter kort tid sendt ut på gaten mens de fremdeles var smittefarlige.¹³¹

Aina Schiøtz argumenterer i sin hovedoppgave for at de prostituerte kvinnene ikke hadde noen stor skyld i de regelmessige syfilisepidemiene. Hun skriver bl.a. følgende:

”Årsakene til disse kraftige svingningene kunne være så mange, bl.a. som vi har vært inne på – legenes vekslende aktivitet m.h.t. å melde antall sykdomstilfeller de hadde hatt til behandling. I tillegg kom sedelighetspolitiets vekslende bemanning og nidkjærhet i tjenesten. Antall prostituerte kvinner virket muligens også inn, skjønt sykdomsintensiteten hos kvinner lå hele tida på et temmelig jevnt og lavt nivå.”¹³²

Vi kan av dette sitatet se at hun forsøker å forklare spredningen bl.a. ved å vise til legenes manglende innrapportering av antall sykdomstilfeller de hadde hatt til behandling. Ettersom dette gikk til statistikk, ville det ikke hatt noe innvirkning på den faktiske spredningen av kjønnsykdom, men det hun muligens mener, er at det forekommer en underrapportering. Jeg synes dette er litt rart, i og med at de fleste legene jo drev sin praksis gjennom flere år, og jeg finner det lite trolig at de skulle ha forskjellig frekvens på rapporteringer. Enten de rapporterte samvittighetsfullt, eller sluntret unna, skulle det da altså ikke gi seg relative utslag i statistikken. Schiøtz viser også til en tabell hvor antall smittetilfeller hos menn og kvinner er oppgitt.¹³³ Denne grafen viser at antall smittetilfeller hos menn varierer dramatisk, men har likevel en synkende tendens utover på 1880-tallet, fra 2489 tilfeller av kjønnsykdom i 1882, til 756 i 1888. Denne trenden er også tydelig om vi bare ser på kvinnenes andel, men her er det betydelig færre tilfeller, fra en topp rundt 1880, på 474 tilfeller, til rundt 153 omkring 1888. Det er flere årsaker til denne tendensen, noe jeg skal komme tilbake til nedenfor, men jeg vil først gripe fatt i Schiøtz' argumentasjon i

¹³¹ Schiøtz 1977, s.133

¹³² Schiøtz 1977, s.130

¹³³ Schiøtz 1977, s.132

sitatet over. Slik jeg ser det, er ikke denne holdbar, ettersom en betydelig del av de smittede kvinnene var aktive prostituerte. En syk prostituert som ikke ble fanget opp av kontrollapparatet, kunne i løpet av kort tid smitte et stort antall menn. Som igjen, naturligvis, kunne smitte sine hustruer, eller andre prostituerte de måtte finne på å benytte seg av.

At de prostituerte var betydelige smittespredere, viser Schiøtz selv til et annet sted i sin oppgave, men hun nøyer seg med å konstantere at de prostituerte neppe gikk fri for veneriske sykdommer. Når vi vet at det til enhver tid var 4-600 registrerte prostituerte i sving, er det rimelig å tro at mange av disse figurerte i blant kvinnene i statistikken. Når det gjelder syfilis, ser vi at antall nye tilfeller på 1880-tallet varierer mellom 496 i 1882, ned til 182 i 1888. Tallene for 1888 er imidlertid usikre, fordi det var dette året den tvungne reglementeringen ble opphevet og ansvaret for kontrollen overlatt Sunnhetskommisjonen. Rapporteringen etter dette blir hevdet å ha vært mangelfull.¹³⁴

Det er interessant å se at Schiøtz argumenterer litt annerledes noe lenger ut i oppgaven. Hun viser til forskjellen i sykdomsintensitet blant menn og kvinner, og hevder at den store forskjellen i prosent for smittede menn og smittede kvinner viser at de kvinner som var seksuelt tilgjengelige, ofte var smittet. Som hun selv skriver "Med andre ord – en god del menn hadde omgang med prostituerte kvinner"¹³⁵.

Dette er vel ingen oppsiktsvekkende konklusjon, men jeg finner det interessant å sette denne uttalelsen opp mot det hun sier tidligere i oppgaven, at "Antall prostituerte kvinner virket muligens også inn, skjønt sykdomsintensiteten hos kvinner lå hele tida på et temmelig jevnt og lavt nivå."¹³⁶ Sammen med utsagnet om at de prostituerte neppe unngikk smitte, samt det vi vet om forsøkene på å skjule smitten ved legek kontroll, vil jeg hevde at Schiøtz her har en egen feministisk agenda i og med at hun ikke griper fatt i det faktum at de prostituerte kvinnene var hovedkilden til spredning av venerisk smitte. Det store antall smittede prostituerte i København kan være med på å underbygge min påstand om at de prostituerte ikke bare ble betraktet som, men også faktisk var, hovedsmittetekilden, og at de tiltak som ble gjort for å kontrollere denne, er fullt forståelig, sett med samtidens blikk. Merete Bøge Pedersen dokumenterer at av 605 visiterte prostituerte i København, var hele

¹³⁴ Melby 1977, s. 111, 127

¹³⁵ Schiøtz 1977, s.133

¹³⁶ Schiøtz 1977, s.130

543 smittet av forskjellige veneriske sykdommer.¹³⁷ Det blir 89,8 %. Dette samsvarer med det Schiøtz også skriver, at neppe noen prostituert unngikk å bli smittet. Av hennes forskningspopulasjon på 103 prostituerte, skriver hun at så godt som alle har vært innlagt til behandling, en eller flere ganger. Hun kommenterer også det faktum at mange av de prostituerte ble skrevet ut fra sykehus etter kort tid, kanskje 2-3 uker, og da uten å være helbredet. Hun skriver:

”Nå kan det synes merkelig at kvinnene ble sluppet ut uhelbredet. Dette står jo i motsetning til hele visitasjonens hensikt – å beskytte menn. Skyldes dette medisinsk ukyndighet? Muligens, men mer sannsynlig er det vel at det var mindre moralsk forkastelig å utskrive en uhelbredet prostituert kvinne enn en mann, når det var kamp om sykehussenger og betjening.”¹³⁸

Her ser det ut til at Schiøtz igjen forsøker å forklare et fenomen ved å vise til en patriarkalsk samfunnsstruktur, et mannssamfunn uten medfølelse eller sosial bevissthet. Ikke bare er det menn som skal beskyttes, kvinner betyr tydeligvis ingenting, men det er også menn som sparkes ut de stakkars prostituerte etter ufullendt behandling, slik at de kan gå hjem og fortsette å smitte – menn. Jeg vil hevde at denne påstanden neppe henger logisk sammen, ettersom et ønske om å beskytte menn nødvendigvis måtte bety at kvinnene ble kurert, eller muligens plassert på en anstalt. Det siste skjedde jo også, men som regel bare i kombinasjon med andre ting. Mer sans har jeg for argumentet om ressurser; det var mangelvare da, som nå, og i de tilfeller pasienten selv ikke kunne betale, måtte utgiftene bli dekket av fattigvesenet.¹³⁹ Koren skriver også at det offentlige ikke tok regningen utover det som skulle til for å gjøre pasienten smittefri. Skulle hun bli kurert, måtte hun betale selv. Dette gjaldt alle, både kvinner og menn. Jeg savner også underlag i form av statistikk som viser gjennomsnittlig liggetid på sykehus for smittede menn – og kvinner. Schiøtz har ikke dokumentert at behandlingstiden for menn var lenger enn for kvinner. Resurser kommer også inn på et annet plan: prostituerte kvinner var avhengige av sine inntekter, og ville antagelig tilbake på jobb så raskt som mulig. Uten inntekt ville det for eksempel være vanskelig å beholde boligen for de prostituerte. Dette kan tyde på at kvinnene først og fremst ikke ble skrevet ut, men skrev seg ut så snart de var i stand til å arbeide igjen, uavhengig om de var smittefarlige, eller ikke. Sykehuset var neppe noe populært oppholdssted.

¹³⁷ Pedersen 2003, s. 130

¹³⁸ Schiøtz 1977, s. 134-135

¹³⁹ Koren 2003, s. 69

Walkowitz skriver i sin bok om opptøyer som fant sted i 1870-tallet på grunn av elendige forhold på sykehusene.¹⁴⁰ Det er jo rimelig å anta at forholdene på Rikshospitalet på 1880-tallet neppe oppmuntret til opphold utover det nødvendigste. Spørsmålet er også hvilke tvangsmidler sykehuset i praksis hadde for å holde dem tilbake?

Et annet moment for Kristianias del, var at det var Carl Wilhelm Boeck og hans nevø Cæsar Boeck – begge fremtredende antimerkuralister¹⁴¹ - som var premissleverandører for den offentlige behandlingen av syfilis. Cæsar Boeck var overlege ved hudavdelingen på Rikshospitalet på 1890-tallet, og behandlet pasientene med næringsrik kost og hvile. I denne perioden var det nærmere 2000 syfilispasienter som ikke ble behandlet med kvikksølvkur, den til da eneste kjente kuren mot syfilis.¹⁴²

Uansett ser vi at spørsmålet ikke er så enkelt som at det skyldes ukyndige leger eller at samfunnet ikke brydde seg om de syke kvinnene. Systemet var nok ubarmhjertig, sett med våre øyne, men vesentlige forhold var like for kvinner og menn. Kunne du ikke betale, ble du behandlet til legen mente du ikke lenger var en fare for omgivelsene, så var det ut.

For Bergens del ser vi at situasjonen er den samme som for Kristianias; de prostituerte i analysepopulasjonen er til sammen innlagt 855 ganger i løpet av prostitusjonskarrieren, et snitt på 3,2 ganger pr. kvinne. Mer enn 18 kvinner var innlagt mer enn 10 ganger. Totalt var minst 241 av 267 kvinner i analysepopulasjonen innlagt minst en gang for venerisk sykdom.¹⁴³ I snitt varte hvert sykehusopphold i omkring 2 måneder. Dette var krise for mange prostituerte, tap av tid medførte tap av inntekt. Og det er kanskje rimelig å anta at de prostituerte ikke var de som først og fremst var villige til å innrette seg etter sykehusets krav til ro i gangene. Kopperdal siterer Erik Hansen, "[...] de hadde simpelthen ikke råd til at ligge stille"¹⁴⁴

I Trondheim er det påpekt et interessant avvik i forhold til Kristiania, ettersom det i statistikken ser ut til å være flere kvinner enn menn som får konstatert syfilis. I Kristiania er trenden svært annerledes, der er forholdet kvinne: mann omtrent 1:4

¹⁴⁰ Walkowitz 1980, s. 218

¹⁴¹ Dvs. motstandere mot kvikksølvbehandling av syfilis.

¹⁴² Koren 2003, s. 32

¹⁴³ Kopperdal 2003 s. 86-87

¹⁴⁴ Kopperdal 2003, s. 87, sitert fra Hansen 1975.

eller 1:5. Witsø mener dette kan skyldes at kvinnene i statistikken ble utskrevet for raskt fra sykehuset, slik at de måtte legges inn igjen etter kort tid. Jeg finner dette underlig, selv om kildene viser til eksempler på kvinner som er innlagt fem ganger i løpet av ett år. For å underbygge sin påstand, benytter Witsø seg av følgende antagelse;

”La oss si at f.eks. 10 av jentene ble innlagt og registrert som nytt tilfelle fem ganger. Etersom antallet venerisk syke i Trondheim er såpass lavt, ville dette utgjøre en betydelig del av sykdomstilfellene blant kvinner. En slik feilregistrering ville slå langt sterkere ut på statistikken for Trondheims del, enn for Kristiania p.g.a. det langt lavere antall sykdomstilfelle. Jeg mener vi her finner årsaken til at statistikken viser så mange flere kvinner med syfilis i Trondheim amt.”¹⁴⁵

Nå er jeg ikke helt overbevist om at Witsø har rett. Delvis skyldes dette en logisk brist i påstanden; ettersom feilregistreringer antagelig ville forekomme i forhold til antall registreringer totalt, ville dette jevne seg ut mellom Trondheim og Kristiania. En annen grunn til at jeg blir usikker, er ”la oss si at” – passusen. Jeg ønsker derfor å se nærmere på antall smittede i forhold til folketallet.

Kvinner smittet av syfilis 1875

By	Trondheim 146	Bergen ¹⁴⁷	Kristiania 148
Antall innbyggere	23877 ¹⁴⁹		95836
Antall tilfeller av syfilis	149		333
Antall tilfeller i %	0,62 %		0,43 %
Antall kvinner smittet ¹⁵⁰	90		67
Antall kvinner smittet i %	0,38 %		0,07. %
Antall prostituerte	26		450 ¹⁵¹
Antall prostituerte i %	0,11 %		0,47 %

Kilder; Se noter

¹⁴⁵ Witsøe 1983, s. 83

¹⁴⁶ Witsøe 1983, s.93

¹⁴⁷ Tall foreligger ikke

¹⁴⁸ Schjøtz 1977, s. 128

¹⁴⁹ Folketallet er for 1875, sykdomstallene fra 1876.

¹⁵⁰ For Kristianias del er ikke tallene splittet opp, men jeg har benyttet en fordelingsnøkkel på 20:80 i forholdet kvinner:menn.

¹⁵¹ Anslått, basert på at det var 476 i 1873 og 445 i 1876. Ref Schjøtz 1977 s. 164

Som vi ser av tabellen er det en overrepresentasjon av antall smittede kvinner i Trondheim, om man sammenligner med Kristiania. Imidlertid ser vi at det er forholdsvis færre registrerte prostituerte i forhold til innbyggerantallet i Trondheim enn i Kristiania, bare 0,11 % mot 0,47 %. Altså er det mulig at det er registrert for få av Trondheims aktive prostituerte, og at dette er en del av forklaringen på at antall smittede kvinner er så høyt i forhold til antall registrerte prostituerte. Witsø påpeker at det i 1875 var registrert kun to tilfeller av syfilis blant de reglementerte kvinnene,¹⁵² noe som virker underlig om man ser på hennes argument om at et større antall kvinner skulle gå inn og ut av sykehuset flere ganger om året, og hver gang bli registrert som nytt tilfelle. Hvis slike "Tordenskiolds soldater" hadde eksistert, hadde det antagelig vært rimelig at de ble plukket opp av sedelighetspolitiet og underlagt reglementering. Jeg vil hevde at dette er et argument for at antallet prostituerte i Trondheim var langt større enn det offisielle tallet skulle tilsi. Men dette forklarer ikke det faktum at så få menn er registrert som smittet. Men et argument for Witsøs hypotese er det store antallet registrerte tilfeller. Imidlertid vil jeg avvise sannsynligheten for at det er en overregistrering på grunn av feil. I en fotnote til en av Witsøs tabeller står det "Note 1: Fra byen inlagdes efter Foranstaltning af Sundhetspolitiet 19 individer lidende af Syfilis, indlagde til Visitation i nogle faa dage."¹⁵³ Dette var i 1885, men teksten kan muligens være med på å forklare den tilsynelatende store forekomsten av syfilis hos kvinner, hvis det er slik at de først er innlagt til undersøkelse, så kommer tilbake for behandling. Ellers har Witsø ingen forklaring på at menn er like underrepresentert i statistikken, som kvinner er overrepresentert. Ser vi på nøkkeltallene for Kristianias del, og overfører disse til Trondheim, ser vi at det ville vært omtrent 67 smittede menn. Det registrerte tallet er 59, og samsvarer bra. Dette kan fungere som en kontroll på antall kvinner, som altså er alt for høyt. Min påstand er at dette, som vi har sett, kan skyldes en kombinasjon av dobbeltregistrering, for eksempel ved visitasjon og påfølgende innleggelse, samt, som Witsø påpeker, at kvinnene ikke ble kurert, og måtte legges inn igjen. Disse faktorene, kombinert med det faktum at antall registrerte prostituerte antagelig er for lavt, skulle bidra til å gi en sammensatt, men tilfredsstillende forklaring på det fenomenet Witsø påpeker.

¹⁵² Witsø 1983, s. 92 Det er viktig å merke seg at tallet er uforholdsmessig lavt akkurat for året 1875, men selv ikke om vi benytter tall fra 1878 (7 stk.) eller 1874 (18 stk.) vil dette forklare forskjellene fullt ut.

¹⁵³ Witsø 1983, s. 79, tabell 10

Barnedødelighet

Barnedødeligheten er relevant fordi de forskningsprosjektene jeg tar for meg i denne oppgaven vektlegger dette som et parameter for å vurdere de prostituertes livskvalitet i forhold til ikke-prostituerte kvinner. Om en ugift kvinne ble gravid, som vi har sett var et ikke uvanlig fenomen, var den åpenbare løsningen ekteskap med barnefaren. Men dette lot seg ikke alltid gjøre, av mange årsaker. Den store fattigdommen og den betydelige geografiske mobiliteten, med dertil hørende svake sosiale nettverk, medførte at mange kvinner ble sittende med ansvaret for sine barn alene. Var hun hushjelp, eller selv uten arbeide, ble løsningen ofte å sette barnet bort. Dette var på 1880-tallet et kynisk og uregulert marked hvor laveste bud ble akseptert, når et barn skulle plasseres bort. Ikke før i 1891 etablerte Kristiania Sunnhetskommission tilsyn med barna som var satt bort.¹⁵⁴ Historiker Leif Thingsrud ved Oslo Byarkiv skriver i en artikkel at "[...] ofte måtte man akseptere hjem som var "daarlige uden at vanskjøtsel kan paavises".¹⁵⁵ Så lenge pleiemødrene fikk betaling pr. barn, økte jo ofte deres inntekt jo mindre utgifter til mat og klær de hadde til barna". I 1900 hadde Sunnhetskommisjonen anmeldt seks "englemakersker", pleiemødre som hadde skjøttet barna så dårlig at de i de fleste tilfeller døde raskt. Det ble rettssak, og to av dem ble dømt til livsvarig tukthus. Det er jo rimelig å anta at slike "pleiemordere" hadde en betydelig del av ansvaret for det store antall uektefødte barn som døde på 1880-tallet.¹⁵⁶

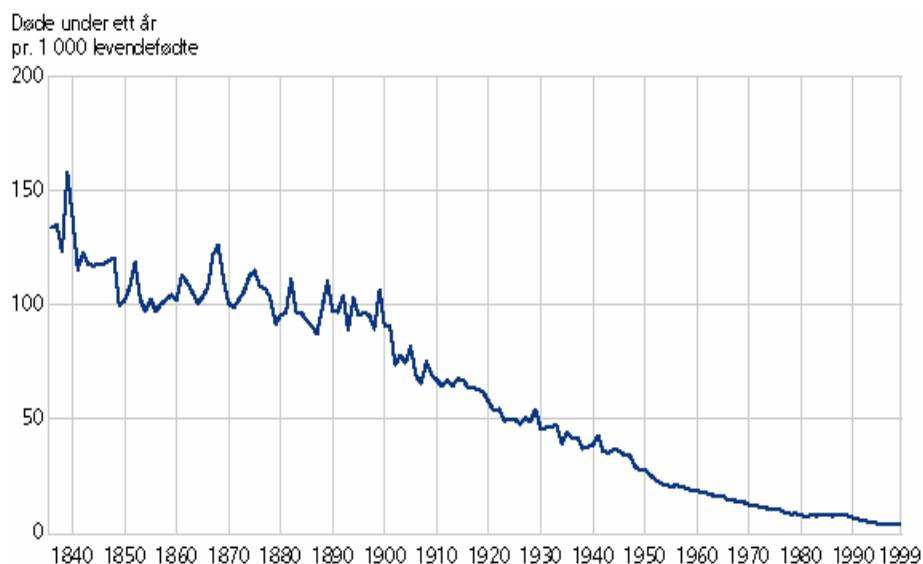
Som jeg kommer nærmere inn på under, var samfunnet bygget rundt ekteskap og eiendom. Med et underskudd på potensielle ektemenn, og når man dessuten tilhørte en omtrent eiendomsløs klasse av mennesker, var kampen for tilværelsen hard. Men hos de yngre kvinnene brant håpet om et bedre liv. Det gjaldt da, som nå, å finne seg en partner med de riktige kvalitetene. Og da, som nå, kunne det skje at kjærligheten fikk konsekvenser. Ofte ble unge kvinner sittende med ansvaret for sine barn alene, og det var mange som måtte få barna satt bort til mer eller mindre ansvarlige pleieforeldre. Dødeligheten for uektefødte barn var derfor også skyhøy. At barne-

¹⁵⁴ Thingsrud 2003, s. 6

¹⁵⁵ Thingsrud 2003, s. 6

¹⁵⁶ Thingsrud 2003, s. 7

dødeligheten i Norge på 1800-tallet i utgangspunktet var svært høy, illustreres godt ved hjelp av statistikken over barnedødeligheten i denne perioden.

Kilde: Dødsårsaker, Statistisk sentralbyrå.157 Diagrammet viser antall døde under ett år pr. 1000 levende fødte, og er en god illustrasjon på hvordan barnedødeligheten holdt seg høy gjennom hele 1800-tallet.

Selv disse tallene blir små når de sammenlignes med de tallene som blir oppgitt over dødeligheten for uektefødte barn. Om vi ser på de tallene som fremkommer i oppgavene jeg tar for meg her, finner vi følgende;

Barnedødelighet i Kristiania i 1881

Kristiania 1881	Innenfor ekteskap	Utenfor ekteskap	Sum
Fødte	3740	609	4349
Døde før 1. leveår	419	147	566
Tall i %	11,20 %	24,14 %	13,01 %

Kilde: Schiøtz 1977, s. 137-139

Schiøtz finner i sin forskning at for de prostituertes del er tallene betydelig høyere, hele 56 % av barna som ble født av de visiterte prostituerte i 1881 døde før de var ett år gamle. Hun baserer seg på Politilege Boecks årsberetninger for årene 1881 –

¹⁵⁷ http://www.ssb.no/emner/historisk_statistikk/aarbok/hf-030110-111.html, 14.07.2005

1885 når hun også hevder at hele 67,65 % av barna til de prostituerte var dødfødte eller døde i løpet av 1. leveår. Hun fremholder at tallene gjelder for perioden 1870 – 1890, noe som virker underlig, ettersom hun ikke oppgir om det er gjennomsnittstall eller tall for hele perioden 1870 – 1890, slik det fremgår i overskriften på tabellen, eller for perioden 1881 – 1885, slik det er oppgitt i kildehenvisningen. Ettersom tallene er svært avvikende fra de tallene vi finner for ugifte kvinner ellers i Kristiania, og tatt i betraktning at forskningspopulasjonen er liten, tallene er bygget på opplysningene om 23 fødsler gjennom 20 år,¹⁵⁸ er det interessant å se nærmere på de resultatene som andre forskere har kommet frem til.

For Trondheims del konkluderer Witsø med at barnedødeligheten hos de prostituerte ikke så ut til å ligge særlig høyere enn ellers i samfunnet, den var på omtrent 20 %, dvs. at 11 av totalt 55 barn var dødfødte eller døde i løpet av 1. leveår. Dette avviker ikke i større grad fra tallene ellers i 1866, landsgjennomsnittet lå da på 20 %, for Trondheims del var den 18,78 %.¹⁵⁹ Witsø har tatt utgangspunkt i 67 identifiserte prostituerte, hvor totalt 29 kvinner til sammen fikk 55 barn utenfor ekteskap (3 barn ble født innenfor ekteskap, totalt var det 58 fødsler innenfor Witsøs forskningspopulasjon). Witsø kommenterer også Schiøtz' funn, og spekulerer i om det betydelige avviket kan skyldes at ikke alle døde spedbarn ble registrert i visitasjonsprotokollene. Dette kan være et poeng, om det dreier seg om fødsler etter at visitasjon er avsluttet, men da faller dette uansett bort fordi vedkommende er ute av forskningsgrunnet. At fødsler skulle være sett på som uviktige og derfor ikke innført i protokollen av legen, finner jeg svært tvilsomt, selv om Witsø selv antyder at dette kan være en forklaring. Hun skriver:

”Jeg vil ikke utelukke at også flere av de 8 øvrige barna som er oppført under ”døde”, kan ha vært dødfødt. Mangelfull registrering omkring disse tilfellene mener jeg skyldes at de fleste barna var født før 1872, da visitasjonsprotokoll nr. 72 ble påbegynt¹⁶⁰ bare 6 av de 58 barna til de identifiserte jentene var født etter 1872. Det var vel både for arbeidskrevende og ansett for uviktig for legen å kartlegge nøyaktig om barn som de prostituerte hadde født kanskje for flere år siden, hadde vært dødfødt eller døde seinere. Av samme grunn er det mulighet for at flere enn 11 barn er døde, uten at dette er registrert i visitasjonsprotokollen.¹⁶¹ Dette kan bety at tallet på døde barn hos de prostituerte, oppført i tabellen foran, er for lavt.”¹⁶²

¹⁵⁸ Schiøtz 1977, s. 139

¹⁵⁹ Witsø 1983, s. 105

¹⁶⁰ Witsøs hovedkilde, min anm.

¹⁶¹ Min utheving

¹⁶² Witsø 1983, s. 107

Det er interessant å se hvorledes Witsø har et behov for å forklare sine egne funn, ettersom disse ikke stemmer med Aina Schiøtz' funn i Kristiania. Jeg mener at forklaringen – som altså bygger på at de (mannlige) legene ikke skulle bry seg med å skrive alle fødsler blant de prostituerte inn i protokollen, eller om barna var dødfødte eller døde – er temmelig oppsiktsvekkende. Så vidt jeg kan forstå, må dette være for å få egne tall til å samsvare med de som Schiøtz fant. Hun har ingen kritiske bemerkninger til Schiøtz' funn, og skriver da også følgende: "Det er ingen grunn til å tvile på at resultatene fra Kristiania er korrekte da kildematerialet for Schiøtz' oppgave var nøyaktig og detaljert".¹⁶³ Det er da interessant å se at Schiøtz selv påpeker at de tallene hun har gått ut fra, er små, og at hun for å sannsynliggjøre den voldsomme dødeligheten hun har kommet frem til, viser til mødrenes lite regelmessige levesett, samt hyppigheten av sykdommer. Hun viser også til at dødeligheten blant uektefødte barn i enkelte områder var ekstremt høy, uavhengig om mødrene var prostituerte eller ikke. Eksempelvis var dødeligheten pr. 1000 hele 429 på Kampen menighet, i Oslo menighet 408, på Sagene 354, etc.¹⁶⁴ Jeg vil også påpeke at det er uklart hvorledes tallene er fremkommet, eller for hvilke perioder de gjelder.¹⁶⁵

Slik jeg ser det, foretar muligens Schiøtz en feilslutning når hun viser til prostitusjonen som årsak til den store dødeligheten blant de prostituerets barn. Som vi har sett, er det slik at barnedødeligheten i de områdene hvor de prostituerte ofte bodde og arbeidet er ekstremt stor, uavhengig av om moren var prostituert, eller ikke. Og nettopp på grunn av morens levesett er det vel rimelig å tro at de prostituerets barn ofte ble satt bort til andre. Hjalmar T. Berner undersøkte forholdene for pleiehjemsbarn i Kristiania på 1890-tallet.¹⁶⁶ Her fremholder han at hovedinntrykket fra de hjemmene han har undersøkt, er lite tillitsvekkende. Han skriver, " Alle tilhører ganske ubemidlede Folk, Haandværkere, Arbeidere, til dels ganske udarmede folk [...] ...en stor Mengde Børn aar om andet dør i dem,...". Leif Thingsrud ved Oslo Byarkiv skriver også om "Englemakersker", fosterhjem hvor de aller fleste av barna som ble mottatt døde etter kort tid.¹⁶⁷ Årsaken var det store fattigdommen, skriver Berner, "... med de utallige Faktorer af indgribende hygienisk

¹⁶³ Witsø 1983, s. 108

¹⁶⁴ Schiøtz 1977, s. 141.

¹⁶⁵ Se nedenfor, s. 60

¹⁶⁶ Hjalmar E. Berner, Om pleiebørnsforholdene i Christiania, Beretning om Sundhedstilstanden i Christiania 1981, Christiania 1892, gjengitt fra Schiøtz 1977, s. 140.

¹⁶⁷ Thingsrud 2003, s. 6

betydning, som er afhængig deraf, saasom knap og uhænsigtsmæssig Næring, usunde og overfyldte boliger, Urenlighed osv.”¹⁶⁸ Forholdene var ille for alle. Det er ikke usannsynlig at barn av prostituerte kunne ha like gode sjanser som andre; det forskningen omkring prostitusjonen i denne perioden i alle fall har vist, er mangfoldet blant de prostituerte. Mange ble i yrket kun kort tid, og mulighetene for å bli gift eller etablere seg i et annet yrke, var gode, slik bl.a. Bente Kopperdal og Merete Bøge Pedersen viser. Jeg oppfatter det derfor som feil å tilskrive prostitusjonen som fenomen skylden for overhyppigheten i barnedødelighet. Som vi har sett, er ikke denne til stede som noen generell faktor i de analysene vi har gjennomgått. Dette betyr ikke at tallene vi har sett på, er feil, men jeg vil hevde at det er vanskelig å komme til noen klar konklusjon om ikke andre faktorer tas med i betraktningen.

Når vi så beveger oss noen år fremover, til Bente Kopperdals hovedoppgave om prostitusjonen i Bergen, finner vi at omtrent 20 % av de prostituerte i hennes undersøkelse fikk barn. Et lavt tall, særlig tatt i betraktning at deler av forskningspopulasjonen er trukket ut. Årsaken til dette er at mange av de prostituerte i Bergen var innflyttere, og noen av disse var allerede prostituerte da de kom til byen. Ettersom prostituerte gjerne får barn tidlig i karrieren – senere gjør sykdom, aborter og andre forhold ofte kvinnene sterile – trekker Kopperdal disse ut av grunnlaget for å unngå skjevheter. Hun står da igjen med 98 kvinner som var født i Bergen, hvorav minst 42 fikk minst 138 barn til sammen.¹⁶⁹ 13 av kvinnene begynte først som prostituerte en stund etter at de hadde fått barn. Etter at kvinnene begynte som prostituerte, fikk altså bare ca. 20 % barn. Til gjengjeld fikk de som fødte, mange barn hver. Årsaken til at så få av kvinnene fødte, mener Kopperdal at mange kvinner på 1880-tallet hadde kunnskap om, og benyttet, preventive midler, selv om hun ut fra hyppigheten av kjønnsykdommer trekker i tvil at kondom ble benyttet. Ida Bloms undersøkelse *Barnebegrensning – Synd eller sunn fornuft* underbygger også at illegale aborter ble mye benyttet i denne perioden.¹⁷⁰ Kopperdal påpeker at det antallet fødsler blant prostituerte hun kommer frem til, må sees på som minimumstall. Hun har ikke i sin oppgave kommet inn på hvor mange av barna som vokste opp. Det har derimot som nevnt Merete Bøge Pedersen. Hun fremholder også det lave antallet barn, og tilskriver i likhet med Kopperdal dette å skyldes en blanding av

¹⁶⁸ Hjalmar E. Berner, Om pleiebørnsforholdene i Christiania, Beretning om Sundhedstilstanden i Christiania 1981, Christiania 1892, gjengitt fra Schiøtz 1977, s. 140.

¹⁶⁹ Kopperdal 2003 s. 88

¹⁷⁰ Kopperdal 2003, s. 89

sterilitet, aborter og prevensjon. Hun viser også til at Erik Hansen i sin forskning hevder at fødsel i dølgsmål var utbredt.¹⁷¹ For reglementerte kvinner, derimot, ser jeg det slik at dette ville være vanskelig å gjennomføre, ettersom svangerskapet ville bli registrert av Politilegen. Merete Bøge Pedersen har for Københavns del kommet til samme konklusjon; få av de prostituerte fikk barn, kun 33 av 605 kvinner fødte barn som følge av seksuell kontakt med kundene. Både Pedersen og Kopperdal har kommet frem til betydelig lavere antall svangerskap blant de prostituerte enn hva Schiøtz gjorde. En forklaring på dette kan være at Schiøtz' kilder bidrar til en overrepresentasjon. Vi skal se nærmere på dette nedenfor.

Dødeligheten for de prostituertes barn i København var i likhet med hva Schiøtz er inne på for Kristianias del, høy. Av de 179 tilfeller som Pedersen har undersøkt, døde 75 barn – knapt 42 % - under fødselen eller før det var gått et år.¹⁷² Dette tallet er omtrent det vi kan finne om vi tar utgangspunkt i de verste områdene i Kristiania i denne perioden, hvor vi så at spedbarnsdødeligheten lå på over 40 %. Når det gjelder dødsfallene blant de prostituertes barn, var mødrene så å si i alle disse tilfellene smittet av syfilis. Denne sykdommen var det stor sjanse for at ble overført på barna.

Så hvordan kan vi så forklare disse forskjellene i fødselshyppighet og barnedødelighet som fremkommer i de fire undersøkelsene jeg har gjennomgått i dette avsnittet? Som vi har sett, ligger fødselstallene blant de prostituerte ofte lavt, noe som forklares med at det gjerne er i begynnelsen av karrieren at de prostituerte får barn. Til tross for dette, var mange av mødrene smittet av syfilis. Etter min oppfatning kan den høye dødeligheten blant de prostituertes barn delvis forklares med dette. Etter hvert blir de ofte sterile på grunn av sykdom eller illegale aborter, og denne "yrkesrisikoen" forsvinner. Jeg synes også det er rimelig å anta at ikke alle barn av prostituerte var uønskede, og derfor "arbeidsuhell". Dette er det vanskelig å underbygge, men flere av forskerne vi har studert over, viser til tilfeller der de prostituerte som får barn, ofte får mange barn.¹⁷³ Dette kan muligens sees i lys at de prostituerte som fremkommer i Politilegenes protokoller, ikke på noe måte var i bransjen for evig og alltid. Gjennomsnittlig prostitusjonskarriere var kort, ofte bare på ett til to år, og selv mange av de lengre karrierene kunne være lite intense. At man

¹⁷¹ Pedersen 2000, s. 123

¹⁷² Pedersen 2000, s. 127

¹⁷³ Kopperdal 2003, s. 88, Pedersen 2000 s. 123,

var registrert som prostituert, betydde derfor ikke at man ikke kunne leve et tilnærmet normalt liv, i alle fall i begynnelsen. Og vi kan derfor ikke se bort fra at ønsket om barn, hvor vanskelig det enn måtte være å ta seg av de, var til stede hos mange av kvinnene.

Dødelighet blant de prostituerte

Når det gjelder spørsmålet omkring de prostituertes levetid, kommer ikke Aina Schiøtz opp med noen klar konklusjon på dette, men henviser isteden til Torstein Erikssons bok *Prostitution och Samhelle*.¹⁷⁴ Ifølge denne skulle dødeligheten for de prostituerte være dobbelt så stor som for motsvarende aldersgrupper av den øvrige ugifte kvinnelige befolkning.¹⁷⁵ Videre henvises det til Grethe Hartmanns bok *Boliger og Bordeller*,¹⁷⁶ hvor hun hevder at det største antall dødsfall fant sted i 10-året etter innskrivning hos Politilegen.¹⁷⁷ Boeck selv nevner i likhet med Hartmann at det var sykdommer som livmorbetennelse, tuberkulose, veneriske sykdommer, mangelsykdommer og selvmord som oftest tok livet av de prostituerte.¹⁷⁸ Vi kan altså fastslå at for Kristianias del har det ikke blitt foretatt noen grundig undersøkelse av den gjennomsnittlige levealderen til de prostituerte. Etter min oppfatning er spørsmålet om levealder for de reglementerte prostituerte grunnleggende, om man skal forsøke å få et inntrykk av levekårene. Det er bl.a. ved å se på gjennomsnittlig levealder i en større populasjon vi kan få dannet oss et inntrykk av den generelle livssituasjonen og hvilket utslag de forskjellige avvikende levekår hos en spesiell gruppe gjør med det som er noe av det mest grunnleggende for oss alle; den tiden vi får lov å leve.

Hvem skal den prostituerte sammenlignes med? Er det en arbeiderkvinne fra Kristiania, eller den norske "gjennomsnittskvinnen" som fremkommer i SSB's indekser? Jeg har valgt den siste, og begrunner dette med at de prostituerte kom fra forskjellig kår og var født forskjellige steder i landet. Avvikene er i utgangspunktet ikke store. Et annet poeng er at det blir feil å se på en kvinnes gjennomsnittlige levealder, fordi dette vil gi et galt bilde. De prostituerte har tross alt overlevd en barndom med svært stor spedbarnsdødelighet, noe som gir et solid utslag på forventet levealder for de som kommer seg over den første, harde kneika. Jeg bruker

¹⁷⁴ Eriksson 1939

¹⁷⁵ Eriksson 1939, s. 62

¹⁷⁶ Hartmann 1967

¹⁷⁷ Hartmann 1967, s. 60

¹⁷⁸ Boeck 1881, s. 159, ifølge Schiøtz 1977 s. 154.

derfor forventet levealder for perioden 1871 – 1880, og 1881 – 1890, for kvinner på henholdsvis 20 og 30 år.

Forventet levealder for kvinner

Alder i perioden	1871 - 1880	1881 - 1890
Kvinner på 20 år	65,39 år	65,90 år
Kvinner på 30 år	68,19 år	68,81 år
Kvinner på 40 år	71,14 år	71,81 år

Kilde: SSB's tabell 21, Historisk Statistikk 1978

Ettersom gjennomsnittlig alder for den prostituerte ved innskrivning ser ut til å ha ligget rundt 20 – 25 år¹⁷⁹, samt at år for innskrivning varierer i de forskjellige avhandlingene jeg undersøker, vil jeg benytte meg av et gjennomsnittstall mellom kvinner på 20 og 30 år, for hele perioden 1871 – 1890. Dette gir en forventet levetid for kvinner mellom 20 og 30 år – på landsbasis, og fra alle samfunnslag – på 67,07 år. Jeg er klar over at dette tallet ville synke noe om man benyttet den helt eksakte fordelingen mellom samfunnsklassene, men likevel vil de offisielle tallene på landsbasis vil gi et tilfredsstillende bilde av situasjonen. Det viktigste er at vi benytter forventet levetid for en bestemt aldersgruppe, og ikke gjennomsnittlig levealder. Det siste vil gi et svært feilaktig bilde.

Hva har så andre forskere funnet ut om prostituertes levealder? Bente Kopperdal har i sin hovedoppgave vist at de kvinnene som døde mens de var underlagt reglementering, i snitt ble 35,3 år, mens kvinnene i analysepopulasjonen ellers ble 56,5 år i snitt. Det er det siste tallet som for min del er relevant å betrakte. Vi ser her at levealderen for Kopperdals utvalg er drøyt 10 år lavere enn landsgjennomsnittet.¹⁸⁰ Kopperdal hevder at dette er en stor forskjell,¹⁸¹ noe jeg ikke uten videre vil si meg enig i, ettersom den forventede levealderen nok ville synke om man for eksempel sammenlignet med levealderen til kvinner som ikke var engasjert i prostitusjon, men som var bosatt i de samme områdene som de prostituerte, og tilhørte samme samfunnsklasser. Det har imidlertid ikke lyktes meg å finne statistikk på dette.

¹⁷⁹ Se bl.a. Hansen 1975, s. 222, Schiøtz 1977, s. 72, Kopperdal 2003, s. 72, Witsø 1983 s. 191

¹⁸⁰ Kopperdal 2003, s. 99

¹⁸¹ Kopperdal 2003, s. 99

Witsø har for Trondheims del funnet at 5 av gruppen på 94 døde mens de var underlagt visitasjon. Gjennomsnittsalder var her 39 år.¹⁸² Men hun gjør en stygg bom ved å benytte gjennomsnittlig levealder, som hun grovt sett anslår til 50 år, som sammenligningsgrunnlag, og ikke forventet gjenstående levealder. Hun har ikke funnet ut hvor lenge resten av kvinnene i hennes gruppe levde, slik at det i hennes hovedoppgave ikke fremkommer ytterligere opplysninger om levealder. Dermed må vi konstantere at det for Norges del ikke finnes særlig utfyllende informasjon om de prostituertes levealder.

En annen måte å få et inntrykk av dødeligheten blant de prostituerte, er å gripe fatt i det vi vet om dødsfall under reglementering. Her har vi opplysninger fra så vel Bergen, som Kristiania. Sammenholder vi disse opplysningene med gjennomsnittlig dødelighet i bestemte aldersgrupper, ser vi at de prostituerte ikke skiller seg ut, hellet tvert i mot. Men det er viktig å være klar over at tallene er beheftet med stor usikkerhet.

Dødelighet blant kvinner

Dødelighet i bestemte aldersgrupper	1876 – 1880 (snitt)	1881 – 1885 (snitt)
Kvinner 20-24 år	62,6 pr. 1000	62,4 pr. 1000
Kvinner 25-29 år	71,5 pr. 1000	71,7 pr. 1000
Kvinner 30-34 år	81,3 pr. 1000	80,0 pr. 1000
Kvinner 35-39 år	87,8 pr. 1000	89,1 pr. 1000

Kilde; SSB's tabell 21, Historisk Statistikk 1978

Om vi tar utgangspunkt i Politilege Boeck egne tall for seksårsperioden 1879 – 1884, hvor 16 kvinner døde i reglementeringsperioden,¹⁸³ tilsvarer dette ved et gjennomsnittlig antall reglementerte prostituerte på 510 personer pr. år og altså 2,67 døde i snitt pr. år, et tall på ca. 5,3 døde pr. 1000 pr. år. Dette er selvsagt lite å forholde seg til, ettersom de fleste ga seg med prostitusjonen og derfor ble strøket av protokollene før de døde. Sannsynligvis døde mange temmelig raskt etter at karrieren var slutt, slik Gunilla Johansson viser til i sin forskning.¹⁸⁴ Det vi kan få et inntrykk av, når vi sammenligner dette, er at brå død er ganske fraværende. Om vi skal forholde oss til Aina Schiøtz' påstand om at dødeligheten var minst dobbelt så

¹⁸² Witsø 1983, s. 230

¹⁸³ Schiøtz 1977, s. 139

¹⁸⁴ Johansson 1989, s.198

høy som for motsvarende aldersgrupper, må altså forklaringen være at kvinnene i de aller fleste tilfellene ble slettet av registeret før de døde. Forklaringen på dette kan være at det var sykdommer som syfilis og tuberkulose som var mest fremtredende, sykdommer som var potensielt dødelige, men som gjerne invalidiserte pasienten først. Merete Bøge Pedersen viser at det for Københavns del i perioden 1885 til 1889 døde 20 innskrevne kvinner av syfilis, tilsvarende 4 pr. år av en gruppe på gjennomsnittlig ca 600 kontrollerte kvinner.¹⁸⁵ Rubin bekrefter dette, idet han viser at det i perioden 1876 til 1885 døde ca. 5 kvinner i året av sykdommen. Vi ser altså at det gjennomsnittlig døde 1 % av de prostituerte hvert år av syfilis.¹⁸⁶ Det er liten grunn til å tro at tallene er særlig annerledes for Norges del. Om vi ser på Kopperdals tall fra Bergen, ser vi at 5 % av forskningspopulasjonen døde mens de var underlagt reglementering, eller innen to år etter avsluttet reglementering. Vi kan da få et inntrykk av om mitt resonnement over stemmer, ettersom mange av de som var blitt alvorlig syke under sin tid som aktiv prostituert, da antagelig ville dø rimelig kort tid etter at de var tatt ut av protokollene.

De metodiske problemene med akkurat dette – som Kopperdal også påpeker – er at i og med at de som døde mens de fremdeles var prostituerte, vil være overrepresentert i den gruppen det faktisk var mulig å finne denne type opplysninger på, ettersom det ble notert ned i protokollene. Derimot er det vanskelig å finne ut mer om skjebnen til de som dro fra byen etter avsluttet karriere. Uansett ser vi av tabellen over at det i aldersgruppen rundt 35 år normalt ville dø mellom 8 og 9 %. Kopperdals tall, hvor hun altså har funnet at 5 % av analysepopulasjonen døde mens de var reglementert, og i en alder av ca. 35 år, er ikke påfallende, sett i lys av dette. I Danmark forekommer det kun to dødsfall notert i reglementerings-protokollene, tilsvarende en dødelighet på kun 3 %. Dette bekrefter at det også for Københavns del ikke forekom iøynefallende dårlige livsvilkår blant de prostituerte, i alle fall ikke som ga seg utslag på statistikkene.

Det er derfor rimelig å konkludere med at forskningen hittil ikke har klart å bevise at de prostituerte, i løpet av sin karriere, på noe måte utsatte seg for en betydelig høyere dødsrisiko enn man i samfunnet ellers gjorde. Det som er vist, er at det for Bergens del var noe lavere gjennomsnittlig levealder for de prostituerte, målt i forhold til gjennomsnittet for landets kvinner som sådan. Jeg vil hevde at denne

¹⁸⁵ Pedersen 2003, s. 134

¹⁸⁶ Pedersen 2003, s. 134

forskjellen, som er rundt 10 år, antagelig ville krympe betraktelig, om man sammenligner med forventet levealder hos enslige kvinner i samme geografiske område og fra samme samfunnsklasse.

Økonomiske konjunkturer og prostitusjon

Dette kapittelet omfatter et komplisert tema. Kan det påvises at de økonomiske konjunkturer påvirker prostitusjonen? Kan vi finne en sammenheng mellom venerisk smitte og samfunnsøkonomien? Jeg vil i dette kapittelet hovedsakelig ta for meg metodebruk og metodiske problemer som forskere har støtt på når de har drøftet denne problemstillingen. I kapittel X¹⁸⁷ tar Schiøtz blant annet for seg forskningsresultatene til Gunilla Johanson.¹⁸⁸ Hun hevder at det foreligger en naturlig sammenheng mellom prostitusjonen og utbredelse av venerisk smitte. Hennes konklusjoner går i korthet ut på at høykonjunkturer vanligvis medfører lav sykdomsintensitet, noe som hun hevder tyder på lite utbredt prostitusjon. Dette kan vi også sette i sammenheng med tilgangen på arbeide for kvinner; særlig sosialistiske og feministiske forskere har gjerne denne koplingen.¹⁸⁹

Om vi sammenligner med oversikten over antall kvinner i Trondheim som var smittet av kjønnssykdom, i dette tilfellet syfilis, ser vi at det for året 1880 er registrert et rekordstort antall smittede kvinner, hele 120 stykker.¹⁹⁰ Den samme tendensen ser vi også gjelder for Kristianias vedkommende, i 1880 var det også smittet flere enn noen gang tidligere registrert. Dette økte i 1881 og 1882, før det sakte avtok noe og stabiliserte seg omtrent 25 % under maksimalpunktet.¹⁹¹ På grunnlag av disse tallene er det klart fristende å lete etter en sammenheng mellom konjunkturer og prostitusjon. Dette er en komplisert sammenligning som har engasjert flere av de forskerne jeg tar for meg i denne oppgaven.

Men jeg vil hevde at det knytter seg mange problemer til en slik tolkning. For det første mener altså forskere å ha påvist sammenheng mellom høykonjunktur og en økning i prostitusjonen, noe de går via sykdomsstatistikken for å underbygge. Men Aina Schiøtz stiller også spørsmål ved dette, idet hun viser til at det på ingen

¹⁸⁷ Schiøtz 1977, s. 155

¹⁸⁸ Johanson, Gunilla, 1989, *Prostitusjonen i Stockholm i slutet av 1800-tallet*.

¹⁸⁹ Schiøtz 1977, s. 162

¹⁹⁰ Witsø 1983 s. 79

¹⁹¹ Schiøtz 1977, s. 128

måte kan påvises noen sammenheng mellom antallet prostituerte og sykdomshyppigheten. Dette begrunner hun med at det er vanskelig å finne statistikk som viser at antallet tilfeller av venerisk sykdom stiger eller synker med antall prostituerte kvinner.¹⁹² Hun viser til at lavkonjunktur medfører nød og arbeidsløshet, og at mange kvinner derfor må forventes å måtte prostituere seg, for å møte sine forpliktelser. Dette er interessant, ettersom hun her presenterer en økonomisk / strukturell forklaring på prostitusjonen. En forklaring som ikke desto mindre implisitt har det frie valg som premiss. Det sosiale sikkerhetsnettet var ikke som dagens, men heller ikke fraværende, og en person som valgte prostitusjon som løsning på sine økonomiske problemer gjennomførte etter min oppfatning et valg mellom minst to alternativer som bidro til å sikre overlevelse, men på forskjellig nivå. I gode tider var det lettere å få vanlig arbeide, og antallet "hemmelige" prostituerte sank, i følge Schiøtz. Igjen det frie valg mellom forskjellige alternativer. I oppgangstider var det derimot flere som så seg råd til å benytte prostituerte, og det ble gode tider for den harde kjerne av profesjonelle. Ettersom disse ofte var smittespredere, økte også antallet smittetilfeller; direkte, ved at kunden ble smittet, og indirekte, ved at kunden selv smittet andre. Aina Schiøtz avslutter avsnittet med å spekulere på om man under høykonjunkturer skulle se en økning i antallet prostituerte, på grunn av økningen i etterspørselen. Hun forfølger ikke dette, og forklarer det med at kildegrunlaget ikke tillater det. Om jeg forstår henne rett, åpner hun for muligheten for at det finnes to kategorier prostituerte; de som prostituerer seg av nød i nedgangstider, og de som prostituerer seg på grunn av utsiktene til fortjeneste i oppgangstider. Når vi konsulterer statistikken, ser vi at antallet prostituerte var synkende på begynnelsen av 1880-tallet, og nådde bunnet i 1882. Antall "hemmelige" prostituerte nådde en topp rundt 1877-78, noe som kan underbygge påstanden om at mange valgte å prostituere seg fordi de ikke klarte å opprettholde en tilfredsstillende inntekt på annet vis.

Det er mange variabler som kompliserer dette spørsmålet; For det første vil det alltid være en treghet i registreringen av antall prostituerte og antall sykdomstilfeller. Mange som var mistenkte for prostitusjon ble aldri innskrevet, men fikk en advarsel. Andre igjen, kunne ha kommet i politiets søkelys uten egentlig å være prostituert, men fordi de hadde gjort seg bemerket ved en uakseptabel

¹⁹² Schiøtz 1977, s. 170

opptreden. Som vi har sett, skulle det ikke svært mye til før denne grensen ble passert. Mange "skikkelige" kvinner ble antagelig smittet av menn som var syke. Et stort kvinneoverskudd og romslige holdninger til føreketenskapelige forhold må nødvendigvis ha betydd at det var mange som var mer eller mindre seksuelt aktive uten å være gift, slik at spredningen av kjønnsykdom kan ha en epidemisk karakter som ikke nødvendigvis avspeiler antall prostituerte, eller for den saks skyld, om det er gode eller dårlige tider. Elisabet Koren skriver i sin hovedoppgave om nettopp dette spørsmålet. Statistikken over antall smittede ble brukt under reglementeringsdebatten for å underbygge reglementaristenes krav om fortsatt legevisitasjon av de prostituerte. Abolisjonistene, derimot, hevdet at det ikke fantes noen slik sammenheng, og at variasjonen i antall syke hadde andre sammenhenger.¹⁹³ Koren påviser dessuten flere mulige feilkilder, blant annet behandlere uten fagmedisinsk utdanning, hvor klientene altså ikke kom til å figurere i noen offentlig statistikk, samt mulige dobbeltregistreringer ved at smittede oppsøkte flere leger. Man var imidlertid svært oppmerksomme på disse feilmulighetene i samtiden.¹⁹⁴ Ettersom kunnskapen om enkelte veneriske sykdommer økte – dette gjelder i følge Koren særlig for gonoré – øker også registreringen av disse sykdommene, uten at det egentlig behøver å være flere reelt smittede, det er bare flere som oppdages og registreres. Når det gjelder behandlingen av de smittede, er det påfallende at kvinner vanligvis blir behandlet på sykehus, mens menn gjerne behandles utenfor. Hvorfor er det slik?, spør Koren, og konkluderer med at det er flere muligheter. En av disse er forskjellen i sykdomsforløpet. Gonoré kunne eksempelvis føre til større komplikasjoner hos kvinner enn hos menn. En innvending jeg har til dette, er at behandlingen ofte var en minimumsbehandling. Om pasienten var ressurssvak, var ofte verken pasienten selv eller sykehuset videre interesserte i at man ble liggende særlig lenge. Jeg drøfter dette nærmere over. Nettopp frivilligheten fremhever hun også som et argument; sykehusinnleggelsene skjedde gjennom det offentlige helsevesenet, og mange prostituerte ble tvangsinnlagt og mistet sin inntekt mens de lå på sykehus. For alkoholikere var det vel heller ikke noen fest å tilbringe tid på hospitalet. At sykehusinnleggelse av kvinner for en stor grad bunnet i reglementeringen, kan det faktisk at antall registrerte gonorétilfeller sank kraftig i årene etter at

¹⁹³ Koren 2003, s. 34

¹⁹⁴ Koren 2003, s. 35

reglementeringen var blitt avvirket.¹⁹⁵ Sykehusinnleggelse av kvinner med kjønnsykdommer har også blitt forklart med at kvinner ofte unnlot å søke hjelp for kjønnsykdommer, ettersom dette ville medføre en stigmatisering. Smitteforløpet som syfilissykdommen kjennetegnes av, vanskeliggjorde også diagnostiseringen i en periode hvor det ikke var mulig å konstantere sykdommen via blodprøver. Syfilis er kjennetegnet ved at den utvikler seg i flere faser. Den første fasen, primærsyfilis, har en inkubasjonstid på 2-4 måneder. Det utvikles små sår, som gror av seg selv etter en tid. Sekundærsyfilis er betegnelsen på det neste stadiet, som inntreffer 1-4 måneder etter at primærsåret er grodd. Kjennetegn her er utslett og lett feber. Særlig i denne fasen kan det tenkes at det har vært enkelt for de prostituerte å skjule symptomene, til å hjelpe med slikt fikk de ofte bistand av kvinner som hadde spesialisert seg på nettopp denne virksomheten. Symptomene forsvinner etter noen måneder. Smittefaren varierer i denne perioden, men man kan være smittefarlig uten å ha klare symptomer. Sykdommen kan da utvikle seg videre, enten inn i latensstadiet, hvor man er symptomfri og lite smittefarlig, eller inn i tertiærstadiet. Dette stadiet begynner 3-30 år etter at man ble smittet, og kan være dødelig, ettersom hjerne og hjerte – og karsystem kan angripes.¹⁹⁶ Det er lett å tenke seg hvilken vanskelig oppgave legene sto overfor når de skulle diagnostisere sykdommen, og det er også i lys av dette at vi må se for eksempel de gjentatte sykehusinnleggelsene og de ofte raske utskrivningene – for eksempel i Bergen.

En annen grunn som Koren fremholder, er den økonomiske faktoren.¹⁹⁷ Mange kvinner, særlig enslige, hadde dårlig økonomi. De som ble innlagt, var altså ressursvake: ikke hadde de økonomi til å oppsøke privat lege; ei heller muligheter til å unngå den stigmatiseringen det var å bli innlagt på sykehus. Men ettersom sykdommen jo måtte oppdages og rapporteres for at tvangsinnleggelse skulle finne sted, er det vel antagelig slik at politilegen var som storleverandør til sykehusets avdeling for veneriske sykdommer å regne. Dette betyr ikke at det bare var prostituerte som ble innlagt, men mange hadde nok utsatt innleggelsen i det lengste, i frykt for de sosiale og økonomiske konsekvenser det kunne få. Ettersom kjønnsykdommer var knyttet til en seksuell praksis som stred mot de borgerlige moralkoder og sendte signaler om utroskap, prostitusjon og tøylessløshet, fikk

¹⁹⁵ Koren 2003, s. 39

¹⁹⁶ www.lommelegen.no/art/art1391.asp

¹⁹⁷ Koren 2003, s. 41

spørsmålet stor oppmerksomhet. Det var selve samfunnsordenen som ble rokket ved, og myndighetenes inngripen var påkrevet. Samtidig var det et skille mellom de "skyldige" og de "uskyldige", de som led for andres umoral. Vi kjenner dette fra litteraturen i denne perioden, blant annet fra Bjørnsons "En handske", og fra debatten omkring reglementeringsspørsmålet. Løsningen ble kontroll og tvang overfor de umoralske – dvs. i første omgang de prostituerte, mens det ble lagt til rette for en mer diskret privat behandling for de som var blitt "uskyldig" smittet.¹⁹⁸

Mitt hovedpoeng med å vise dette, er å illustrere den meget komplekse sammensetningen av årsaker som ligger bak statistikken Schiøtz, Witsø og Melby bygger mye av sine konklusjoner på. Aina Schiøtz skriver følgende i sin konklusjon:

"Det bør etter dette være mulig å kunne påpeke en sammenheng mellom antallet prostituerte kvinner og svingninger i økonomiske konjukturer, idet lavkonjunktur viser et høyt antall "hemmelig" prostituerte kvinner, og høykonjunktur viser det motsatte. Med andre ord: det ser ut til at nød, arbeidsløshet og fattigdom tvang en god del kvinner til å prostituere seg, kanskje på heltid, eller som deltidsprostituerte for en kortere eller lengre periode"¹⁹⁹

Denne konklusjonen samsvarer med resultatene fra Trondheim, hvor Witsø, dog med forbehold på grunn av en lav forskningspopulasjon, finner at det under høykonjunktur er færre prostituerte enn under lavkonjunktur.²⁰⁰

På grunnlag av de tallene som foreligger ser jeg det derfor som sannsynlig at det i dårlige tider vil finnes flere som prostituerer seg. Selv om dette ikke skjer av ren nød eller mangel på alternativer, kan salg av sex for å spe på inntektene for en del kvinner synes som et godt alternativ til de begrensede mulighetene man ellers hadde. Det er dokumentert at hovedvekten av de prostituerte var kort tid i bransjen, men det fantes også en "hard kjerne" av heltidsprostituerte som aldri kom seg ut av prostitusjonen igjen.²⁰¹

Spørsmålet som så følger, er; var det en sammenheng mellom antallet prostituerte og spredningen av veneriske sykdommer? Dette er et komplekst spørsmål, fordi antallet prostituerte ikke forteller noe om hvor mange personer som faktisk kjøper sex. Det er lett å tenke seg at smitterisikoen ved et større antall

¹⁹⁸ Koren 2003, s. 42

¹⁹⁹ Schiøtz 1977, s. 169

²⁰⁰ Witsø 1983, s. 172

²⁰¹ Se for eksempel. Schiøtz 1977 s.122-124, Witsø 1983 s. 223, Pedersen 1999, s. 55

prostituerte – som det altså må sies å være slått fast at det var i nedgangstider – faktisk kunne synke, ettersom det var flere nye og friske prostituerte å fordele kundene på. Selv om de aller fleste prostituerte etter hvert ble smittet, vil det være en treghet i systemet som man kan tenke seg medførte mindre smittespredning ved et større antall prostituerte. Av dette følger det at det i gode tider altså blir færre, men mer aktive prostituerte. Disse bør da faktisk være mer ”effektive” smittespredere enn deltidsprostituerte. Vi kan få en indikasjon på dette ved å sammenligne tallene fra politiets registre over prostituerte, med det antallet smittede som er registrert. Schiøtz finner i sine analyser av disse tallene at dett er en motsatt tendens; høyt antall prostituerte, mindre smitte, lavt antall prostituerte, større smittespredning. Hun hevder at det særlig under høykonjunkturen i 1881-82 var en voldsom topp i antall registrerte smittetilfeller.²⁰² Som en konklusjon på dette skriver hun at: ” [...] det synes som om antall tilfeller av venerisk sykdom på ingen måte stiger eller synker proporsjonalt med antall prostituerte kvinner, snarere tvert imot.” Schiøtz baserer sine konklusjoner på følgende tall, som er hentet fra Sunnhetskommisjonens årsberetninger;²⁰³

Antall prostituerte kvinner og antall tilfeller av kjønnsykdom sett i forhold til folkemengden i Kristiania.

År	Folkemengde	Ven. Sykd.	Frekvens	Prost.	Frekvens
1878	112 997	1515	1,34	612	0,54
1879	116 801	1806	1,55	595	0,51
1880	119 801	2215	1,93	519	0,43
1881	122 036	2352	1,93	452	0,37

Kilde: Schiøtz 1977, s. 164, tatt fra Sundhedskommisjonens årsberetninger.

Isolert sett kan det virke som om Schiøtz har dekning for sitt syn. Imidlertid legger hun ikke vekt på at det i forhold til andre år er tilsvarende høye tall. Eksempelvis ser vi at det i 1870 var 1,85 % av innbyggerne som ble smittet, og at det var 0,49 % registrerte prostituerte, samtidig som landet var inne i det som beskrives som en ”makeløs høykonjunktur”.²⁰⁴ Konjunkturer er langsiktige, og det er etter min

²⁰² Schiøtz 1977 s. 170

²⁰³ Schiøtz 1977, s. 164

²⁰⁴ Aschehougs Norgeshistorie, bind 9, s. 14-15

oppfatning lite trolig at tallene for antallet smittetilfeller og antallet prostituerte kan gi særlig troverdige indikasjoner over noen få år. Imidlertid ser vi at tendensen i årene fra 1877 og fremover er en sterk økning i antallet smittetilfeller. Det er også i denne perioden av nedgangstidene utover på 1870-tallet begynner å merkes blant "vanlige" folk. Oppgangstidene på 1880-tallet som Schiøtz viser til, var neppe av en slik betydning at det umiddelbart ville vise seg på forbruket til folk flest. Hun skiller klart mellom "lavkonjunktur" i 1878 og 1879, og "høykonjunktur" i årene 1881-82. Jeg vil påstå at hun gjør dette fordi dette er med på å bekrefte hennes hypotese om en sammenheng mellom konjunktursvingninger og antall prostituerte; dvs. at det i dårlige tider er slik at kvinner "må" prostituere seg, og at det i gode tider kryr av menn hvis første tanke er å bruke sin økede kjøpekraft på risikable utskeielser av seksuell art. Jeg finner denne tanken lite holdbar, siden hun legger for stor vekt på skarpe skiller mellom lav – og høykonjunktur, ettersom dette passer med de tallene for venerisk smitte og antall prostituerte som hun har tilgjengelig. Min påstand er at det å fastslå en årsakssammenheng her er for komplisert til at det lar seg gjøre på denne måten. For det første må det benyttes et mye bredere tallmateriale, og enkeltpersoners kjøpekraft må trekkes inn. I tillegg må forhold som under hvilke omstendigheter registreringen foregikk, veneriske sykdommers epidemiske karakter, hvilken kunnskap man hadde om sykdommene etc. tas med i betraktningen.²⁰⁵

Når dette er sagt, er det også viktig å nevne at den tilgjengelige statistikken ikke på noe måte er av en slik kvalitet at man kan trekke noen særlig troverdige slutninger ut av den. På et møte i Det Norske Medicinske Selskab i 1898 ble statistikken drøftet inngående. Det er forbausende å se at Aina Schiøtz i sin forskning har basert seg på tall som legges frem av Dr. Axel Holst i innledningsforedraget.²⁰⁶ Riktignok viser hun til at det kan være visse feilkilder i tallene, men hun hevder også at disse kan balansere hverandre, uten at hun kommer nærmere inn på begrunnelsen for denne påstanden, utover å antyde at tallet på de som var recidiviter og de som ikke ble registrert av statistikken, oppveier hverandre. Etter min oppfatning er dette en uvitenskapelig antagelse bygget på svært usikre forutsetninger.²⁰⁷ Hun skriver deretter følgende om tallene hun har benyttet; "...], gir den likevel et temmelig

²⁰⁵ Koren 2003 s. 34-35

²⁰⁶ Schiøtz 1977, s.131, samt Dr. Axel Holst, Med. Selskab, diskusjon høsten 1898, Kristiania 1899, s. 8.

²⁰⁷ Schiøtz 1977, s.130

tydelig bilde av svingningene [Schiøtz' understrekning] i utbredelsen av veneriske sykdommer frem til 1888.²⁰⁸ Etersom hun bygger en del konklusjoner omkring de økonomiske konjunktorene og prostitusjon på disse tallene, er det interessant å se på hva Dr. Holst selv mener. Han uttaler i innledningsforedraget bl.a. følgende om disse tallene:

”Nu – betvile disse tal, det bør heller ingen gjøre, al den stund enhver kan skaffe sig al ønskelig vished for, at de er fullstændig, at de er, hva vi kalder, rivende gale. For det første er nemlig tallene før 1888 for høye, d.e. tilstanden den gang var bedre, end de ”officielle” tall viser, og for det andre er tallene efter 1888 for lave, d.e. tilstanden har senere været verre, end tallene viser. Og hva mere er: ingen kan sige, hvor lavt tallene før 1888 bør bringes ned, og hvor høit tallene efter 1888 bør bringes op for at give et tilnærmelsesvis rigtig billede av forholdene ”.²⁰⁹

Videre i debatten redegjør Overlege Heiberg Hansteen for sin gjennomgang av de samme tallene, og feilkildene som kan ha påvirket disse. Han skriver;

”Jeg har for at gjøre mig en mening om værdien af den officielle statistikk over veneriske sygdomme i Kristiania og dennes store tal i 80-aarene gennemgaaet Rigshospitalets hudsygeafdelings protokoller for de sidste 20 aar og forsøgt at finde ud, hvilken rolle den feilkilde har spillet, som ligger i at ulcus molle blev regnet med til syfilis, at reciditiverne af de forskjellige veneriske sygdomme blev regnede for nye tilfælde, og i at udenbyes patienter, der af fremmede kommuners sundhedskommissioner blev indlagte i Rigshospitalet, blev regnede med i statistiken for Kristiania.”²¹⁰

Deretter kommer det en lengre forklaring og justering av tallene, hvor Hansteen så godt han kan korrigerer tallene for de nevnte forholdene. Han finner bl.a. at det for årene 1878 – 1882 var anmeldt i snitt 9,1 % for mange syfilistilfeller, vet at ulcus molle ble tatt for å være syfilis. Dette har betydning, ettersom syfilis var en invalidiserende og potensielt dødelig sykdom. Etersom tallene for de enkelte årene varierer mellom 20 % og 1,2 %, tilsier dette at tall for enkelte år kan ha store feil. Den store variasjonen i feilprosent gjør etter min oppfatning tallene ubrukelige også som indikasjon på trender eller epidemiske bølger, uten at også andre forhold trekkes inn. For de andre feilmulighetene varierer også tallene mye, eksempelvis er det store

²⁰⁸ Schiøtz 1977, s.130

²⁰⁹ Dr. Axel Holst, Med. Selskap, diskusjon høsten 1898, Kristiania 1899, s. 8.

²¹⁰ Heiberg Hansteen, Med. Selskap, diskusjon høsten 1898, Kristiania 1899, s. 11

feilmarginer hva recidiver angår. Her finner Hansteen at tallene varierer fra 42 recidiver på 152 nye tilfeller, ned til 6 recidiver på 182 tilfeller. Han konkluderer med at feilmarginene er store, men har ikke hatt muligheten til å gå igjennom samtlige protokoller for å se mer detaljert på saken. Når det gjelder den tredje faktoren, de utenbys pasientene som ble lagt inn som Kristianiaborgere, har han funnet at det av totalt 1387 pasienter var 190 utenbys fra. Han fastslår at tallene før 1888 er kraftig forhøyet som følge av disse feilene.²¹¹

Det er viktig å merke seg dette, ettersom Aina Schiøtz legger mye vekt på disse tallene, selv om hun ved gjennomgang av sine kilder må ha vært klar over at de ikke var holdbare. Holst uttaler jo spesifikt at tallene for første del av 1880-årene er særlig upålitelige. Det er akkurat disse tallene Schiøtz har brukt. Hennes konklusjon på avsnittet kan virke noe spesiell, og har vel neppe noen stor innvirkning på den felles erkjennelse vi forvalter omkring prostitusjonsspørsmålet. Hun skriver; "[..] med andre ord – en god del menn hadde omgang med prostituerte kvinner".²¹² Men bruken av tallene forteller etter min oppfatning en del om arbeidets metode og troverdighet.

Også andre kilder underbygger dette. Hansteen sier følgende i et av sine innlegg under debatten; "Jeg anser det for aldeles utvivlsomt at der i 80-aarene fra Rigshospitalet blev anmeldt henved 25 pct. Syfilis formeget. Den samme feil blev vistnok til dels gjort i de øvrige sygehuse og af privatlæger ude i byen. [...] "Årsaken til dette,[..]" hevder Hansteen videre, " [...] var at så vel syfilis, som gonoré ofte ble meldt på nytt, selv om det var recidiver. Man var på den tiden ikke klar over hvor hardnakkede og vanskelig kurerbare disse sykdommene var."²¹³

Skjebne

Det store antallet enslige kvinner var et byfenomen, og i landets tre største byer Kristiania, Trondheim og Bergen var det flere enslige kvinner i alle aldersgrupper, enn i noen annen norsk by. Gjennomsnittlig var det 110 kvinner pr. 100 menn i norske byer, mens det for Trondheims del – byen hvor ubalansen var størst – var det hele 116 kvinner pr. 100 menn.²¹⁴ Ved 45-års alder var hver femte bykvinne ugift,

²¹¹ Heiberg Hansteen, Med. Selskap, diskusjon høsten 1898, Kristiania 1899, s. 14

²¹² Schiøtz 1977, s. 133

²¹³ Heiberg Hansteen, Med. Selskap, diskusjon høsten 1898, Kristiania 1899, s. 108

²¹⁴ Aschehougs Norgeshistorie, bind 9, s. 20

mange var enker. Blant bykvinner over 55 var det godt under halvparten som var gift. Dette måtte få dramatiske konsekvenser i samfunn hvor det sosiale sikkerhetsnettet riktignok fantes og fungerte, men likevel bare tilbød overlevelse, men ikke livskvalitet, knapt nok verdighet. Samfunnet var bygget rundt ekteskap og eiendom. Hos kvinnene i byen fantes ofte ikke noen av delene.

Jeg vil senere argumentere for at Aina Schiøtz tar feil, når hun antar at tallet på utvandrede prostituerte var langt høyere enn det hun selv kommer frem til ved analyse av kvinnene i sin egen forskningspopulasjon. Tallene her viser at 5,5 % av de prostituerte utvandret.²¹⁵ Dette tallet må sees i sammenheng med at det er basert på en forskningspopulasjon på bare 55 personer, og at de som utvandret var oppgitt til 3 personer. Schiøtz hevder i sin oppgave at dette tallet antagelig er alt for lite, ettersom politilege Boeck i 1884 skrev at på 6 år hadde hele 71 av de prostituerte kvinnene utvandret til Amerika.²¹⁶ Dette er oppsiktsvekkende store tall, ettersom det i samme periode ble oppgitt at 28 giftet seg, og 16 døde. Altså ser vi at flere utvandret, enn døde i denne perioden. Imidlertid har ikke Schiøtz satt disse tallene i sammenheng ved å se på tallene for befolkningen for øvrig, og hennes antagelse om at de er større enn hva hun har kommet frem til, kan altså være feil. Ettersom Boeck oppgir disse tallene i 1884, og de gjelder for en femårsperiode, kan vi ved å finne gjennomsnittet for det antall kvinner som gikk til reglementering også få et innblikk i hvordan det gikk med kvinnene. Gjennomsnittet er 510 kvinner. Vi får således følgende prosenttall:

Anslag over antall utvandrede prostituerte.

Utvandret	71	4,64 %
Gift	28	1,83 %
Døde	16	1,05 %
Andre²¹⁷	1415	92,48 %
Sum	1530²¹⁸	100 %

Kilde: Schiøtz 1977, s. 149

²¹⁵ Schiøtz 1977, s.147

²¹⁶ Fra 1 januar 1879 til 31 desember 1884. Aina Schiøtz oppgir dette feilaktig til å være 5 år.

²¹⁷ Kvinner som fortsatte å gå til reglementering, eller som sluttet av andre årsaker, for eksempel overgang til annet arbeide.

²¹⁸ Dette tallet fremkommer ved at jeg har tatt gjennomsnittlig antall prostituerte i perioden (510) og korrigerer dette tallet for gjennomsnittlig antall år de prostituerte var registrert. Tallene jeg kommer frem til, er derfor svært omtrentlige, og er kun med på gi en indikasjon på forholdet mellom tallene til hhv. Boeck og Schiøtz. Gjennomsnittet er basert på opplysninger fra Boeck, hvor han mener at en gjennomsnittlig prostituert sto mellom 2 og 7 år i bransjen. Schiøtz 1877, s. 123 Jeg har derfor antatt en utskiftning av de prostituerte i løpet av 3 år, dvs. $3 \times 510 = 1530$.

Vi kan her se at det bare er mindre avvik fra de 5,5 % fremkommer i den forskningspopulasjonen som Schiøtz benytter. Vi må likevel ikke glemme de svakheter og feilmarginer som kan oppstå når man benytter seg at en såpass liten forskningspopulasjon. Det er derfor etter min mening riktigere her å legge vekt på Politilegens egne tall. Han hadde fulgt de prostituerte gjennom mange år, og kjente de godt, i tillegg til at han førte en meget nøyaktig statistikk. Resultatet vi da får, dvs. en gjennomsnittlig utvandring på ca. 4,64 % i året må samtidig sees i lys av at utvandringstilstanden kulminerte i denne perioden. Til sammenligning: mellom 1880 og 1883 utvandret 108.937²¹⁹ nordmenn, tilsvarende $\frac{3}{4}$ av fødselsoverskuddet. I prosent av den totale befolkningen i Norge på ca. 1,9 millioner, utgjorde den årlige utvandringen i snitt ca. 1,43 % av det totale innbyggerantallet hvert år. Om vi sammenligner de tallene Schiøtz selv har funnet, og de tall som Boeck oppgir, korrigerer ut fra mine egne beregninger som forutsetter en gjennomsnittlig utskiftning av den kontrollerte gruppen kvinner i løpet av 3 år, finner vi en relativ høy grad av samsvar. Schiøtz tar altså feil når hun på basis av Boecks tall sier at utvandringen må ha vært langt høyere. Imidlertid kan vi ikke uten videre avvise at dette var mulig, ettersom de skjulte prostituerte antagelig har hatt så vel bedre økonomiske, som menneskelige ressurser til å klare å gjennomføre en emigrasjon, enn hva den kontrollerte gruppen har.

For Trondheims del viser Astrid Witsøe at av i alt 50 kvinner, så utvandret 3 til Amerika og 5 til England. Dette skulle utgjøre 16 % av de prostituerte som utgjorde Witsøes forskningspopulasjon.²²⁰ Dette tallet er ekstremt høyt, men kan forklares delvis ved at hele fem kvinner utvandret til England – noe som var uvanlig for perioden og muligens kan forklares med lokale forhold. Holder vi disse utenfor, og konsentrerer oss om de 3 som utvandret til Amerika, ser vi at prosenten blir 6 %, altså svært nær de tall vi har kommet frem til for Kristianias vedkommende.

I Bergen har Bente Kopperdal i sin hovedoppgave ikke klart å få frem tall på hvor mange som utvandret, men hun oppgir et eksempel på en prostituert som etter en kort karriere (et år) som prostituert utvandret til USA, hvor hun i følge Kopperdals kilder ble et svært gudelig menneske, gift og med mange barn.²²¹

²¹⁹ http://www.ssb.no/emner/historisk_statistikk/aarbok/ht-020220-050.html, 14.07.2005

²²⁰ Witsøe 1983, s. 230

²²¹ Kopperdal 2003, s. 114

Oppsummering av kapittel 4

Drøftingen i kapittel 4 dekker mange forskjellige problemstillinger innenfor prostitusjonen i Kristiania på 1880-tallet. Å drøfte den feministiske sosialhistorien i lys av senere forskning og egne undersøkelser har da også vært hovedmålet med denne oppgaven. Temaet fortjener etter min oppfatning å bli løftet vekk fra det rent feministiske landskapet, og heller satt inn i et allment humanistisk perspektiv. En annen ting er de metodiske feil og mangler jeg mener å ha påvist. Å få påpekt og diskutert disse, oppfatter jeg som viktig. Jeg ser ikke bort fra at drøftingen til tider har kunnet nærme seg polemikk, noe jeg så fall beklager. Imidlertid vil dette – som så meget annet – ofte være avhengig av øyet som ser. Og ikke minst utgangspunktet. Så når Aina Schiøtz smeller til med raske konklusjoner om menn generelt, er det ikke til å komme bort fra at nivået på debatten faretruende kan bevege seg ut mot kanten av det akademisk tillatte. Derfor har jeg heller ingen andre ambisjoner med denne oppgaven, enn å diskutere en gammel hovedoppgave som i alt for mange år – og etter min mening, selvsagt – for lenge har fått råde grunnen nesten alene. Heldigvis for meg har det de siste årene blitt vist ny interesse for prostitusjonsforskningen. Jeg har dratt stor nytte av den forskningen i denne oppgaven, og håper at jeg har kunnet trekke paralleller mellom våre tre byer Kristiania, Trondheim og Bergen, som for leseren kan bidra til øket forståelse for feltet.

Uansett vil det stå igjen mange spørsmål omkring perioden. Som jeg har forsøkt å vise, er de tallene som vi for Kristianias del har lagt til grunn, temmelig usikre. For enkelte av dem, rent sagt tvilsomme. Det finnes for eksempel vesentlige spørsmål omkring den veneriske smitten som ble registrert. Jeg har forsøkt å belyse dette her. Den medisinske statistikken hadde store mangler, noe som ble behørig kommentert og forsøkt rettet under konferansen i Det Medicinske selskab i 1898. Man måtte likevel innrømme at statistikkene var usikre. Ettersom Schiøtz velger å bruke den feilaktige statistikken, hefter det etter min oppfatning mer enn normal tvil ved noen av hennes konklusjoner. Det har derfor vært nyttig å se på hva andre forskere har kommet frem til.

Aina Schiøtz stiller i sin konklusjon avslutningsvis spørsmålet hvem de prostituerte var. Hva var deres økonomiske og sosiale bakgrunn, foreldrestatus, oppvekstmiljø geografisk og yrkesmessig bakgrunn – alt sett i forhold til Kristianias

befolkning for øvrig. Dette svarer hun på i kapittel V i sin oppgave, og hun tar derfor bare for seg noen hovedpunkter i denne delen. Hun mente å finne at det hovedsakelig var kvinner fra arbeiderklassen som prostituerte seg, og at disse så ut til å ha manglet sosial stabilitet i oppveksten. Hun skriver at hun ikke har funnet grunnlag for å vurdere de prostituertes intelligens. Ei heller har hun funnet tilstrekkelige opplysninger om "forfører" til at hun har kunnet si noe om dennes sosiale status og under hvilken situasjon forførelsen foregikk. Imidlertid har dette opptatt flere av de som i denne oppgaven har bidratt med kildemateriale, og jeg mener selv å ha argumentert for at det foreligger tilstrekkelig med troverdige opplysninger til å kunne slå fast at de fleste kvinnene hadde debutert seksuelt sammen med gutter eller menn av egen klasse. Jeg vil drøfte noen av mytene i neste kapittel.

Kapittel 5: Myter

Strukturell tvang, virkelighet eller myte?

Den strukturelle tvangen er ofte benyttet av feministiske forskere som forklaring på en del forhold. Vi kan finne igjen dette hos Aina Schiøtz, når hun hevder at visitasjonsordningen hadde en hensikt, å beskytte menn, og at kvinner derfor ble kastet uhelbredet ut fra sykehusene,²²² eller når hun mener å vite at samfunnet skapte de prostituerte som mannssamfunnet trengte.²²³ Mot det patriarkalske samfunnet fremstilles kvinnes som hjelpsløs og uten egen vilje. I dette kapittelet vil jeg drøfte hvorvidt dette faktisk hadde rot i virkeligheten, eller er konstruert på grunnlag av politiske og kjønnsmessige fordommer. For å belyse dette, ser jeg på seksualhegemoniet, på samfunnets håndheving av lover og regler og økonomien, som på mange måter har potensial for strukturell undertrykkelse. Videre ser jeg på hvorvidt det foreligger forutbestemmende faktorer – predisposing factors – som skulle tilsi at noen nærmest var dømt til å havne i prostitusjon. Til slutt i kapittel 5 tar jeg for meg en av de mest seiglivede mytene, myten jeg har valgt å kalle ”Myten om forføreren og den ugifte mor.”

Seksualmoralen – noen betydning for prostitusjonen?

Den victorianske seksualmoralen er ikke til å komme utenom når prostitusjonsfenomenet i siste halvdel av attenhundretallet diskuteres. I boka *Prostitution and Victorian Society* skriver historikeren Judith R Walkowitz følgende om dette:

Since that time, the study of Victorian sexuality has been refined in a number of ways. Critics have challenged the assumption of a unitary, Victorian culture and single, repressive standard of sexuality. Others have questioned how precisely sexual prescription translated into behaviour. Historians of women, in particular have taken exception to the exclusively negative image of women – as subordinated, silent victims of male sexual abuse (...).²²⁴

Så langt Walkowitz' tanker fra begynnelsen på 1980-tallet, da hennes forskning ble satt ned på papiret i form av ovennevnte bok. Det bør være klart for de fleste at det i

²²² Schiøtz 1977, s. 134

²²³ Schiøtz 1977, s. 179

²²⁴ Walkowitz 1980, s. vii

denne perioden var et skille mellom seksuell ideologi og strukturell praksis. Ikke minst byutviklingen og den store tilstrømningen av arbeidere fra distriktene, trangboddheten, den høye giftemålsalderen og overskuddet av kvinner – sammen med underskudd av kvinnearbeidsplasser innen industrien – er alle sammen momenter som må tas med i betraktningen. Jeg kommer da også tilbake til flere av disse i forskjellige sammenhenger i denne oppgaven. Vi hadde en arbeiderklasse som i utgangspunktet hadde brakt med seg egne normer, og som tilpasset disse til den nye livssituasjonen i byen. Vi hadde ungdom, som tidlig var revet løs fra de strukturer og nettverk som kunne tilby felleskap og moralsk veiledning. Derimot var de overlatt til et arbeidsmarked som uten å overdrive kunne betraktes som umenneskelig, sett med dagens øyne. Og vi hadde menneskets iboende ønske om å bli akseptert, om å bli elsket og om å stifte familie. Så man tilpasset seg de endrede forutsetningene. Men denne tilpasningen medførte blant annet at et stort antall barn ble født utenfor ekteskap. I Kristiania i 1881 ble ikke mindre enn 14 % født som "uekte".²²⁵ Noe som i og for seg ikke var noe nytt, det var født mange barn utenfor ekteskap tidligere også, men det var sammen med de andre faktorene at spørsmålet fikk ny aktualitet. Særlig med fremveksten av sedelighetsforeningene på 1870 og -80 – tallet ble arbeiderklassens moral tatt opp som et problem. Det var borgerskapets kvinner og menn som frembar klagene, moral var primært et klassespørsmål, men også et kjønsspørsmål, avhengig av hvilket ståsted betrakteren hadde.

Aina Schiøtz er av en litt annen oppfatning enn Walkowitz når det gjelder dette, der hun i oppsummeringen av sitt arbeid skriver følgende;

Men samtidig som mannssamfunnet trengte de prostituerte, så satte det også enorme restriksjoner for deres virksomhet – (for å rettferdiggjøre sine handlinger) – ved hjelp av lover og forordninger som fratok kvinnene så godt som alle rettigheter.²²⁶

Interessant nok gjør Schiøtz seg her skyldig i noe av det samme hun beskylder mannssamfunnet for; å frata kvinnene sitt egenverd og sin frie vilje. Som det fremgår over, er det akkurat dette som Walkowitz griper fatt i. Schiøtz' hypotese går altså ut på å demonstrere hvorledes de prostituerte er redskaper for et mannssamfunn som kynisk sørger for å instrumentalisere kjønnslivet slik at menn skal kunne bli drenert for sine kroppsvesker på en mest mulig risikofri måte, og hun stiller seg etter min

²²⁵ Fra Schiøtz 1977, s. 38, tatt fra "Beretning om Folkemængden og Sundhedstilstanden i Christiania i Aaret 1881", Chr. 1889

²²⁶ Schiøtz 1977, s.179

oppfatning derfor i myteskapernes falanks. Jeg vil påstå at bildet nok er noe mer komplisert enn hva Schiøtz – og for den saks skyld Witsø – hevder. Sistnevnte finner det nødvendig å fremlegge *bevis* for at det faktisk forekom delte oppfatninger omkring det hun betegner som ”den herskende dobbeltmoralen”.²²⁷

Schiøtz’ har derimot en mer innsiktsfull analyse, selv om den etter min oppfatning er for mye preget av feministiske holdninger, og for lite av de resultatene hun faktisk kommer frem til i sin egen oppgave. Hun spør innledningsvis om datidens moral kunne føre til at kvinner ble prostituerte. Hun nevner Elias Berendorfs hypotese om at det først og fremst var borgerskapet og embedsstanden som den offisielle kjønnsmoralen rettet seg inn mot.²²⁸ Så påpeker hun at mange som kjente til disse reglene, faktisk benyttet seg av prostituerte, hvilket er utvilsomt. Men spørsmålet er hvor interessant akkurat dette er når man forsøker å forstå prostitusjonen. Som Schiøtz påpeker, kan det virke som om arbeiderklassen hadde et annet forhold til seksualmoral enn borgerskapet.²²⁹ Antallet ”uektefødte” barn skulle gi en viss antydning om den høye giftemålsalderen, og for den saks skyld det faktum at det var mange kvinner som aldri ble gift. Dette forteller oss at det var en aktiv seksualitet blant ugifte, heller enn det motsatte. Det var stor toleranse for ”lausunger”. Schiøtz antyder deretter at borgerskapets menn lettere kunne oppnå sex med arbeiderklassens kvinner, som i tillegg ble smigret av å bli oppvartet av ”fine” herrer. Så var det opp til debattantene å fremstille dette naturens mysterium, at hunnen gjerne lar seg lokke av fargerike hanner. Noen mente den formuende klasse lokket og forførte de uskyldige døtre av folket, mens andre igjen så på kvinnen generelt som opphavet til all synd, og av alle disse bedårende, men farlige vesener var nettopp arbeiderkvinnen den verste, med sin mangel på moralsk stamina. Utover på 1880-tallet var debatten høylydt, uten at den nødvendigvis ble mer presis av den grunn. Snarere tvert i mot. Og det faktum at mange av de ivrigste debattantene hadde en vikarierende agenda for å kreve at reglementeringen av de prostituerte ble opphevet, kan vel best illustreres ved tausheten etter 1888. Prostitusjonen fortsatte som før, de prostituerte var gjerne de samme, men moralistene holdt stort sett inne. Debatten var overlatt til legestanden.²³⁰

²²⁷ Witsø 1983, s. 25

²²⁸ Schiøtz 1977, s. 75

²²⁹ Schiøtz 1977, s. 77

²³⁰ Melby 1977, s.138

Jeg har overfor diskutert spørsmålet om ”forføreren”, hans stilling og eventuelle hensikter, og antar at dette temaet er tilstrekkelig behandlet der. Begrepet ”forfører” i kildene kan i våre ører muligens gi et feil bilde, når det er tatt ut av sin sammenheng. Det som er interessant med dette er imidlertid at Schiøtz viser til Boecks analyse, hvor han viser at bare 2 % av de jentene han har intervjuet, ikke har ”falt” ved menn fra sin egen samfunnsklasse. Uansett er det altså verdt å minne om det betydelige antall som hvert år fikk barn utenfor ekteskap. Det er ikke vist at disse endte som prostituerte – det var i det hele tatt et fåtall som hadde barn når de startet sin prostitusjonskarriere. Men de var gjerne unge.²³¹ Og de var nok ”falt”, uten at dette hadde fått konsekvenser i form av barn. Derimot var det helt andre årsaker til at kvinnene prostituerte seg, blant annet at de hadde venninner eller søstere som drev i samme bransje, og derfor fikk inntrykk av at prostitusjon var en enkel måte å oppnå goder. Om ikke det ga sosial mobilitet, ga det i hvert fall materielle goder man neppe hadde kunne oppnå på annet vis. Dette drøfter jeg nærmere nedenfor.

Schiøtz forsøker å overbevise oss om at så vel Boeck, som Omsted bløffer når de hevder at kvinnene ”falt” ved en av sin egen klasse.²³² Om det å få barn utenfor ekteskap, og om hvem som gjorde jentene gravide, kunne være en faktor som drev kvinner ut i prostitusjon, skriver hun følgende, idet hun i mangel av noe annet viser til skjønnlitteraturen:

”[...] Uttallige ganger dukket borgerskapets menns hensynsløse og råde ”forbruk” og seksuelle utnyttelse av unge arbeiderkvinner opp. De gjorde dem gravide, sa dem opp fra deres stillinger – gjerne forbundet med utbetaling av en viss sum penger som e skulle greie seg på, eller en tredjemann ble betalt for å påta eg farskapet. (Jfr. for eksempel Ibsens Gjenganere, Amalie Skrams Constanse Ring, Kiellands Else, en julefortælling, Chr. Kroghs Albertine og Karen Sundts Arbeiderliv”²³³

Som vi har sett, fikk mange kvinner i Kristiania barn uten å være gift, noe som tyder på at seksualmoralen blant arbeiderklassen lå langt fra borgerskapets. I Kristiania²³⁴ lå som nevnt gjennomsnittet for uekte fødte barn på 14 %, et betydelig antall kvinner måtte klare seg gjennom hverdagen på egen hånd. Var hennes skjebne da forseglet? Måtte hun selge kroppen sin for å overleve? Lite tyder som sagt på det. I Evy Helen Gaards hovedoppgave finner vi interessante tall når hun redegjør for boforholdene til fabrikkarbeiderskene. Av 58 kvinner på et av spinneriene i hennes

²³¹ Kopperdal 2003 s. 73, Schiøtz 1977 s. 71, Pedersen 2000 s. 49

²³² Schiøtz 1977, s. 81

²³³ Schiøtz 1977, s. 81

²³⁴ Se overfor i dette kapitlet

undersøkelse, var samtlige mødre. De fleste av disse hadde etablert seg svært nær fabrikken. Av de som bodde nærmest – innenfor 5 minutters avstand – var 20 av 41 kvinner ugifte mødre. Totalt var 30 av 58 kvinner (mødre) ugifte.²³⁵ Disse kvinnene hadde altså innrettet seg slik at de kunne ha arbeide, samtidig som de i pausene kunne se til barna. Middagspausen midt på dagen var på en time, og dette ga visse muligheter. Lønnsmessig var det også slik at disse kvinnene kunne klare seg. Lønningene i spinneriene var ikke vesentlig lavere for kvinner, enn for menn i samme stilling,²³⁶ men nivået generelt var lavt ettersom det dreide seg om en arbeidsplass som vesentlig sysselsatte kvinner. Jeg tar for meg dette mer i detalj i kapittelet om økonomi.

Samfunnets kontrollapparat som årsak til prostitusjon.

Ettersom en redegjørelse for den lovgivning og rettspraksis som lå til grunn for reglementeringen før 1888, og kontrollen av de prostituerte etter 1888, faller utenfor min analyse, og dette dessuten er meget godt redegjort for i Aina Schiøtz' oppgave, vil jeg ikke komme nærmere inn på dette her. Schiøtz bruker mye av kapittelet til å klargjøre forholdene omkring selve visitasjonen, noe jeg heller ikke vil se nærmere på, utover å etterprøve enkelte rent kvalitative påstander omkring effektene av denne kontrollen.

I sitt kapittel om lovgivning og rettspraksis tar Schiøtz også for seg et av abolisjonistenes hovedargumenter, nemlig det at kvinnenens registrering hos politiet kunne være en årsak til økt prostitusjon, fordi de fikk sin naturlige "bluferdighet" ødelagt, og etter dette ikke klarte å komme tilbake til samfunnet igjen.²³⁷ Politiet ble beskyldt for vilkårlig opptreden og for å drive kvinner ut i prostitusjon. Schiøtz hevder følgende, "Ved inngangen til 1870-åra hadde altså politiet fullstendig myndighet over de prostituerte, og kvinnene var utsatt for betydelig vilkårlighet og mangelfull rettssikkerhet".²³⁸ Dette fastslår hun, uten å underbygge det videre. Videre i kapittelet viser hun til Sundhedsdirektør Ustvedts redegjørelse under en diskusjon i det Norske Medicinske Selskab i 1898, 10 år etter at reglementeringen

²³⁵ Gaard 1977 s. 90

²³⁶ Gaard 1977 s. 113

²³⁷ Schiøtz 1977, s. 96

²³⁸ Schiøtz 1977, s. 98

ble opphevet.²³⁹ Hans beskrivelse av en mulig prosess med innkalling av en mistenkt kvinne, via advarsel, mulig visitasjon etc. blir brukt som kilde for hvordan reglementeringen foregikk. Ustvedt betoner kvinnens frie valg og tar også høyde for at mennesket er svakt, og lett faller for fristelsen til å fortsette å tjene lettvinde penger på prostitusjon.

Her forsømmer Schiøtz seg etter min mening litt, når hun i sitatet fra Ustvedts innlegg utelater følgende setning, i mellom setningen "Hvem skal indkalles? og "[...] maa man have en bestemt mistanke til vedkommende. [...]"²⁴⁰ Her sier Ustvedt klart at det dreier seg om de som er mistenkt for erhvervsmessig utukt. "Hvem skal indkaldes? Alle kvinder, som gaar paa gaden og taler til en mand? Jeg har allerede svaret paa det, da jeg sagde, at den erhvervsmessige utugt er den basis, hvorpaa man opererer, man maa først have en bestemt mistanke til vedkommende, og for at anstille undersøgelser herom, trenger man politiet".²⁴¹

Senere i kapitlet hevder Schiøtz at visitasjonsordningens forsvarere benektet at den på noe vis virket ødeleggende på kvinnens "bluferdighet" eller hennes evne til å senere kunne reise seg.²⁴² Hun underbygger ikke denne påstanden, som hun for øvrig tar feil i. Sannheten er at det fremkom innvendinger også blant tilhengerne av visitasjonen. Klaveness skriver for eksempel følgende;

"Det forekommer mig, at der legges for stor vægt paa, at kvindens bluferdighed krænkes ved undersøgelsen; der anføres endog, at piger er blevne skjøge, fordi de er bleven saa oprørte, fortvivlede og nedtrykte ved denne forfærdelige begivenhed; det er dog kun teori og der er intet bevis ført; naar man ved indkaldelsen gaar frem paa den maade, jeg nævnte kan der ingen saadan fare være og saameget mindre nu, da undersøgelsen kan blive foretaget af kvindelige læger. En enkelt undersøgelse er ikke nedværdigende, men en regelmæssig gjentagelse maa nok siges at være det".²⁴³

Men Ustvedt går også langt i å kreve reglementering for menn.:

"Skulde man imidlertid ogsaa kunne finde en praktikabel form for en indskreven ligeovenfor de værste af de mest usædelige mend, vil, som sagt, visselig enhver reglementarist yde en saadan indskrivning sin fulde tilslutning [...]"²⁴⁴

²³⁹ Schiøtz 1977, s.101

²⁴⁰ Schiøtz 1977, s.101

²⁴¹ Dr. Ustvedt, Diskussion i Det norske Med. Selskab 1898, Kristiania 1899, s.73

²⁴² Schiøtz 1977, s.102.

²⁴³ Dr. Ustvedt, Diskussion i Det norske Med. Selskab 1898, Kristiania 1899, s. 74-75

²⁴⁴ Dr. Ustvedt, Diskussion i Det norske Med. Selskab 1898, Kristiania 1899, s. 174

Flere andre av debattantene har også sine betenkeligheter. Greve uttrykker sin bekymring for de prostituerte kvinnene på denne måten:

”Her har vært talt haarde ord om de kvinder, som gaar hen og bliver horer, og sandt er det, de er dels ved egen skyld, dels ved andres, dels ved forholdenes magt blevet, mange av dem, rene udskud blant menneskene. Men er da de, som bruger dem, som smitter og smittes, saa meget bedre? [...] Lad der blive handlet mod disse forvildede og vildledte kvinder, som vi vilde, der skulde handles mod vore egne; det er min overbevisning, at vi skal da kunne med nogenlunde ro se denne sags fremtidige udvikling imøde”.²⁴⁵

Om bruk av innsettelse på arbeidsanstalten skriver Schiøtz at ” Til stadighet ble jentene puttet inn på Arbeidsanstalten, uten lov og dom og med hjemmel i fattiglovens § 61.”²⁴⁶ Nå må jeg innrømme at jeg synes denne setningen i seg selv inneholder en logisk brist, ettersom den motsier seg selv; innsettelsen på arbeidsanstalten var ikke straff, men tvangsforvaring av løsgjengere hjemlet nettopp i den nevnte lovparagrafen. Prostitusjon var ikke i seg selv nok til å bli satt inn på arbeidsanstalten, det var andre forhold som tilsa en slik reaksjon, vanligvis gateuorden, fyll og bråk. Schiøtz viser selv til dette.²⁴⁷ Om man tar bredden i prostitusjonsmiljøet i betraktning, er det ikke urimelig at kombinasjonen drukkenskap, kriminalitet og gateuro går hånd i hånd med salg av sex hos enkelte depriverte eksistenser. Men dette er bare en liten del av bildet, og når Schiøtz som vist påstår at jentene ”til stadighet” ble puttet inn uten lov og dom, er dette ikke riktig for de fleste av de prostituertes del. Hun skriver selv i kapittel IX - Skjebne - ²⁴⁸ om de prostituerte på arbeidsanstalten. Av 66 kvinnelige ”tvangslem” var 20 ”nuværende puelle publica”, mens 24 var ”forhenværende puella publica”. Tilfeldigvis finnes det for 1875 ingen opplysninger om antall prostituerte, men om vi regner med at det var rundt 500 prostituerte i Kristiania det året, finner vi at det altså dreier seg om ca. 4 % av de aktive prostituerte som befant seg på Mangelsgaarden. ²⁴⁹ Men av forskningspopulasjonen på 103 prostituerte som hun selv arbeider med, klarer hun kun å finne igjen 2 av kvinnene.²⁵⁰ Sett i lys av dette vil jeg hevde at det er urimelig å påstå som Schiøtz gjør, at jentene ”til stadighet ble puttet inn på arbeidsanstalten uten lov og dom.”²⁵¹ Faktum er, og den relativt korte gjennomsnittstiden de fleste

²⁴⁵ Dr. Ustvedt, Diskussion i Det norske Med. Selskab 1898, Kristiania 1899, s. 174

²⁴⁶ Schiøtz 1977, s. 104

²⁴⁷ Schiøtz 1977, s. 105

²⁴⁸ Schiøtz 1977, s. 145

²⁴⁹ Schiøtz 1977, s. 164

²⁵⁰ Schiøtz 1977, s. 145

²⁵¹ Schiøtz 1977, s. 105

drev med prostitusjon tatt i betraktning, at de aller fleste prostituerte aldri så innsiden av Mangelsgaarden.

Schiøtz stiller store krav til Boeck, når hun bruker plass på å påpeke at han ” [...] nevnte ikke at den store forskjell på fattig og rik, på kvinne og mann, når det gjaldt oppdragelse, utdannelse, arbeide, lønninger og moral, kunne være utslagsgivende for at kvinner prostituerte seg. I det hele tatt får vi inntrykk av at det stort sett var kvinnens eget og frie valg om hun ønsket å leve av prostitusjon”.²⁵² Aina Schiøtz går her svært langt i å hevde at årsaken til at kvinner prostituerte seg, var rent strukturelle, og at frie valg ikke hadde noe med saken å gjøre. Dette inntrykket forsterkes, idet hun så skriver ”Hans oppgave var å beskytte mannen for ubehagelige sykdommer, den ærbare kvinnens dyd og den borgerlige familiens lykke. Et resultat av dette var kanskje at han bevisst eller ubevisst [Schiøtz’ understrekning] direkte skjulte viktige opplysninger om de prostituerte.”²⁵³

Avslutningsvis for oppgavens første del skriver hun følgende:

”Med en restriktiv og kvinnefiendtlig seksualmoral lå forholdene svært godt til rette for prostitusjon. Og sist men ikke minst måtte de sosiale og økonomiske forhold arbeiderklassekvinner levde under, føre til at noen ikke klarte de harde krav som samfunnet forlangte både m.h.t. fysisk og psykisk styrke.”²⁵⁴

Jeg kan vanskelig gå god for denne påstanden, etter å ha analysert Schiøtz’ argumenter og satt disse opp mot nyere forskning, egne funn og det jeg vil velge å kalle normal kritisk sans. Med så mange mennesker, så store tall og en så dynamisk og utfordrende økonomisk og sosial situasjon som nye og gamle Kristianiaborgere levde under på slutten av attenhundretallet, vil mye være mulig å finne som årsak til de meste. Nøkkelordet er frekvens. Når kan man si at noe er årsak til et fenomen som for eksempel prostitusjonen? Antagelig er det like mange årsaker til at man prostituerer seg, som det er prostituerte. Dette gjenspeiles da også i de avhørene som politiet og politilegen gjorde av de prostituerte. Men fellestrekk finnes. Nå er det jo et faktum at prostitusjonsfenomenet fremdeles i aller høyeste grad er med oss. Det diskuteres og engasjerer kanskje ikke like mye som i 1888, men det er fremdeles jenter som prostituerer seg fordi de er rusavhengige. Noen prostituerer seg av

²⁵² Schiøtz 1977, s. 85

²⁵³ Schiøtz 1977, s. 85

²⁵⁴ Schiøtz 1977, s. 175

økonomiske årsaker, men andre blir tvunget. Nå, som da, er det svært få som vil hevde at de prostituerer seg av ren nød, og at de ikke har alternativer.

Økonomien

En kvinne tjente vanligvis mindre enn menn på 1880-tallet, også de som hadde tilsvarende arbeid, for eksempel på fabrikk. Hushjelper og sypiker, som til sammen representerte omtrent 70 % av kvinnearbeidsplassene,²⁵⁵ tjente ofte dårlig, og resultatet var at om man skulle opprettholde livet, ble dagene lange. Å opprettholde et liv utover eksistensminimum, var vanskelig, selv med betydelig innsats. Politilege Boeck skriver følgende:

”Sypiger, som ikke er saa dygtige, at de ved sit Arbeide kan tjene mer end ½ krone til 80 øre daglig, og som derfor skaffer sig Extra Fortjeneste ved at følge Herrer hjem, naar de gaar fra sit Etablissement.”²⁵⁶

Ettersom det fortrinnsvis var ugifte kvinner som var i arbeide – Schiøtz oppgir at av 14926 yrkesaktive kvinner over 15 år, var det bare 6-700 gifte – hevder hun også at det måtte finnes et betydelig antall ugifte arbeidsledige, hun anslår dette til ca. 7000.²⁵⁷ Til tross for dette, går hun ikke så langt som til å hevde at det var arbeidsløshet – eller rettere sagt manglende inntekt - som tvang kvinnene til prostitusjon. Derimot viser hun til Boeck, som i et annet avsnitt avviser at de fleste kvinnene prostituerte seg på grunn av direkte nød.²⁵⁸ Den logiske slutningen vi kan trekke av dette, vil jeg hevde er at det var økonomiske faktorer som ofte var årsaken til at kvinnene prostituerte seg, men ikke økonomisk nød. Som vi har sett, var fattigkassen et tilbud for de som av en eller annen grunn ikke klarte å oppbære en inntekt som var tilstrekkelig til livets opphold. At dette systemet fungerte, bekrefter også Thingsrud når han viser til det store antall mennesker i Kristiania som fikk faste bidrag av Kristiania fattigvesen.²⁵⁹ Hjelpen fra fattigkassen var ikke overdådig, den kunne være vanskelig å få, men man berget livet. Helge Refsum og Fartein Valen-Sendstad har henholdsvis i 1940 og 1953 påpekt at påfallende få av de prostituerte kvinnene så ut til å ha prostituert seg av ren økonomisk nød. De mente å påvise at

²⁵⁵ Schiøtz 1977, s. 66, tabell 10

²⁵⁶ Boeck 1881, s. 37, gjengitt etter Schiøtz 1977, s. 69

²⁵⁷ Schiøtz 1977, s. 70

²⁵⁸ Schiøtz 1977, s. 70

²⁵⁹ Thingsrud 2003, s. 3

dårlige hjem og fattigdom hadde liten betydning for om man endte som prostituert, eller ikke.²⁶⁰ Implisitt i dette er etter min oppfatning at Schiøtz går langt i å avvise den økonomiske faktor som utslagsgivende for at kvinner engasjerte seg i prostitusjon. I stedet hevder hun at det var samfunnsstrukturen, altså patriarkatet – som hadde skylden, når hun skriver

”Systemet krevde slike kvinner, og måtte derfor også skape dem. Dette ble gjort gjennom de vilkår særlig arbeiderkvinner ble budt – vilkår som var så harde at de svakeste ikke klarte å oppfylle dem. Prostitusjon var så en nødvendig løsning – for at menn skulle få utløsning for sin seksualdrift – og for at de ærbare kvinnene ”uten” seksualdrift skulle få gå i fred. [...]”²⁶¹

At ønsket om lett-tjente penger og et bedre liv enn hva tilgjengelig arbeid kunne gi var utslagsgivende for at mange prostituerte seg, kan underbygges ved å vise til forskning som er gjort på prostitusjon i vår egen tid. Som en av fire forklaringer på hvorfor kvinner prostituerer seg, skriver Mai-Len Skilbrei følgende;

”For det første har jeg i denne oppgaven vist at de studiprostituertes vei inn i prostitusjonen innebærer en gradvis forskyvning av grenser. Jobber i nærheten av prostitusjon innebærer press i retning av prostitusjonsdebut, blant annet fordi de får anledning og innblikk i muligheten. En viktig del av denne prosessen er at normer i miljøet som går på prostitusjonsformens legitimitet blir overført til dem gjennom denne kontakten.”²⁶²

Det kan synes som om det er enklere å prostituere seg, om man kjenner noen som livnærer seg på prostitusjon. Dette er da også et av Kroghs hovedpoenger i *”Albertine”*, hvis søster tjente gode penger på salg av sex, og levde et liv i grell kontrast til stakkars Albertines slitsomme hverdag. Krogh gjør det da også klart at Albertine står overfor store fristelser og må ta et moralsk valg. På den annen side, beskriver han også hvordan hun, til tross for sin moral, faller som offer for et system som så å si driver henne utfor stupet, når hun et øyeblikk vakler på kanten. Skilbrei viser også hvordan arbeiderklassekvinnens muligheter i forhold til utdanning og yrke setter dem i en sårbar posisjon på arbeidsmarkedet, og at økonomisk gevinst som mål for arbeide – i motsetning til for eksempel selvrealisering eller karriere - bidrar til at det legitime arbeidsmarkedet vurderes som et dårligere alternativ enn prostitusjon. Dette burde også gjelde for de prostituerte på slutten av attenhundretallet. Arbeidsmarkedet var enda dårligere, og om man fikk jobb, var

²⁶⁰ Schiøtz 1977, s. 18

²⁶¹ Schiøtz 1977, s. 179

²⁶² Skilbrei 1996, s. 118

betalingen elendig i forhold til hva man kunne tjene som prostituert. Skilbrei skriver videre:

”For det fjerde har jeg vist at arbeideklassekvinnens forhold til forbruk kan bidra til en forklaring på prostitusjonsdebut. Dette fordi økonomiske oppvekstforhold og klassekulturelle prioriteringer setter dem i en utsatt posisjon i forhold til forbrukspress. Siden diskrepansen mellom det de ønsker seg og det de kan få på det legitime arbeidsmarkedet blir stor, fremstår prostitusjon som et bedre alternativ enn det ellers ville. [...]” ²⁶³

Om vi ser på vilkårene til fabrikkjentene i 1880-årene, så viser disse at de – til tross for lave lønninger – kunne klare seg, men at det var på et eksistensminimum, og krevde mye slit. Allikevel tilhørte disse de mest privilegerte, de hadde arbeid og en inntekt de kunne leve av. De var ikke bare sypikene som satt i trange kår.

Lønningene i spinneriene var ikke vesentlig lavere for kvinner, enn for menn i samme stilling,²⁶⁴ men nivået generelt var lavt ettersom det dreide seg om en arbeidsplass som vesentlig sysselsatte kvinner. Gaard viser også hvordan kvinnene gjerne arbeidet lengre dager enn menn i tilsvarende jobber, og dessuten at gjennomtrekken hos den mannlige delen av staben var høy. Om man spør seg om det var mulig for en kvinne - en alenemor - å klare seg på den lønna hun hadde som fabrikkarbeider, var svaret ja. Generelt tjente de ufaglærte fabrikkarbeiderne svært dårlig, og det var verre for en mann å fø en familie, enn det var for en kvinne å klare seg alene, selv om hun hadde et barn.²⁶⁵ Ettersom kostnadene til mat utgjorde en vesentlig del av familiens budsjett, ifølge Eilert Sundts kjente ukeregnskap for en arbeiderfamilie høsten 1869, gikk hele 52 % av de daglige utgiftene for en familie på fem, til mat.²⁶⁶ Det ligger i dette at et hushold på en voksen og ett barn kunne klare seg med en del mindre inntekt enn familieforsørgeren måtte ha. Dette var da også tanken bak de lave kvinnelønningene, en kvinne forutsattes å slutte i jobben når hun ble gift. Men fabrikkarbeide var et alternativ for en enslig kvinne, med eller uten barn, i den grad det fantes arbeidsplasser. Det var det konjunktorene som avgjorde, og disse svingte.

På bakgrunn av dette vil jeg hevde at feministen Aina Schiøtz har et problem, når hun forsøker å forklare sin påstand om at det var samfunnssystemet som tvang kvinner inn i prostitusjon.²⁶⁷ Nyere forskning – og også tidligere, om man har villet se den – har i stor grad bygget opp under synet på prostitusjonsinntreden som et

²⁶³ Skilbrei 1996, s. 118

²⁶⁴ Skilbrei 1996, s. 113

²⁶⁵ Gaard 1977, s. 122

²⁶⁶ Gaard 1977, s. 122

²⁶⁷ Schiøtz 1977, s. 179

bevisst valg, ofte etter rene økonomiske betraktninger.²⁶⁸ Kanskje av individer med et dårlig utgangspunkt når det gjelder å foreta etisk og moralske avveininger, men likevel et bevisst valg. Ved å ta betalt for sex kunne en ung kvinne opprettholde en inntekt som ingen tjenestepike eller sydame kunne drømme om å komme i nærheten av, uansett hvor hardt hun arbeidet. Dette viser også forskningen til Astrid Witsø, hvor hun i sin konklusjon hevder at det var mangelen på kvinnearbeidsplasser, en høy giftealder og arbeiderklassebakgrunn som var de viktigste årsakene til at kvinner prostituerte seg. Arbeiderklassebakgrunn spiller etter min oppfatning inn, fordi det var fra denne klassen de aller fleste kvinner ble rekruttert. Årsaken til dette er svært sammensatt, og drøftes på forskjellige steder i min oppgave. Høy giftealder – og mulighetene for ikke å bli gift i det hele tatt, er selvsagt, ettersom det kun var ytterst sjelden at prostituerte var gift. At det var mangelen på kvinnearbeidsplasser som skulle være årsaken, må først utdypes ved å vise til at Witsø med dette sikter til at dette medførte økonomisk nød.²⁶⁹ Dette har jeg forsøkt å imøtegå over. Mye tyder på at fattigdom ikke hadde noen direkte sammenheng med det valg enkelte kvinner tok når de valgte å prostituere seg. Tvert om; hvis vi kaster et blikk på Skilbreis forskning, konkluderer hun nettopp med at fattigdom ikke spiller noen rolle, men at penger i høyeste grad gjør.²⁷⁰ Det er kvinnenenes forhold til forbruk som fremheves, økonomiske oppvekstforhold og særlig klassekulturelle prioriteringer setter kvinnene i en utsatt situasjon i forhold til forbrukspress. Siden diskrepansen mellom det de ønsker seg, og det de kan få på det legitime arbeidsmarkedet blir stor, skriver Skilbrei, fremstår prostitusjon som et bedre alternativ enn det ellers ville.²⁷¹

Predisposing factors²⁷²

Var det så andre faktorer i de prostituertes bakgrunn eller oppvekst som kunne være med på å forklare at de havnet i prostitusjon, utover dem jeg allerede har drøftet; økonomi og påvirkning fra andre i familie eller omgangskrets? Altså det som de amerikanske forskerne Harry Benjamin og R.E.L. Masters kalte "predisposing factors",²⁷³ og som har blitt grundig testet i de tre hovedoppgavene jeg drøfter?²⁷⁴

²⁶⁸ Kopperdal 2003, s.117, Pedersen 1999, s. 140

²⁶⁹ Witsø 1983, s. 238

²⁷⁰ Skilbrei 1996, s. 118

²⁷¹ Skilbrei 1996, s. 118

²⁷² Begrepet brukes i sin engelske versjon av bl.a. Schiøtz, og jeg velger derfor også å benytte det her.

²⁷³ Schiøtz 1977, s. 47, 48

En rekke faktorer blir analysert, men forskjellig kildemateriale hindrer de tre forskerne i å finne enhetlige resultater.

Aina Schiøtz hevder at "predisposing factors" har en meget stor plass blant de årsaker som bidrar til at kvinner prostituerer seg.²⁷⁵ Hun behandler dette emnet kort, men er desto sikrere i sin konklusjon når hun skriver at "Etter dette synes teorien om "predisposing factors" i virkeligheten å ha en meget stor plass i årsaks-komplekset".²⁷⁶ Hun mener med dette å vise tilbake til de resultatene omkring arbeiderfamilienes fattigdom og sosiale nød, som hun hevdet var avgjørende for at så mange arbeiderkvinner ble prostituerte. Hun skriver at hun har funnet at 39 (75 %) av 52 jenter har vokst opp under forhold som på en eller annen måte var avvikende fra et normalt familiemønster med en utearbeidende far og en hjemmeværende mor. Svakheten ved dette resonnementet er at hun ikke dokumenterer under hvilke familieforhold jentene innen samme gruppe som ikke prostituerte seg, vokste opp under. Derfor kan hun heller ikke avgjøre hvorvidt de mulige avvikene fra et normalt familiemønster i større grad har påvirket de som ble prostituerte, enn de som ikke ble det, men som vokste opp under samme betingelser. På grunnlag av dette vil jeg påstå at påstanden ikke er tilstrekkelig underbygget til at den kan tillegges betydelig vekt.

Witsø er også inne på forutbestemmende faktorer som mulig forklaring på prostitusjon, men heller ikke her er det tilstrekkelig tallgrunnlag. Hun viser til at en av jentene skal ha vært utsatt for seksuelle overgrep, og at Liv Finstad i sin forskning mener at dette under ellers like forhold kan ha betydning.²⁷⁷ Men, som Witsø selv er inne på, dette er faktorer som i denne type oppgave vanskelig lar seg undersøke. Hun viser imidlertid også til at om jentene fant en aksepterende holdning til prostitusjon i sitt nærmiljø, var det større sannsynlighet for at de selv kom til å engasjere seg i prostitusjon. Dette er en faktor som er drøftet over, og som jeg vil hevde er godt underbygget av så vel historieforskning, som sosiologisk forskning.

Kopperdal vurderer ektefødte og uektefødte, oppfostring utenfor egen familie og dårlige familiære nettverk. Hennes konklusjoner er tvetydige, og hun er selv inne på at disse faktorene er vanskelig å vurdere ettersom sosiale problemer kan være del av, årsak til eller virkning av hverandre, men hun mener også å kunne hevde at

²⁷⁴ Schiøtz 1977 s. 48, Witsø 1983 s. 239 og Kopperdal 2003 s. 61

²⁷⁵ Schiøtz 1977, s. 72

²⁷⁶ Schiøtz 1977, s. 48

²⁷⁷ Witsø 1983 s. 239

slektskap til andre prostituerte, eller prostituerte i venne / omgangskrets, har spilt en betydelig rolle.²⁷⁸ Dette er den eneste av de analyserte faktorene som hun betrakter som en eventuell "predisposing factor".

På grunnlag av de forholdene jeg har sett på over, vil jeg konkludere med at det kan se ut som om forutbestemmende faktorer kan ha en viss betydning for de valg som tas. Ikke desto mindre er prostitusjon et personlig valg, basert på forventninger om økonomisk gevinst. Hvilke faktorer som er med på å tippe vektskålen i den ene eller andre retningen, er individuelle, svært sammensatte og umulig å dokumentere innenfor forskning hvor inngående intervjuer med forskningsobjektene av åpenbare grunner ikke er mulig. Imidlertid skal jeg se nærmere på en faktor som ofte trekkes frem, nemlig forførereren, vedkommende mann som kvinnen "falt" for. Eller under.

Myten om forførereren og den ugifte mor.

Som jeg har vist over, er heller ikke tidligere forskning fri for myter.²⁷⁹ Spørsmålet om hvem som var forfører, om det var arbeidsgivere, borgerskapets sønner eller andre som i kraft av et dominerende patriarkalsk samfunnssystem tok seg til rette, eller om det var kjæresten fra jentenes eget miljø som i hovedsak utgjorde fedrene til uekte barn, er også relevant å se på i denne sammenhengen.

Noen kunne havne i "uløkke" og bli overlatt til seg selv med ansvaret for et lite barn. Ikke minst arbeiderne i Kristiania argumenterte med at menn fra "de formuende og fine" klassene lokket til seg folkets døtre, for så å forlate dem om forholdet fikk konsekvenser.²⁸⁰ I Arbeidersamfundets tidsskrift "Samfundet" var forførerens rolle diskutert, underprivilegerte kvinner ble sett på som et lett bytte for overklassens menn.²⁸¹ Som vi skal se, har forskning på dette temaet har avvist disse mytene, men hvilke alternativer hadde en ung, ugift mor? Var hun mer utsatt for å havne i prostitusjon enn andre unge piker fra den arbeidende klasse?

Alternativene for en ung gravid pike var ikke mange, en mulighet var å henvende seg til Fattigkommisjonen. Historiker Leif Thingsrud ved Byarkivet i Oslo gir oss et innblikk i en slik skjebne i en artikkel i Byarkivets eget blad, Tobias.²⁸²

²⁷⁸ Kopperdal 2003, s. 68

²⁷⁹ Se for eksempel Schjøtz 1977 s. 134 og 179.

²⁸⁰ Schjøtz 1980, s. 38

²⁸¹ Melby 1977, s. 89

²⁸² www.bar.oslo.kommune.no/OBA/Kjaerlighet/Artikler/thingsrud.asp 03.11.2003.

I januar 1887 holdt Kristiania fattigkommisjon forhør over den svenske tjenestejenta Marthe Jonasdatter Kjelback, som hadde søkt om plass på Kristiania fødselsstiftelse. Hun var tyve år gammel, og hadde etter konfirmasjonen begitt seg til Norge for å søke tjeneste. Til Kristiania hadde hun kommet seksten år gammel, og hadde bodd på en rekke forskjellige adresser. Så var hun blitt gravid, etter egne opplysninger med en styrmann som hun fryktet var omkommet i et forlis i den engelske kanal. Marthe var ikke alene om denne skjebnen; en rekke jenter fra arbeiderklassen, ofte tjenestejenter eller fabrikkarbeidersker hadde havnet i den samme situasjonen. Og for de aller flestes del kunne de ikke klare seg uten hjelp. Som Thingsrud skriver, kan Fattigvesenets arkiver gi oss et innblikk i mange slike skjebner. Ofte ble løsningen å hjelpe kvinnene til en plass på Kristiania Fødselsstiftelse, en stiftelse som var underlagt Rikshospitalet. Her var det 25 plasser som vesentlig ble benyttet av kvinner fra de lavere sosiale lag. Men tilbudet var etter datidens standard godt, nærheten til Rikshospitalet bidro til rask legehjelp om problemer skulle oppstå. Men tjenesten kostet penger, slik alle helsetjenester vanligvis gjorde på 1800-tallet. Fattige kunne komme inn på halv pris, men mange kunne heller ikke klare dette, og fikk da ofte hjelp av fattigkassa; det fantes et antall friplasser som ga to ukers opphold, i tillegg til hjelp under fødselen. Hjemstavnsforhør gir oss i mange tilfeller opplysninger om de menneskene som fikk hjelp, for året 1887 finnes det for første gang en fullstendig årgang med en egen "barselprotokoll". Protokollen inneholder 203 avhør, alle fra førstegangsfødende. Det ble ikke tatt opp nye avhør av de som hadde hatt plass tidligere, og som kom igjen. Av de 203 kvinnene som figurerer i protokollen dette året, var hele 186 ugifte. Noen var prostituerte. Felles for de forhørte var at de fleste var i begynnelsen av tyveårene.²⁸³ Thingsruds analyse viser at aldersfordelingen var en helt annen enn for fødsler innenfor ekteskap. Bare 38 av kvinnene var født i Kristiania, og disse var gjennomgående i den yngste aldersgruppen. 6 var fra Aker og hele 101 fra Østlandet for øvrig. 20 var fra de svenske grensebygdene. Det ser ut til at gjennomsnittsalderen her lå noe høyere enn hos de norske jentene. Femten var fra sør – eller vestlandet, og en eneste jente var fra Trøndelag. Dette stemmer godt overens med det vi vet om tilflytningen til Kristiania i denne perioden. Fedrene til de barna som var i vente, var i de aller fleste tilfellene utilgjengelige for fattigvesenet, som gjerne ville søke refusjon for sine utlegg

²⁸³ Thingsrud 2003, s. 3

hos den medskyldige. I 115 av tilfellene oppgir jentene fullt navn og adresse på barnefaren, særlig var det vanlig at de yngste jentene – som ofte også var født i Kristiania – kunne komme med slik informasjon.²⁸⁴ Andre igjen hadde nok et navn å oppgi til myndighetene, men fuglen var for lengst fløyet når fattigvesenet tok kontakt for å få refundert sine utlegg. De kunne ha forsvunnet til Amerika, eller dratt til sjøs. Thingsrud mener at myten om husbonden som forfører den fattige tjenestejenta ikke uten videre kan aksepteres som sann.²⁸⁵ Vel var det kjent at enkelte tjenestejenter av og til hadde seksuelle forhold til husbond eller andre medlemmer av husstanden, frivillig eller ikke, og at det i enkelte tilfeller nok var fattigfolk som mot betaling eller under press påtok seg farskapet, men Thingsrud mener at dette antagelig var vanligere på landet, enn i byer som Kristiania, hvor muligheten for å søke annen tjeneste var god nok til at kvinnene ikke var avhengig av arbeidsgiveren. Et argument mot dette er selvsagt at det med et barn kunne være vanskelig å få ny tjeneste. Å påta seg søm eller vask var da et annet alternativ. I tillegg var det nettopp i byen at det fantes humanitære og religiøse foreninger som kunne komme den uheldige til hjelp, noe det var verre med på landet. Han mener også at av de jentene som dukker opp hos fattigkommisjonen, var det antagelig et fåtall som kunne sies å bekrefte myten om overklassens forførende fedre og sønner, ettersom hjemstavnsforhørene ville avsløre hele historien og derfor skandalisere den medskyldige. Her var det nok vanligere, mener Thingsrud, at jenta ble betalt for å reise vekk, gjerne med en historie om en amerikafarer eller forulykket sjømann.

”De aller færreste ”uekte fødsler” synes altså å skyldes overgrep eller arbeidsuhell ved prostitusjon, selv om det sikkert vil være betydelige mørketall her”, skriver Thingsrud.²⁸⁶ Det var vanlige jenter som ble gravide med en kjæreste, som så ikke kunne eller ville ta ansvaret for barnet. Dette underbygger han ved å påpeke at en prostituert neppe ville hatt så gode opplysninger om barnefaren som de fleste av kvinnene som figurerer i hjemstavnsavhørene hadde. De fleste av jentene var ”piger”, tjenestejenter, og dette var et yrke som ikke tiltrakk arbeiderklassens døtre. Fedrene til jentene er da også som oftest oppgitt å være husmenn, sjøfolk og håndverkere. Enkelte av de finere hjemmene foretrakk jenter fra småborgelige hjem i kystbyene. Thingsrud konkluderer med at det ikke var piker fra de beste hjemmene

²⁸⁴ Thingsrud 2003, s. 4

²⁸⁵ Thingsrud 2003, s. 4

²⁸⁶ Thingsrud 2003, s. 5

som havnet på fødselsstiftelsen, ei heller de nyankomne fra landet. Den typiske klienten var, sier han, ei jente som hadde hatt tjenestepost i noen år og ofte flyttet rundt, det han kaller "det lavere sjikt av langtidstravere i bransjen".²⁸⁷ De var omtrent rettsløse i forhold til sine arbeidsgivere, og etter hvert som de ble eldre og ønsket om eget hjem og familie ble sterkere, var det naturlig at de søkte – og ofte fant – kjærligheten. Dessverre var ikke grunnlaget for å stifte familie særlig gode i attenåttitallets Kristiania. Men at man ikke hadde muligheten til å etablere seg sammen med den man elsket, var ikke et hinder i første omgang. Og ofte klarte nok de forelskede å finne en løsning, særlig om det fantes et nettverk. Men for mange av tjenestejentene var det ofte det som manglet. Ingen familie i byen, ingen etablerte venner etter et omflakkende liv med stadig nye husposter.²⁸⁸ Men som Thingsrud viser; riktignok var tilflytningen til byen svært stor, men det var husbyggingen også, og på slutten av 1880-tallet var egen bolig oppnåelig for de aller fleste med inntekt. Men det er akkurat her vi kanskje finner kjernen av problemet. Det var ikke borgerskapets fedre og sønner som forførte de stakkars jentene i stor stil, og det var ei heller den tvilsomme mannen som graverte og forsvant, som var hovedregelen. Derimot var problemet at jentene ofte falt for menn innefor sin egen sosiale gruppe, de eiendomsløse, de med usikker inntekt og få røtter til byen. Da var det ikke merkelig at enkelte stakk av, om konsekvensene av kjærligheten ble for konkrete. Men, de fleste ble gift. Det er ikke disse jentene jeg forsøker å bli bedre kjent med her. Thingsrud sier det godt når han avslutter sin artikkel med følgende tanker om jentene som søkte friplass på Fødselsstiftelsen;

Det umiddelbare inntrykket preges av at de synes å være uetablerte, og i de fleste tilfellene heller ikke i økonomisk stand til å etablere seg med familie. Antallet "uekte" fødsler må derfor ikke bare sees på som et slags barometer for den allminnelige seksualmoral, men også som et produkt av et samfunn med mange fattige og med stor geografisk mobilitet og tilhørende svake sosiale nettverk.²⁸⁹

Schiøtz har ikke i sin hovedoppgave funnet tilstrekkelige opplysninger om "forfører" til at hun har kunnet si noe om dennes sosiale status og under hvilken situasjon forførelsen foregikk.²⁹⁰ Imidlertid har dette opptatt flere av de som i denne oppgaven har bidratt med kildemateriale, og jeg mener selv å ha argumentert for at det foreligger tilstrekkelig med troverdige opplysninger til å kunne slå fast at de fleste

²⁸⁷ Thingsrud 2003, s. 5

²⁸⁸ Thingsrud 2003, s. 5

²⁸⁹ www.bar.oslo.kommune.no/OBA/Kjaerlighet/Artikler/thingsrud.asp 03.11.2003

²⁹⁰ Schiøtz 1977, s. 174

kvinnene hadde debutert seksuelt sammen med gutter eller menn av egen klasse. Ikke dermed sagt at det ikke fantes unntak, men hovedtrekket var at det var venner, kjærester eller arbeidskamerater av egen stand som sto for jentenes seksuelle introduksjon. Om dette spørsmålet kan virke litt anakronistisk på oss i dag, var det ikke det den gang. Ettersom reglementeringen av de prostituerte ble en fanesak for en rekke grupper, og premissene i alle fall delvis ble fantasifullt kolorert med kunstnerhånd, var myten om borgerskapets sønner som tok for seg av arbeiderklassens uskyldige og undertrykte kvinner et takknemlig argument. Jeg mener å ha dokumentert at dette bør plasseres der det hører hjemme, blant mytene. Jeg spør meg dog hvorfor Aina Schiøtz ikke bare dropper dette, når hun i sin konklusjon skriver at hun mangler opplysninger til å vurdere denne påstanden. Ettersom hun legger til at det er lite trolig at dette problemet er tatt ut av luften, strekker hun seg til å si at hun har konstatert at forførelsen for noen kvinner var en medvirkende årsak til at de senere prostituerte seg.²⁹¹ For å begrunne dette, trekker hun inn skjønnlitteraturen. Dette har jeg diskutert i kapittel fire.

²⁹¹ Schiøtz 1977, s. 174-175

Avslutning og konklusjon

”For min egen del vil jeg i første omgang – og uten å dekke meg bak verken ”manns” eller ”gender” teori – fremheve at svært mange aspekter ved maskulin kultur og ideologi, både kjønnslig adferd og riter blant menn, ganske enkelt har falt ut av historie-som-sosialvitenskap-programmet”²⁹²

Nils Johan Ringdal

Jeg har i denne oppgaven sett på forholdene i Kristiania på slutten av attenhundretallet og forsøkt å analysere det bildet av prostitusjonen og de prostituerte i Kristiania som den sosialhistoriske og feministiske forskningen var med på å konstruere.

Myter har vært et nøkkelord for meg i min analyse. Når Christian Krogh i ”Albertine” skildret en ung sypikes harde liv, brukte han kunstnerens blikk på enkelte forhold som var gjengangere i debatten omkring den reglementerte prostitusjonen i Kristiania, forhold som ikke minst var trukket frem i den debatten som pågikk i Arbeidersamfundets tidsskrift. Slik skapte Krogh og de andre deltagere i debatten myter omkring de sosiale forholdene i Kristiania på denne tiden, myter som har blitt stående i vår kollektive bevissthet som sannheter. Mitt mål har ikke vært å avlive disse mytene, ettersom de i sine dyktig utpenslede og rikt fargelagte bilder ofte inneholder elementer av den virkeligheten som datidens aktører faktisk levde i. Derimot har jeg ønsket å nyansere disse bildene, nyansere og vurdere deres representativitet. Ettersom Aina Schiøtz’ sosialhistoriske analyse av denne epoken ved sin forskningsmessige tyngde har bidratt til å befeste en del av disse mytene, har det vært naturlig for meg å gripe fatt i dette arbeidet og legge det til grunn for mine egne betraktninger. Jeg har vist hvordan nyere forskning kommer til andre konklusjoner enn Schiøtz gjorde. Og jeg har betraktet perioden og problemstillingene

²⁹² Ringdal 1995, s. 112

med blikket til en mann og familiefar, i overbevisning om at kjønn og erfaringsbakgrunn medvirker til ens virkelighetsforståelse.

Det er i denne oppgaven benyttet en stil hvor drøftingen står i sentrum og hvor kvalitative og kvantitative betraktninger i stor grad er forsøkt forent for å gi en helhet i analysen; bak ethvert tall og enhver prosent ligger det tross alt menneskeskjebner, tilfeldigheter, valg, flaks og uflaks, griskhet, godhet, moral, umoral og en stor porsjon drifter.

Jeg redegjør kort i mitt kapittel to for den sosialhistoriske forskningen ved UiO på seksti – og syttitallet, og det prosjektet som var utgangspunkt for hovedoppgaven jeg drøfter i kapittel fire. Denne redegjørelsen føler jeg er nødvendig for å forstå bakgrunnen for de konklusjonene jeg kritiserer. Videre tar jeg i kapittel tre for meg det historiske bakteppet rundt temaet prostitusjon, de prostituerte og ikke minst den omdiskuterte reglementeringen. Jeg håper at jeg i dette kapittelet har klart å gi leseren et inntrykk av de forutsetningene, rammevilkårene, som omga de aktørene som figurerer i denne analysen.

I kapittel fire drøfter jeg så prostitusjonen og de prostituertes liv. Her har jeg holdt meg til den kapittelinnvidlingen som Aina Schiøtz har valgt å bruke i sin oppgave. Dette har jeg dels gjort for at leseren enklere kan etterprøve mitt syn, dels fordi denne inndelingen etter min oppfatning representerer en logisk struktur som det ikke har vært påkrevet å endre.

Vi ser at hovedvekten av de prostituerte jentene har bakgrunn i arbeiderklassen, og at det ikke er noe som tyder på at det er noen overvekt av forskningspopulasjonen som er født utenfor ekteskap. Politilegens egen statistikk viser at det faktisk forholder seg motsatt, noe Schiøtz betviler. Hun går dessuten langt i å påstå at han har forfalsket tallene.²⁹³ Denne påstanden finner jeg ingen ting som kan underbygge.

Den geografiske bakgrunnen til kvinnene viser ikke overraskende at mange av de som etter hvert havnet i politiets prostitusjonsregistre, var innflyttere fra andre byer og landkommunene. Vi ser at Kristiania står i en særstilling i forhold til andre byer, ved at byen i større grad enn andre tiltrekker seg prostituerte fra andre byer, mens innflytning fra landdistriktene i større grad preger Trondheim og Bergen.²⁹⁴

²⁹³ Schiøtz 1977, s. 39

²⁹⁴ Kopperdal 2003, s. 56

Hva angår den erhvervsmessige bakgrunnen til jentene, så mener jeg at det langt på vei er fastslått at det var relativt stort samsvar mellom yrkesfordelingen (tidligere yrker) for de prostituerte, og fordelingen ellers i samfunnet. Myten om arbeiderklassejentene som ble forført og havnet i "uløkke", for deretter å havne ut i prostitusjon vil jeg hevde at tilbakevises. Jeg har vist hvordan Historiker Leif Thingsrud tar for seg dette temaet og dokumenterer de alternativene en enslig mor hadde for å klare seg.

Så vel Schiøtz, som Witsø går hardt ut mot det de kaller "dobbeltmoralen" i samfunnet. "Dobbeltmoral" er i deres arbeider en underforstått størrelse som ikke utdypes nærmere, men som forutsettes å være en hovedsakelig mannlig egenskap.²⁹⁵ Det er også her man kan ane fordømmelsen av den mannlige befolkningen i sin alminnelighet. Jeg viser hvordan det økonomiske aspektet kan ha vært en grunnleggende motivasjonsfaktor for mange av de som valgte å prostituere seg, og at prostitusjon i større grad var et selvstendig valg – og en utnyttelse av det markedet for sex som eksisterte – enn resultat av en strukturell undertrykkelse som følge av et patriarkalsk samfunn. Jeg illustrerer med henvisninger til Schiøtz' og Witsøs arbeider hvordan de forsøker å påvise eksistensen av et patriarkalsk og dobbeltemoralsk samfunns onde hensikter ved å vise til kilder som etter min oppfatning ikke holder mål. Det var ikke uvanlig med ugifte mødre, og de aller fleste av disse klarte seg uten å ty til prostitusjon eller kriminalitet. Flere myter står altså for fall, myten om den strukturelle ondskap som presser unge kvinner ut i prostitusjon, og myten om den prostituerte som et uskyldig offer.

Abolisjonistene hevdet at selve reglementeringen kunne være årsaken til at kvinner prostituerte seg.²⁹⁶ Dette følger Schiøtz opp, idet hun hevder at politiet brukte sin makt vilkårlig. Hun underbygger ikke dette utover å vise til deler av et sitat fra Sundhedsdirektør Ustvedt hvor hun trekker ut vesentlig deler av teksten slik at sitatet forandrer betydning.²⁹⁷ Jeg har vist hvordan det tvert imot fremkommer motforestillinger mot ordningen også blant de som er tilhengere av visitasjonen. Påstandene om at de prostituerte "til stadighet" ble puttet inn på arbeidsanstalten,²⁹⁸ mener jeg å ha avkreftet idet prostitusjon ikke i seg selv var grunn til å settes inn på

²⁹⁵ Schiøtz 1977, s. 76

²⁹⁶ Schiøtz 1977, s. 96

²⁹⁷ Schiøtz 1977, s.101

²⁹⁸ Schiøtz 1977, s.105

arbeidsanstalten. Den prosentvise antallet prostituerte som til enhver tid befant seg der, utgjorde kun 4 %.

En av de mest seiglivede mytene er om de prostituertes levekår. Schiøtz hevder selv i sin hovedoppgave at det forelå et "system", som ved å gi kvinner harde vilkår i arbeidslivet nærmest var lagt til rette for å skaffe prostituerte til en hungrende mannlig befolkning.²⁹⁹ Jeg viser i drøftingen hvordan inntektsmulighetene var såpass gode at man kunne klare seg uten å ty til prostitusjon, og at det også fantes et apparat som tok seg av de som falt utenfor. Jeg viser også hvordan nyere forskning konkluderer med at det var mulighetene for mye og lettjente penger som motiverte jentene til å begynne å prostituere seg, og hvordan dette også kunne ha sammenheng med klasse.³⁰⁰

Når det gjelder forutbestemmende faktorer – predisposing factors, som Schiøtz og Kopperdal konsekvent skriver, og som jeg selv også velger å bruke, ettersom det etter min oppfatning er mer akseptert som begrep innen sosiologien, ser vi at det ikke er tilstrekkelig underbygget til å kunne fastslå helt sikkert at dette har noen vesentlig innflytelse, men at det likevel er ting som tyder på at det har en viss betydning.³⁰¹ Prostitusjonens individuelle karakter gjør det imidlertid vanskelig å finne fellestrekk som man kan si medvirker til at kvinner prostituerer seg.

Når man skal forsøke å forstå de prostituertes levekår, er det vesentlig å se på den helsemessige delen av bildet. Veneriske sykdommer og prostitusjon gikk i spann, de færreste – om noen – som over lengre tid prostituerte seg, slapp unna. I den perioden jeg har tatt for meg, var det også en betydelig utvikling hva forståelsen av sykdommene og muligheten for å kurere disse, angikk. En del av bildet som har blitt skapt, er at en patriarkalsk samfunnsstruktur ikke var interessert i å kontrollere menn, men "fredet" disse og kun så på kvinnene som smittespredere. Schiøtz går langt i å antyde dette.³⁰² Jeg mener å bidra til å nyansere dette bildet i min drøfting, ved å vise til behandlingsmåter, feil i statistikken og nyere forskning. Det var en hovedårsak til at legene var pådrivere for reglementeringen; den hygieniske. De prostituerte kvinnene var de største smittesprederne, i kraft av sin høye seksuelle aktivitet, og det var derfor innsatsen ble rettet mot disse, og ikke mot kundene, som dertil ofte var ukjente. Nyere forskning viser hvordan nær 90 % av de

²⁹⁹ Schiøtz 1977, s. 179

³⁰⁰ Skilbrei 1996, s. 118

³⁰¹ Schiøtz 1977, s. 48

³⁰² Schiøtz 1977, s.125, 179

prostituerte var smittet av kjønnsykdommer,³⁰³ og vi ser dessuten hvordan helsevesenet ikke klarte å kurere de som var smittet. Dette mener jeg å kunne vise at skyldes manglende kunnskaper om sykdommene, samt problemer med å få de prostituerte til å samarbeide under behandlingen, og ikke som Schiøtz antyder; at mannssamfunnet ikke var interessert i å kurere kvinnene.³⁰⁴ I forbindelse med dette viser jeg også hvordan det for Trondheims del er svært avvikende tall for antall sykdomstilfeller, og mener å kunne underbygge dette med at dette skyldtes flere årsaker; manglende, dobbelt – og feilregistrering, samt at flere kvinner ble innlagt hyppig som følge av at de ikke ble kurert.³⁰⁵

Barnedødeligheten blant uektefødte barn i Kristiania var meget høy, hele 24 % av de barna som ble født utenfor ekteskap, døde innen ett år. For de prostituertes del var tallet likevel enda høyere, Schiøtz mener å kunne dokumentere at hele 56 % av de barna som ble født av prostituerte, døde i løpet av det første leveår, men det for Trondheims del ikke er registrert særlig avvik mellom prostituerte og de som fødte utenfor ekteskap.³⁰⁶ Jeg er i min drøfting kritisk til Aina Schiøtz' tall, og mener å kunne sannsynliggjøre at hennes lave forskningspopulasjon skape metodiske problemer. Videre er det slik at hun mener det er prostitusjonen som er årsak til denne høye dødeligheten, uten å ta hensyn til at det faktisk i enkelte bydeler i Kristiania forekom nesten like høy spedbarnsdødelighet. Et eksempel på dette er bydelen Kampens 429 døde pr. 1000 fødte. At spedbarnsdødeligheten faktisk var høy, er det imidlertid ingen grunn til å betvile. Dette ser vi da også fra København, hvor den var på nærmere 42 %.³⁰⁷

De faktorene jeg oppsummerer over utgjør en del av det vi kan kalle de prostituertes skjebne, og som mye av min drøfting tar mål av seg til å gi et korrigeret bilde av. Et forhold er utvandring. Her hevder Aina Schiøtz at antallet utvandrede prostituerte kan ha vært langt høyere enn det hun selv klarer å dokumentere i sine kilder. Hun finner bare at 5,5 % av kvinnene i forskningspopulasjonen utvandret, mens Boeck selv hevder i sine rapporter at det i løpet av 6 år hadde utvandret hele 71 av de kvinnene som var underlagt reglementering, et oppsiktsvekkende stort tall, i

³⁰³ Pedersen 2003, s. 130, Koren 2003, s. 69

³⁰⁴ Schiøtz 1977, s. 134-135

³⁰⁵ Witsøe 1983, s. 83

³⁰⁶ Witsøe 1983, s.107

³⁰⁷ Pedersen 2000, s. 127

følge Schiøtz.³⁰⁸ Imidlertid viser jeg at dette ikke kan stemme, ved å korrigere Boecks tall finner jeg at det var omtrent 5 % av de prostituerte som utvandret. Dette underbyggs av Schiøtz' funn, men hun er altså ikke enig i konklusjonen.

Spørsmålet om dødelighet er vesentlig. Var det slik at de prostituerte på grunn av sin levemåte falt fra langt tidligere enn andre, eller var det tvert imot slik at det harde livet mange av de levde, ikke ga seg særlig utslag i en levealder som var betydelig kortere enn hos andre grupper det er rimelig å sammenligne med? Jeg har blant annet sett på forholdene i Kristiania, Bergen, Trondheim og København for å forsøke å kaste lys over dette. For Trondheims del gjør Witsøe en metodisk feil, idet hun benytter seg at gjennomsnittlig levealder, og ikke forventet gjennstående levealder. Dette korrigerer jeg i sammenligningen. Et vesentlig problem er at de færreste døde mens de var registrert i politiets protokoller, ettersom de gjerne ga seg med prostitusjon når de ble alvorlig syke. Brå død er ganske fraværende blant de prostituerte, det var oftest sykdom som var årsaken til at de døde. Ved gjennomgåelsen av tallene for de ovennevnte byene, er det to forhold som må nevnes; for det første er det vanskelig å finne en sikker indikasjon på levealderen til de prostituerte – av årsaker jeg tar for meg over. Dernest er det slik at der hvor vi har tall som gir oss en indikasjon på levealderen, slik som for Bergens del, kan vi se en noe lavere levealder enn forventet gjenværende levealder. Det disse tallene ikke er korrigerende for, er sosiale forhold. Ettersom disse varierer svært, for eksempel fra bydel til bydel, og ikke minst mellom befolkningsgrupper – og klasser, har vi ikke muligheten til å sammenligne med relevante sosiale grupper for å finne ut om selve prostitusjonen var utslagsgivende, eller om det var andre forhold, ernæring, boforhold, sykdommer, som også rammet de som ikke var prostituerte. Det er altså ikke mulig å konkludere med at prostitusjon medførte noen høyere dødsrisiko.

Konjunktorenes betydning for prostitusjonshyppigheten er også diskutert. Mens enkelte forskere knytter prostitusjon til lavkonjunktur og krisetider – altså som følge av nød – er det andre som knytter den til oppgangstider, og gjør det til et spørsmål om tilbud og etterspørsel.³⁰⁹ Etter å ha gjennomgått den forskning som har vært tilgjengelig på dette, finner jeg å konkludere med at det ut fra tilgjengelige data neppe lar seg gjøre å dokumentere noen sammenheng mellom konjunkturer og prostitusjon. En av årsakene til dette er at tallet på prostituerte var relativt stabilt, og

³⁰⁸ Schiøtz 1977, s. 147

³⁰⁹ Schiøtz 1977, s. 162

at de svingningene som fantes her kunne ha helt andre årsaker enn den faktiske endringen i antall prostituerte. En annen årsak er at man knytter svingningene i registrerte smittetilfeller opp mot konjunkturer, noe som gir for store feilmarginer, sykdommenes epidemiske karakter tatt i betraktning.

Myter omkring prostitusjonen tar jeg for meg i kapittel 5. Myten om den strukturelle tvangen de prostituerte jentene ble underlagt, og det jeg kaller ”forførermysten”. Jeg drøfter innledningsvis seksualmoralen, og viser hvordan de endrede forutsetningene i samfunnet løser opp en borgerlig seksualmoral og skaper egne normer innenfor store deler av befolkningen. Mange barn ble født utenfor ekteskap, stort kvinneoverskudd medførte blant annet at mange kvinner ble enslige mødre. Jeg drøfter i dette kapitlet også hvordan Aina Schiøtz ser ut til å mene at samfunnet skapte de prostituerte det hadde bruk for, til å tilfredsstille en mannlig befolknings behov for sex. Hun presenterer oss for en innsiktsfull analyse, en analyse som etter min oppfatning dessverre trekkes ned av mange utspill og holdninger av subjektiv karakter. Min konklusjon hva spørsmålet om seksualmoral og seksuell undertrykking angår, er at det eksisterte en egen moral innenfor den arbeidende klasse, hvor man innrettet seg etter de rammebetingelser man hadde. De normene man levde etter, utelukket ikke at man kunne ha et seksuelt forhold uten å være gift, eller at en enslig mor kunne klare seg i hverdagen.

At reglementeringen av de prostituerte skulle bidra til at uskyldige ble rammet, og derfor havne ut i prostitusjon – slik vi hos Krogh kan lese at Albertines skjebne ble – ser også ut til å være en myte. Schiøtz går hardt ut mot kontrollapparatet, men klarer ikke å dokumentere at uskyldige jenter ble offer for et brutalt system konstruert av et patriarkalsk samfunn. Tvert i mot viser jeg hvordan diskusjonen omkring nettopp denne faren for at uskyldige rammes, var en vesentlig del av debatten, særlig blant legene, men også båret frem av andre. Jeg viser også hvordan Schiøtz foretar visse kunstgrep for å underbygge sine påstander.³¹⁰ Jeg drøfter påstanden om at de fleste prostituerte havnet på arbeidsanstalten, og tilbakeviser at dette var et vanlig fenomen.

De økonomiske forholdene var viktige, da, som nå, og jeg ser derfor på dette. Jeg konkluderer med at en enslig mor kunne klare seg på de velkjent lave

³¹⁰ Se s. 87.

lønningene som ble tilbudt kvinner, og jeg analyserer også hvorfor lønningene var lavere for kvinner, enn for menn. Jeg forsøker med dette å vise at økonomiske forhold kunne være tungtveiende når en kvinne gikk til det skritt å prostituere seg. Jeg viser også at dette ikke skjedde av nød, men ut fra et ønske om større inntekt eller en på annen måte bedre eller enklere hverdag. I den forbindelsen tar jeg også for meg predisposing factors og drøfter disse.

Når vi så kommer til myten om forføreren og den ugifte mor, nærmer vi oss også slutten på mitt arbeide. I dette siste avsnittet kommer jeg tilbake til flere av de forholdene jeg har drøftet tidligere, og viser hvordan disse kan opptre i praksis, ved å ta for meg konkrete eksempler som fremkommer i en artikkel av Leif Thingsrud ved Oslo Byarkiv. Denne artikkelen er en passende illustrasjon også på min avsluttende konklusjon for denne oppgavens vedkommende; Jeg ønsker innledningsvis å finne ut om myter og tidligere forskning har gått sammen i en uheldig syntese, en syntese hvor fordommer og kjønnskamp har fått lov til å prege det bildet vi i dag har av "Albertine" og hennes søstere i 1880-tallets Kristiania. Mitt svar på dette er ja, og jeg håper med dette arbeidet å ha nyansert det bildet noe.

Litteratur

Aschehougs Norgeshistorie, bind 9, Aschehoug, Oslo 1997

Bastiansen, Gro: „Væ dig Bergen du fule Sodomæ oc Gomorræ soslaster“ *En analyse av utenomekteskapelige forhold i Bergen 1597 – 1669* Hovedoppgave i historie, Universitetet i Bergen våren 1995.

Blom, Ida, Sølvi Sogner (red.) *Med kjønnsperspektiv på norsk historie: Fra vikingtid til 2000-årsskiftet*. Cappelen akademisk, Oslo 1999.

Boeck, Haakon: "Om prostitution i forskjellige lande og byer", bilag til *tidsskrift for praktisk medicin nr. 3, 1888*, Oslo 1888

Bordieu, Pierre *Den maskuline dominans*. Pax Forlag A/S, Oslo 2000.

Bullogh, Vern og Bullogh, Bonnie: *Women and prostitution. A social history*, Buffalo, New York 1987

Det Norske Medicinske Selskab: *Prostitutionen i Kristiania, Diskussion høsten 1898*. Kristiania, 1899.

Eriksson, Torstein, *Prostitution og samhelle*, Stockholm 1939

Gaard, Evy Helen *Kvinnelige fabrikkarbeidere i tekstilindustrien i Kristiania, med hovedvekt på tidspunkt 1875*. Hovedoppgave i historie ved UiO våren 1977

Gaard, Evy Helen "Fabrikkarbeidersker i Kristiania" i Myhre, Jan Eivind og Østberg, Sigurd *Mennesket i Kristiania, Sosialhistorisk søkelys på 1800-tallet*, Universitetsforlaget 1979

Gotaas, Anne-Marit "Barnefødsel I dølgsmål" i Gotaas, Anne-Marie (red.) *Det kriminelle kjønn* Pax Forlag AS, Oslo 1980

Hansen, Erik, "Prostitutionen 1878 – 1906" i *Sociale studier i Århus*, Århus 1975

Harris, Christopher John: "Fra Faldne til Dyktige Piger" *Bergensposten nr. 1 2000*, Bergen 2000

Hagemann, Gro *Feminisme og historieskrivning* Universitetsforlaget, Oslo 2003

Hartmann, Grethe; *Boliger og bordeller*, København 1967

Høygaard, Cecilie og Finstad, Liv. *Bakgater. Om prostitusjon, penger og kjærlighet*. Pax Forlag, Oslo 1993

Järvinen, Margaretha. *Prostitusjonen i Helsingfors – en studie i kvinnek kontroll* Åbo Akademiske Forlag 1990

Johansson, Gunilla "prostituerade kvinnors levnadsforlopp. En delstudie rörande de kvinnor som varit registrerade av Stockholms prostitusjonspolis mellan åren 1859 – 1875" i *Studier och handlingar rörande Stockholms historia VI*, Stockholm 1989

Johansson, Gunilla "Prostituerade kvinnors livschanser. Prostituerade kvinnors livschansar i sekelskiftets Stockholm – En optimistisk forskningsrapport från en socialhistorisk undersökning med datamaskin." i *Historielärarnas förenings årsskrift 1989-90*

Jørgensen, Marianne Winther og Phillips, Louise; *kritisk diskursanalyse som teori og metode*, Roskilde Universitetsforlag, Fredensborg 1999

Kjeldstadli, Knut: *Fortida er ikke hva den engang var* Universitetsforlaget, Oslo 1992

Kjeldstadli, Knut: I hvilken forstand kan vi snakke om sannhet i historie? Historisk Tidsskrift nr. 1 1991.

Kjeldstadli, Knut: Struktur norm og interesse – om historikernes behov for handlingsteori. Historisk Tidsskrift nr. 3 1999.

Knutsen, Paul: *Analytisk narrasjon, En innføring i historiefagets vitenskapsfilosofi* Fagbokforlaget Vigmostad & Bjørke AS, Bergen 2002

Kopperdal, Bente: *Med utugt som levevei – Ei undersøkning av livsløpa til ei gruppe prostituerte kvinner i Bergen 1877 – 1894*. Hovedfagsfremstilling i historie, Universitetet i Bergen, våren 2003.

Koren, Elisabeth: *En Trusel for selve Samfundene – Venerisk sykdom: tiltak, medisinsk forståelse og moraldebatt i Norge 1880-1927*. Hovedfagsfremstilling i historie, Universitetet i Bergen, våren 2003.

Krogh, Christian: *Albertine*, 1886. Gyldendal, Oslo 1998

Langholm, Sivert, Forord til Myhre, Jan Eivind og Østberg, Sigurd *Mennesket i Kristiania, Sosialhistorisk søkelys på 1800-tallet*, Universitetsforlaget 1979

Matthiessen, Hugo: *De kagstrøgne*, 1919. Samlerens Forlag, København 1986

Melby, Kari: *Prostitusjon og kontroll: en analyse av debatten om prostitusjon, kontroll av prostituerte kvinner og venerisk syke i Kristiania*, Oslo 1977

Melby, Kari: "Prostitusjon og kontroll" i Gotaas, Anne-Marie (red.) *Det kriminelle kjønn*
Pax Forlag AS, Oslo 1980

Melby, Kari "Historiografi og kjønn" i Børresen, Anne Kristine, Myhre, Jan Eivind og Stugu, Ola Svein (red.) *Historikerne som historie, Rapport fra HIFO-seminaret 1995*, Historisk institutt, NTNU, HIFO Trondheim 1996

Myhre, Jan Eivind *Sagene – en arbeiderforstad befolkes* Hovedoppgave i historie ved UiO våren 1976

Myhre, Jan Eivind "Industristedet Sagene – en historisk skisse" i Myhre, Jan Eivind og Østberg, Sigurd *Mennesket i Kristiania, Sosialhistorisk søkelys på 1800-tallet*, Universitetsforlaget 1979

Muus, Rudolf *Kristiania hemmelige prostitution og Lastens Planteskoler* Morskabslæsningsforlaget (udgiverens forlag), 1906

Norges Kulturhistorie, bind 5, Aschehoug, Oslo 1980

Olstad, Finn "Sosialhistorien etter Langholm" i Børresen, Anne Kristine, Myhre, Jan Eivind og Stugu, Ola Svein (red.) *Historikerne som historie, Rapport fra HIFO-seminaret 1995*, Historisk institutt, NTNU, HIFO Trondheim 1996

Omstedt, Arne: prins Christian Augusts minde: En historisk fremstilling, Kristiania 1911

Pedersen, Merete Bøge: Den reglementerede prostitusjon i København 1874 – 1906, Museum Tusulanums Forlag, København 2000

Prostitutionen i Kristiania. Diskusjon i det norske medicinske selskab høsten 1898 Steenske Bogtrykkeri, Kristiania 1899

Ringdal, Nils-Johan "Historiografiens sex-appeal" i Børresen, Anne Kristine, Myhre, Jan Eivind og Stugu, Ola Svein (red.) *Historikerne som historie, Rapport fra HIFO-seminaret 1995*, Historisk institutt, NTNU, HIFO Trondheim 1996

Ringdal, Nils-Johan: Verdens vanskeligste yrke. Cappelen forlag, Oslo 1997

Roll-Hansen, Hege: "Verdige og uverdige, fattigstatistikk mellom økonomi og moral" internettpublikasjon, <http://www.ssb.no/samfunnsspeilet/utg/200202/01/>

Rubin, Marcus: "Prostitutionen i København" i *Nationaløkonomisk tidsskrift* 1887, s. 32-55.

Schiøtz, Aina: *Prostitusjonen i Kristiania ca. 1870 – 1890. En sosialhistorisk undersøkelse* Hovedfagsfremstilling i historie, UiO, våren 1977

Schiøtz, Aina "Prostitusjon og samfunn i 1870 – og 1880 – årenes Christiania" i Myhre, Jan Eivind og Østberg, Sigurd *Mennesket i Kristiania, Sosialhistorisk søkelys på 1800-tallet*, Universitetsforlaget 1979

Schiøtz, Aina: "prostitusjon og prostituerte i 1880-åras Kristiania" " i Gotaas, Anne-Marie (red.) *Det kriminelle kjønn* Pax Forlag AS, Oslo 1980

Skilbrei, Mai-Len Østbye *"Det overlever du alltid"* En sosiologisk analyse av kvinners vei inn i prostitusjonen Hovedoppgave i Sosiologi ved UiO 1996

Slettan, Dagfinn "Å åpne dører – Edvard Bull og sosialhistorien" i Børresen, Anne Kristine, Myhre, Jan Eivind og Stugu, Ola Svein (red.) *Historikerne som historie, Rapport fra HIFO-seminaret 1995*, Historisk institutt, NTNU, HIFO Trondheim 1996

Stang, Emil: *Prostitutionen i Kristiania*. Foredrag, Samtiden 1914, Kristiania 1914.

Sundt, Eilert: *Om ædrueligheds-tilstanden i Norge*, fra Eilert Sundt verker i utvalg 5, Red. H.O. Christophersen. Gyldendal Norsk Forlag, Oslo 1976

Sundt, Eilert: *Om sædelighets-tilstanden i Norge*, fra Eilert Sundt verker i utvalg 4, Red. H.O. Christophersen. Gyldendal Norsk Forlag, Oslo 1976

Sundt, Eilert: *Om fattigforholdene i Christiania*, fra Eilert Sundt verker i utvalg 11, Red. H.O. Christophersen. Gyldendal Norsk Forlag, Oslo 1978

Sundt, Eilert: *Om Pipervigen og Ruseløkkbakken*, Tiden Norsk Forlag, Oslo 1968

Valen, Marit Høiseth: *Kvinnens stilling, rettigheter og muligheter i Trondheim ca. 1875-1900*. Hovedoppgave i historie - Universitetet i Oslo, 1961

Walkowitz, Judith: *Prostitution and Victorian Society*, Cambridge 1980

Walkowitz, Judith: *City of dreadful delight: Narratives of sexual danger in late-Victorian London*, Chicago 1992.

Weber, Max: *Makt og byråkrati. Essay om politikk og klasse, samfunnsforskning og verdier*. 3. utgave, 2. opplag, Gyldendal. Oslo 2002

Witsø, Astri: *Prostitusjon i Trondheim i 1870 – og – 80 åra*. Hovedfagsoppgave i historie, Universitetet i Trondheim 1983.

Østerhaug, Reidar S. *Barnehjemsoppdragelse i historisk lys*, Utskrift av foredrag på forsa-seminaret, Stavanger 2002. www.sv.ntnu.no/ish/forsa/osterhaug.htm

Øyre, Wenche Rand: *I lidenskapens storm*. Hovedfremstilling Bergen 1995.

Lover

Straffeloven fra 1842 med endringer fra 1874. www.hist.uib.no/krim

Sundhetsloven av 16. mai 1860

Straffeloven av 22. mai 1902

Statistikk:

Beretninger om Sundhetstilstanden og medicinalforholdene i Norge 1886, Christiania 1887.

Socialstatistik IV. Arbeids –og lønningsforhold for Syersker i Kristiania tilligemed Oplysninger angaaende Lønninger i andre kvindelige Erhverv i Norge, Kristiania 1906.

Web-kilder:

www.ssb.no/emner/historisk_statistikk/aarbok/ht-020220-050.html, 14.7.2005

www.bar.oslo.kommune.no/OBA/Kjaerlighet/Artikler/thingsrud.asp 03.11.2003.

www.lommelegen.no/art/art1391.asp 12.8.2005

Kilder

Oslo Politikammer, sedelighetsavdelingen

Spaningsprotokoll 1882 – 1889

Spaningsprotokoll 1884 – 1900

Spaningsprotokoll 1888 – 1889

Fortegnelser over prostituerte 1876 – 1884

Fortegnelser over prostituerte 1880

Fortegnelser over prostituerte 1881 – 1885

Fortegnelser over prostituerte 1881 – 1882

Fortegnelser over prostituerte 1881 – 1887

Fortegnelser over prostituerte 1882 – 1883

Fortegnelser over prostituerte 1883

Fortegnelser over prostituerte 1884

Fortegnelser over prostituerte 1885

Fortegnelser over prostituerte 1887

Fortegnelse over prostituerte / innsatte kvinner 1879 – 1907

Visitasjonsprotokoll I 1864 – 1882

Visitasjonsprotokoll II 1879 – 1882

Visitasjonsprotokoll II 1882 – 1884

Visitasjonsprotokoll II 1884 – 1886

Visitasjonsprotokoll II 1886 – 1888

Politilegens beretninger 1878

Politilegens beretninger 1879

Politilegens beretninger 1880

Politilegens beretninger 1881

Politilegens beretninger 1882

Politilegens beretninger 1883

Politilegens beretninger 1884

Politilegens beretninger 1885

Avhørsjournal / fortegnelse over personer som har hatt prostituerte i losji 1886 – 1889

Fortegnelse over de prostituerets oppholdssteder 1883 – 1885